

Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

TÜRKİYE’DEKİ DİNLERARASI DİYALOG ÇALIŞMALARI

Hazırlayan
Emine Battal

Danışman
Doç. Dr. Mahmut Aydın

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2008

Ondokuzmayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

TÜRKİYE’DEKİ DİNLERARASI DİYALOG ÇALIŞMALARI

Hazırlayan
Emine Battal

Danışman
Doç. Dr. Mahmut Aydın

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2008

KABUL VE ONAY

Emine Battal tarafından hazırlanan “**Türkiye’deki Dinlerarası Diyalog Çalışmaları**” başlıklı bu çalışma, / /**2008** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan:

Üye:

Üye:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

01 / 08 /2008

Emine Battal

ÖNSÖZ

Dünya dinleri özellikle beş büyük din- Hristiyanlık, İslam, Hinduizm, Budizm ve Yahudilik- bir taraftan taraftarlarını kendi belirlediği kurallar çerçevesinde günahtan, nefretten, diğer insanlar kötülük etmekten men ederken diğer taraftan da onlara insanlar arasında barış, sevgi, hoşgörü, adalet, eşitlik ve işbirliğini emretmektedir. Dinlerde var olan bu ortak gayenin yanında dinlerin birbirinden farklı yönleri de bulunmaktadır. Dinlerin teolojileri, gelenekleri, ibadetleri, dünya görüşleri açısından farklılıkları mevcuttur. Bu farklılıklar tarihsel süreçte çoğu kez din mensupları arasında tartışmalara, savaşımlara, dışlamacı tavırlara sebep olmuş ve az da olsa günümüzde de olmaya da devam etmektedir. İşte bu tür olumsuzluklardan sakınmak veya onları en aza indirmek için günümüz dünyasında dinler arası ilişkilerde, dinler arasında var olan bu farklılıklardan ziyade, onları bir araya getiren ortak noktaların ön plana çıkarılması ve farklılıkları yerine bunların paylaşılması düşüncesi vurgu bir şekilde dile getirilmektedir. İşte bu düşünce doğrultusunda dinlerarası diyalog kavramı üzerinde durulmakta ve her geçen gün dinlerarası diyalog faaliyetleri artarak devam etmektedir.

Dinlerarası diyalog kavramı öncelikli olarak, Protestan Kiliselerin yeni misyon yöntemi arayışı içerisine girmesiyle ortaya çıkmış bir kavramdır. 18. ve 19. yüzyıllardaki misyon faaliyetlerinden istenilen düzeyde verim alamadıklarını fark eden Protestan kiliseler yirminci yüzyılın başından itibaren Hristiyan mesajını Hristiyan olmayanlara daha etkili ve verimli sunabilmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli toplantı ve kongreler düzenlemişlerdir. Hristiyan olmayan insanlarla diyalog kurma fikri de işte ilk olarak bu toplantılarda ortaya çıkmıştır.

Protestan kiliselerin ardından Katolik Kilisesi de dünyada meydana gelen değişimlere ayak uydurabilmek ve bu değişimlere bağlı olarak eksik kalan misyon yöntemini gözden geçirmek için 1962- 1965 yılları arasında II. Vatikan Konsili'ni düzenlemiştir. Bu Konsil'de kabul edilen *Nostra Aetate* (Kilisenin Hristiyan

Olmayanlarla İlişkisi) adlı dokümanla Katolik Kilisesi, Hristiyanlara diğer din mensuplarıyla diyaloga girme, bu yolla da Hristiyan mesajını diğer insanlara daha etki ve verimli bir şekilde sunma çağrısında bulunmuştur. Temelde batı kiliselerinin yeni bir misyon yöntemi olarak ortaya çıkardığı dinlerarası diyalog kavramı günümüzde ise tüm dünya ölçeğinde kullanılan bir kavram haline gelmiştir.

Ülkemizde çok yakın bir geçmişi olan dinlerarası diyalog kavramının kullanılması ise 1970’li yıllara dayanmaktadır. Diyalog kavramının ülkemizde 1970’li yıllardan itibaren kullanılmasına rağmen son dönemlerde artan, özellikle bazı sivil toplum kuruluşları ve dini cemaatler tarafından gerçekleştirilen diyalog faaliyetleri sayesinde son birkaç yıldır ülke gündemine iyice yerleşmiştir.

Günümüz dünyasında farklı din ve ırk mensuplarının dinlerarası diyaloga girmesini gerektirecek pek çok neden bulabiliriz. Bu nedenlerin başında çoğulcu bir dünyada yaşıyor olmamızı ifade edebiliriz. Çoğulcu bir dünyada yaşamak, farklı din ve kültürlere mensup insanların bir araya gelmesine ve birlikte yaşamalarına yol açmıştır. Bu durum dini, dili, ırkı ne olursa olsun huzurlu bir dünyada yaşamak için insanların birbirlerine muhtaç olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. O halde dünyada huzurlu, mutlu ve barış içinde yaşamak için farklı kültür ve din mensuplarıyla diyalojik ilişki içerisine girmek gerekmektedir.

Tüm dünya ölçeğinde olduğu gibi ülkemizde de popüler hale gelen dinlerarası diyalog söylemi ülkemizde çeşitli çevrelerce tartışılmakta ve konu hakkında pek çok kişi olumlu ya da olumsuz görüşler beyan etmektedir. Türkiye hem küresel hem de yerel değerleri barındıran bir ülke olduğu için milletler arası, medeniyetler arası ve dinler arası ilişkilerde anahtar rolü oynayacak bir konumda bulunmaktadır. Türkiye’nin bu önemli konumundan dolayı bu çalışmamızda ötekilerle ilişkiler bağlamında Türkiye’de gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetlerini inceleme konusu yaptık.

Tez konusunun ve sınırlarının belirlenmesinden dil, muhteva ve teknik oluşumuna kadar çalışmamın bütün aşamalarında bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Mahmut Aydın’a, çalışmamı okuma fedakarlığını göstererek tezime önemli

katkılarda bulunan Yrd. Doç. Dr. Cengiz Batuk'a, yine tezimi okuma fedakarlığını göstererek dil, üslup ve kaynakça konusunda katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Mustafa Alıcı'ya, ayrıca tezin başlangıcından itibaren hiçbir yardımını esirgemeyen ve kaynakça konusunda katkıda bulunan Arş. Gör. Süleyman Turan'a ve katkıda bulunan herkese teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ÖZ

[BATTAL, Emine]. *[Türkiye’deki Dinlerarası Diyalog Çalışmaları]*, [Yüksek Lisans], Samsun, [2008].

Bu çalışma, 1970’lerden sonra Batı Hristiyan dünyası tarafından başlatılan dinlerarası diyalog süreci içerisinde Türkiye’de gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetlerini içermektedir. Bu bağlamda, ülkemizde dinlerarası diyalog konusunda entelektüeller tarafından dile getirilen her türlü düşüncüyü, resmî ve gayri resmî kurumlar tarafından gerçekleştirilen tüm dinlerarası diyalog faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışmayla, Türkiye’de dinlerarası diyalog adı altında akademisyenlerin, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği diyalog faaliyetlerini ortaya koymak suretiyle bir diyalog politikası geliştirilmesi konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı’na ve bazı Sivil Toplum Kuruluşlarına katkı sağlamak istemekteyiz.

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Hristiyan dünyası tarafından ortaya atılan dinlerarası diyalog kavramı ile ilgili genel bir bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde, Türkiye’de dinlerarası diyalog konusunda araştırma yapan bazı entelektüellerin ve akademisyenlerin dinlerarası diyaloga yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın gerçekleştirmiş olduğu resmi diyalog faaliyetlerini kronolojik olarak ele alıp inceledik. Dördüncü ve son bölümde ise ülkemizdeki sivil toplum kuruluşlarının ve Nurcu ve Gülen Hareketi gibi bazı dini cemaatlerin dinlerarası diyalog söylemlerini ve faaliyetlerini inceledik.

Çalışmamızın sonunda temel olarak şu sonuca ulaştık: Müslümanlar, Hristiyan Batı dünyası tarafından yeni bir misyon yöntemi olarak ortaya çıkarılması gerekçesiyle dinlerarası diyalog faaliyetlerine karşı çıkmamalı, diyalog faaliyetlerini desteklenmelidir. Dinlerarası diyalog faaliyetleri aracılığıyla kendi inanç ve kanaatlerini diğer din mensuplarına anlatma imkanı elde edilmiş olur.

Kısacası, ne körü körüne ve teslimiyetçi bir yaklaşımla diyalog taraftarlığı yapılmalı ne de bir takım evhamlardan hareketle dinlerarası diyaloga karşı çıkılmalıdır. Diyalog konusunda her yönüyle bilgi sahibi olmak suretiyle dünya barışı ve insanlığın ortak problemleri için dinlerarası diyaloga destek verilmelidir.

Anahtar Sözcükler: Dinlerarası Diyalog, Misyon, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyalog, Sivil Toplum Kuruluşları ve Dinlerarası Diyalog, Gülen Hareketi,

ABSTRACT

[BATTAL, Emine]. [*THE INTERRELIGIOUS ACTIVITIES IN TURKEY*],
[MASTER'S THESIS], Samsun, [2008].

This study pursues interreligious activities which have been done in Turkey in the process of interreligious dialogue which initiated by the Western Christian world after the 1970's. Within this context we have tried to display all kinds of thoughts which have been expressed by intellectuals and dialogue activities which have been done by official and unofficial establishments. In this study we wanted to help to those who want to develop a possible interreligious dialogue policy by examining dialogue approaches of the intellectuals who are interested in interreligious dialogue and dialogue activities both Turkish Religious Affairs and some Non-Governmental organisations.

This study consists of four main chapters. In the first chapter we have given information about the concept of "interreligious dialogue", its emergence in the Western Christian world after the second half of the twentieth century and its nature. In the second chapter we have examined the dialogue views of some of the intellectuals and academicians who have done some research on the issue of interreligious dialogue. In the thirdh chapter we have highlighted the official dialogue activities of the Turkish Religious Affairs by following their choronological orders. In the last chapter, too, we have pursued dialogue activities of some non-governmental organisations together with the discourses of some of the religious groups such as Nurcu and Gulen movements.

In the end of our study we have reached the following main result: Opposing to interreligious dialogue by arguing that it is a new missionary strategy which initiated by the Western Christian World in order to overcome Muslims does not help Muslims but give them harm. Since dialogue is a kind of means through which Muslims can have contact with non-Muslims in order to proclaim their message to them and to correct their distorted images. So it seems to us that

neither we need to support interreligious dialogue discourses with submissive reason nor we need to oppose them with some kind of irrelevant anxieties

Key words: Interreligious Dialogue, Mission, Dialogue and Turkish Religious Affairs, Interreligious Dialogue and Non-Governmental Organisations, Gulen Movement,

KISALTMALAR

AG	:	Ad Gentes
Bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DA Platform	:	Diyalog Avrasya Platformu
DA Dergisi	:	Diyalog Avrasya Dergisi
DP	:	Dialogue and Proclamation
ed.	:	Editör
EN	:	Evangelii Nutandi
ES	:	Ecclesiam Suam
LG	:	Lumen Gentium
KADİP	:	Kültürlerarası Diyalog Platformu
NA	:	Nostra Aetate
NMI	:	Novo Millennio Ineunte
RH	:	Redemptor Hominis
RM	:	Redemptoris Missio
s./ss.	:	Sayfa/ Sayfalar
sy.	:	Sayı
TÜRSAB	:	Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
UNESCO	:	Birleşmiş Milletler Bilim, Eğitim ve Kültür Kurumu
vd.	:	Ve Devamı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	İ
ÖZ.....	İV
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VIII
İÇİNDEKİLER	IX
GİRİŞ	1

BÖLÜM I. DİNLERARASI DİYALOGUN MAHİYETİ

1.1. Giriş.....	6
1.2. Dinlerarası Diyalog Kavramı	7
1.3. Dinlerarası Diyalogun Mahiyeti.....	8
1.4. Dinlerarası Diyalogun Tartışma Noktaları.....	11
1.5. Batı Hristiyan Düşüncesinde Dinlerarası Diyalog Söyleminin Ortaya Çıkışı	12
1.5.1. 20. Yüzyılın II. Yarısına Kadar Kilise'nin Hristiyan Olmayanlara Yönelik Genel Bakışı	15
1.6. Batı Hristiyan Düşüncesinde Kurumsal Diyalog Faaliyetleri.....	26
1.6.1. Roma Katolik Kilisesi	26
1.6.2. Dünya Kiliseler Birliği	32
1.7. Sonuç.....	37

BÖLÜM II. AKADEMİSYENLERİN DİNLERARASI DİYALOGA YAKLAŞIMI

2.1. Giriş.....	40
2.2. Akademisyenler ve Diyalog.....	41
2.2.1. Dinlerarası Diyaloga Olumlu Yaklaşımlar	41
2.2.2. Dinlerarası Diyaloga Olumsuz Yaklaşımlar	54
2.3. Sonuç.....	63

BÖLÜM III. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN DİNLERARASI DİYALOG FAALİYETLERİ

3.1. Giriş.....	66
3.2. Diyanet ve Diyalog	66
3.3. I. Din Şûrası	69
3.4. II. Avrasya İslam Şûrası.....	70
3.5. III. Avrasya İslam Şûrası.....	71
3.6. II. Din Şûrası	72
3.7. Dinlerarası Diyalog Şubesi'nin Kuruluşu	74
3.8. Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası	75
3.9. İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinler Toplantısı “Tarsus Deklarasyonu”	77
3.10. Mehmet Nuri Yılmaz'ın Vatikan Ziyareti.....	78
3.11. IV. Avrasya İslam Şûrası	79
3.12. V. Avrasya İslam Şûrası.....	80
3.13. III. Din Şûrası.....	81
3.14. VI. Avrasya İslam Şûrası	82
3.15. I. Hatay- Antakya Medeniyetler Buluşması.....	82
3.16. İnanç Turizmi Günleri.....	83
3.17. Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Toplantısı	84
3.18. Papa XVI. Benedict'in Diyanet İşleri Başkanlığı'na Ziyareti	86
3.19. Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler Toplantısı	89
3.20. Sonuç.....	90

BÖLÜM IV. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ VE DİNİ CEMAATLERİN DİNLERARASI DİYALOG FAALİYETLERİ

4.1. Giriş.....	94
4.2. Sivil Toplum Kuruluşu ve Dini Cemaat Kavramları	95
4.3. Bediüzzaman Said Nursî ve Dinlerarası Diyalog.....	96
4.4. Fethullah Gülen ve Dinlerarası Diyalog	109
4.5. Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı.....	125

4.6. Diyalog Avrasya Platformu.....	128
4.6.1. Diyalog Avrasya Platformu Kurul Toplantıları	129
4.6.2. Diyalog Avrasya Platformu Bilimsel Toplantıları	131
4.6.3. Diyalog Avrasya Dergisi	138
4.7. Kùltùrlerarası Diyalog Platformu.....	138
4.8. Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı.....	143
4.9. Dinlerarası Diyaloga Rezerv Koyan Gruplar	149
4.10. Sonuç.....	153
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	157
KAYNAKÇA	163

GİRİŞ

1. Araştırmanın konusu ve amacı: Genel olarak farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirlerine kabul ettirme yoluna gitmeksizin, saygı, sevgi ve hoşgörü çerçevesinde birbirleriyle ortak konular etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesi olarak tanımlanan dinlerarası diyalog, son zamanların en popüler konularından biri olarak karşımızda durmaktadır. Başlangıçta Hristiyan Kiliselerin artık etkisini kaybeden eski misyon yöntemlerini yenilemek niyetiyle ortaya çıkardıkları dinlerarası diyalog zamanla tüm dinlerin ve kültürlerin gündemine aldığı bir konu haline geldi.

Diyalog, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren öncelikle Hristiyanların, özellikle de Katoliklerin, teşebbüsüyle başlamış, 1970'li yıllarda da genişleyerek yeni boyutlar kazanmıştır. Günümüzde ise etkisini arttırarak devam ettiren bir kavram haline gelmiştir. Artık farklı din ve kültürlerle mensup pek çok insan aralarındaki işbirliğini, güveni, birbirini anlamayı ve birlikte yaşamayı diyalog yoluyla sürdürmek ve geliştirmek istemektedir. Kaldı ki, günümüzde karşılıklı iyi ilişkiler kurmak ve birada yaşamak zorunluluğu geçmişte olduğundan daha fazla öne çıkmaktadır.

20. yüzyılın ilk yarısından itibaren farklı dinsel gelenekler ve kültürlerle mensup olan insanların bir şekilde bir araya gelmesi ve birlikte yaşamaya başlamasıyla gündeme gelen “dinler ve kültürler arası diyalog” her geçen gün daha fazla önem kazanmış ve tüm dünya çapında en çok tartışılan konu haline gelmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde olduğu günümüzde, gerek Avrupa'da yaşayan Türklerin sayısının çok olması gerekse Türkiye'de farklı din ve kültürlerle mensup insanların bulunması sebebiyle dinlerarası diyalog ülkemizde de oldukça büyük bir önem kazandı. Türkiye'de “diyalog” kavramı 1970'li yıllardan itibaren kullanılmaya başlamasına rağmen özellikle bazı Sivil Toplum Kuruluşlarının ve dini cemaatlerin çalışmaları sayesinde son on yıldır iyice ülke gündemine oturmuştur. Özellikle 1990 yılından sonra başlayan dinlerarası diyalog faaliyetleri günümüzde de artarak devam etmektedir. Bu

bağlamda, ülkemizde de son zamanlarda birçok kitap ve makale kaleme alınmıştır. Akademisyenlerin yaptığı bu çalışmaların yanında Diyanet İşleri Başkanlığı, Sivil Toplum Örgütleri ve bazı dini cemaatler de dinlerarası diyalog faaliyetlerine katkıda bulunmuşlardır. Bütün bunlar bizi Dinlerarası diyalog adı altında Türkiye’de şu ana kadar nelerin yapıldığını, niçin yapıldığını ve yapılan çalışmalardan ne kazanç elde edildiğini araştırmaya sevk etti.

Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı, dinlerarası diyaloga yöneltilen olumsuz eleştirileri de dikkate alarak, Türkiye’de dinlerarası diyalog faaliyetleri adı altında akademisyenlerin, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirmiş oldukları diyalog faaliyetlerini ortaya koyarak, bir diyalog politikası geliştirmesi konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı’na katkı sağlayabilmektir.

2. Konunun/ Araştırmanın önemi: Yukarıda da açıkça ifade ettiğimiz üzere bu çalışmada, Türkiye’deki dinlerarası diyalog faaliyetleri incelenecektir. Bu yapılırken Türkiye’de dinlerarası diyalog faaliyetleri ne zaman gündeme gelmiştir? Türkiye’de dinlerarası diyalog hakkında savunulan düşünceler nelerdir? Türkiye’deki diyalog faaliyetlerinin temel amacı ve temel tartışma konuları nelerdir? Türkiye’deki diyalog faaliyetlerini kimler gerçekleştirmektedir? Bu faaliyetler bireysel olarak mı yoksa kurumsal olarak mı yürütülmektedir? Bu faaliyetler hangi temel problemlerin çözümüne yönelik olarak gerçekleştirilmektedir? Bu faaliyetlerin ülkemize ve toplumumuza somut bir katkısı olmuş mudur? gibi sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır. Ayrıca ülkemizde dinlerarası diyaloga karşı çıkanların gerekçeleri nelerdir? Gerçekten dinlerarası diyaloga karşı mı çıkılmalı yoksa diyalog faaliyetleri desteklenmeli mi? gibi problemler de ele alınacaktır. Son olarak, ülkemizde bugüne kadar dinlerarası diyalog hakkında pek çok çalışma yapılmış ve birçoğu da yayınlanmıştır. Ancak hiçbirisi ülkemizde gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetlerini bir bütün olarak ele almamıştır. Bu çalışma ülkemizde gerçekleştirilen tüm dinlerarası diyalog faaliyetlerini içermesi bakımından önem taşımaktadır.

3. *Araştırmanın kapsamı ve sınırları:* Türkiye’de gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetlerini bir bütün olarak ele alıp incelemeyi hedefleyen bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; dinlerarası diyalog kavramı ele alındı. Bu bölümde dinlerarası diyalog kavramının tanımı, mahiyeti, tartışma noktaları, diyalog kavramının ortaya çıkışı ve günümüze kadar gerçekleştirilen diyalog faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Dinlerarası diyalogun ortaya çıkış süreci işlenirken, özellikle Katolik Kilisesi’nin geliştirmiş olduğu ve başlangıçta sadece Katolik kilisesi’nden ayrılan Hristiyanları kapsayan *Kilise dışında kurtuluş yoktur* dogmasının ortaya çıkışı, tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve Hristiyan olmayanları da içine alacak şekilde kapsamının genişletilmesi ele alınacaktır. Bu şekilde Kilise’nin, kurtuluşu sadece Katolik Kilise’ne mensup olmakla gerçekleşeceğini savunmak suretiyle geliştirdiği, Hristiyan olmayanlara yönelik dışlayıcı tavrı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra Hristiyan dünyanın şartların değişmesiyle birlikte diğer dinlerde de hakikat parçacıklarının olabileceğini ve diğer dinlere mensup insanların da kurtuluşa erebileceklerini dile getirmek suretiyle dışlayıcılıktan kapsayıcılığa geçiş sürecini ve nihayetinde II. Vatikan Konsili ile de diğer dinlerle diyaloga girilmesi gerektiği yönündeki ifadeleri irdelenecektir. Sonrasında günümüze kadar gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetleri ele alınırken Katolik Kilisesi’nin ve Dünya Kiliseler Birliği’nin diyalog faaliyetleri ayrı ayrı ele alınacak, ayrıca Türkiye’deki diyalog faaliyetlerinin başlangıcına da değinilecektir.

İkinci bölümde; ülkemizde gerçekleştirilen diyalog faaliyetlerine araştırmalarıyla katkı sağlayan akademisyenlerin dinlerarası diyalog hakkındaki düşüncelerine yer verilecektir. Bu bölümde akademisyenlerin görüşleri, dinlerarası diyaloga olumlu yaklaşanlar ve dinlerarası diyaloga olumsuz yaklaşanlar olmak üzere iki başlık altında verilecektir.

Üçüncü bölümde; Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dinlerarası diyaloga yaklaşımı ve gerçekleştirdiği diyalog faaliyetleri ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikli olarak Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında genel bir bilgi verilecek, ardından da Diyanet İşleri Başkanlığı’nın gerçekleştirdiği diyalog faaliyetleri ele alınacaktır. Diyanet

İşleri Başkanlığı'nın diyalog politikasının daha iyi anlaşılabilmesi için Diyanet'in diyalog faaliyetleri incelenirken kronolojik bir sırlama takip edilecektir.

Dördüncü ve son bölümde; ülkemizdeki sivil toplum kuruluşlarının ve dini cemaatlerin dinlerarası diyaloga yaklaşımı ve gerçekleştirdikleri diyalog faaliyetleri ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikle sivil toplum kuruluşu ve dini cemaat kavramları ele alınacaktır. Daha sonra günümüzdeki bazı sivil toplum kuruluşlarının diyalog politikalarına kaynak teşkil eden ve dinlerarası diyalogdan yana tavır sergileyen iki önemli isim olan Said Nursî ve Fethullah Gülen'in dinlerarası diyalog hakkındaki düşünceleri incelenecektir. Ayrıca dinlerarası diyaloga rezerv koyan Haydar Baş Grubu'nun ve ulusalcı kesimin dinlerarası diyalog hakkındaki düşünceleri de bu bölümde tartışılacaktır. Sonuç bölümünde de bu dört bölümde elde edilen bilgiler tartışılacak ve değerlendirme yoluna gidilecektir.

4. Araştırma için veri toplama ve değerlendirme: Dinlerarası diyalog kavramı Hristiyanlığın misyon anlayışı ile doğrudan ilgili olduğu ve son dönemlerde büyük bir önem kazandığı için diyalog hakkında oldukça çalışma yapılmıştır. Ancak bizim çalışmamız Türkiye'deki dinlerarası diyalog faaliyetleri ile doğrudan ilgili olduğu için daha ziyade Türkiye'de yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Ancak ülkemizde yayınlanan çalışmaların yanında, özellikle tezin ilk bölümünde, yurt dışında yayınlanan çalışmalardan da istifade edilmiştir. Kişiler bazında yaptığımız araştırmalarda söz konusu kişilerin kendi ifadelerine ve yazılarına yani mümkün olduğunca birincil kaynaklara başvurmaya çalıştık. Ancak bunların dışında kişilerin görüşlerini inceleyen, tenkit eden ya da onların üzerinde tahliller yapan ikincil kaynaklardan da istifade edilmiştir. Kısacası, çalışmamız esnasında tezin kapsamıyla ilgili her türlü kitap, dergi, makale vb. materyallerden yararlanılmıştır. Ayrıca kitap, dergi, makale vb. yayınların yanında internet üzerindeki dokümanlardan da oldukça yararlanılmıştır. Çalışmamızda objektif olma ilkesine bağlı kalınmaya çalışılmış ve bu amaç doğrultusunda konuyla ilgili kaynakların her biri titizlikle incelenmiştir. Tüm bu kaynaklar

değerlendirilirken de kişilerin özgün olarak geliştirdikleri kendi perspektifleri dikkate alınmış ve son olarak da onlar üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.

BÖLÜM I DİNLER ARASI DİYALOGUN MAHİYETİ

1.1. Giriş

Farklı dinsel gelenek ve kültürlere mensup insanların yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra giderek artan bir şekilde birlikte olmaya ve bir arada yaşamaya başlamasıyla gündeme gelen “dinler ve kültürler arası diyalog” fikri özellikle son yıllarda dünya ölçeğinde en fazla tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Farklı dinsel gelenek ve kültürlere mensup kişilerin birbirleriyle diyalogu gün geçtikçe daha da yaygınlaştı, hatta küreselleşmenin de etkisiyle vazgeçilemez bir olgu haline geldi. Zamanın değişmesi ve teknolojik imkanların artmasıyla, farklı dinsel gelenek ve kültürlere mensup insanlar arasında karşılıklı anlayış ve güvene dayalı bir iletişim gerçekleştirmeye başladı. Böylece dinlerin kendilerine has niteliklerini ortadan kaldırma yoluna gidilmeksizin farklı din ve kültürlere mensup kişilerin birbirlerini tanıma ve anlamasına yönelik bir diyalog ortamı oluşturulmaya çalışıldı.

Bilindiği gibi dinlerarası diyalog olgusu çok yakın bir geçmişe sahiptir. Günümüzde anlaşılan şekliyle dinlerarası diyalogdan, II. Vatikan Konsili’nden sonra söz edilmeye başlanmıştır. Diyalog söylemini Katolik Kilisesi’nin dile getirmesine rağmen, Konsil sonrası İbrahimi din olarak isimlendirilen İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik mensupları birbirleriyle ilişki kurmaya ve bu ilişkileri geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır.

Biz bu bölümde dinlerarası diyalog kavramı hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağız. Öncelikle dinlerarası diyalog kavramının tanımını, ardından diyalogun mahiyetini, tartışma konularını, ortaya çıkış sürecini ve günümüze kadar gerçekleştirilen diyalog çalışmalarını ele alacağız.

1.2. Dinlerarası Diyalog Kavramı

Diyalog kelimesinin etimolojik kökeni Grekçe’de söz anlamına gelen “logos” ve aracılığıyla anlamına gelen “dia” kelimelerinin birleşiminden oluşan ‘dialogos’ kelimesine dayanmaktadır (Bohm, 2006: 35). Diyalog kavramı Grekçe’den Latince’ye “sohbet” anlamında ‘dialogus’ şeklinde geçmiş ve Latince’den de öteki batı dillerine aktarılmıştır (Alıcı, 2005a: 19).

Diyalogun genellikle üç temel anlamı ön plana çıkmaktadır: 1. Karşılıklı konuşma, 2. Bir edebiyat ya da tiyatro yapıtında kişiler arasında karşılıklı söylenen sözler bütünü; bir film senaryosunda, olayın akışında yer alan oyuncular arasında konuşulması için hazırlanan metin, 3. Kişiler ya da siyasi, ideolojik, toplumsal, ekonomik yandaşlar, karşıtlar arasında ayrılıkları içeren konular üzerinde bir anlaşmaya ya da geçici bir uzlaşmaya varmayı amaçlayan görüşme, müzakere.¹ Dinlerarası diyalog konusunda bizi ilgilendiren üçüncü maddede yer alan tanımın içerdiği anlamdır. Diyalog kelimesi, ayrıca, anlaşma, uyum sağlama ve bu yolla yapılan çalışmaları da ifade etmektedir.²

Sözlüklerin genel olarak iki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek karşılıklı konuşması şeklinde tanımladığı diyalog kavramı daha ayrıntılı olarak, “bir konu üzerinde farklı görüş ve düşüncelere sahip iki veya daha fazla kişinin o konu hakkında muhatabından daha fazla bilgi edinmek amacıyla sevgi ve saygı çerçevesinde bir araya gelerek görüş alış verişinde bulunması” şeklinde tanımlanmaktadır (Aydın, 2001b: 129). Bu tanımlardan hareketle diyalogun iki yönlü bir iletişim süreci olduğunu, diyalog sürecinin tarafların karşılıklı gelişmesi ve bilgi yönünden zenginleşmesi için konuşma ve öğretmeyi içine aldığı gibi dinleme ve öğrenmeyi de içine alan bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Hatta farklı inanç sahipleri arasında ortaya çıkan çatışma noktalarını en aza indirmek ve daha iyi ilişkiler kurmak için yapılan bir iletişim süreci olduğunu da ifade edebiliriz (Aydın, 2008: 20).

¹ *Türkçe Sözlük*, (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988), c.1, 386; *Büyük Larousse Ansiklopedisi*, “Diyalog Maddesi”, (Milliyet Yayınları, İstanbul 1992), c.7, s.3244.

² *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995), c. 1, s. 680.

Dinlerarası diyalog ise en basit ifadelerle “insanların kendilerini tanıtmaları ve diğerlerinin dini geleneklerini tanımaya başlaması” sürecidir. Paul F. Knitter de bu doğrultuda dinlerarası diyalogu “diğerlerinin sözlerine, değerlerine ve ibadetlerine tanık olma” şeklinde tanımlamaktadır (Knitter 1996: 14). Günümüzde kazandığı anlamıyla teknik bir terim olarak ise, dinlerarası diyalog hem aynı dine mensup kişi ve grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini zorla birbirlerine kabul ettirme yoluna gitmeksizin, saygı, sevgi ve hoşgörü çerçevesinde birbirleriyle ortak konular etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir (Tümer&Küçük, 2002: 426; Alıcı 2005a: 20; Küçük, 2000: 469). Başka bir ifadeyle, Yaratıcı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için diğerlerinden bir şeyler öğrenmek maksadıyla farklı din ve kültürlerle mensup kişilerin bir araya gelerek konuşabilmeleri, tartışabilmeleri ve iş birliği yapabilmelerini sağlayan bir birliktelik sürecidir (Aydın 2001b: 129).

Dinlerarası diyalog, dinler arasındaki farklılıkların açıkça görüldüğü inanç ve değerlerden daha ziyade ortak noktaların ön plana çıktığı etik, kültürel ve entelektüel alanlarda da ortaya çıkmaktadır. Dinlerarası diyalog aynı zamanda farklı kültürlerle mensup insanların bir araya gelmesinden dolayı farklı kültürlerin görüş alış verişini sağlandığı kültürler arası ilişkilere de açıktır.

1.3. Dinlerarası Diyalogun Mahiyeti

Dinlerarası diyalog kavramının revaçta olduğu günümüzde, diyaloga girmek isteyen farklı din mensuplarını, böyle bir sürece sevk eden birtakım amaçları bulunmaktadır. Bu amaç, dinlerin diğer dinler hakkında sahip olduğu bilginin mahiyetine, diyaloga giren dindarların dinleri ile olan ilişkilerin niteliğine, sosyal birliktelik tecrübelerinin getirdiği doğal şartlara ve dünyevi amaçların zorladığı şartlara göre değişiklik göstermektedir.

Öncelikli olarak ifade etmek gerekir ki, diyalog bir pazarlık, ötekini kendi dinine çevirme birleştirme veya karşılıklı meydan okuma eylemi değildir. Bu şartlarda

gerçekleştirilecek diyalog hiçbir fayda sağlamayacaktır. Altını çizmek gerekir ki, diyalog belli hedeflere ihtiyaç duyar. Hakikati daha iyi kavramaya yönelik girişimler, daha fazla adalet, insan özgürlüğü, kadın- erkek tüm insanların kardeş olduklarını onlara hatırlatma ve insanlığın tamamının veya bir kısmının refahına yönelik eylemler diyalogun amaçları arasında zikredilebilir (Mojzes 2007: 43). Dinlerarası diyalogun asıl amacı, diyaloga giren tarafların birbirlerinin dinini daha iyi anlamaya çalışması (Watt 2000: 207), din mensuplarının birbirlerini doğru anlamasını sağlamak, bilgisizliğe dayalı karşılıklı yanlış anlamaları ve kötü imajları yok edecek iletişim köprüleri kurmak, din mensuplarının birbirlerini sağlıklı bir şekilde ifade edip konuşabilecekleri ve birbirlerine güvenilebilecekleri bir ortam sağlamaktır. Diyaloga katılan taraflar, muhataplarının kendilerini ifade etmelerine ve mensup oldukları dini anlatmalarına izin vermelidirler (Ayoub 2004: 316). Bu vesileyle farklı dinlerden insanlar, diyalog vasıtasıyla farklı kültür, tarihsel dönem, sosyo- ekonomik çevre, eğitim, insan psikolojisi, etnik yapı ve grup gibi konuları daha iyi anlayacak ortamı bulabilecektir. Böylece katılımcılar dinlerarası diyalog vasıtasıyla diğer dinlerle ilgili sahip olunan bilgi ve kanaatler yeniden gözden geçirilebilecektir. Bilinmektedir ki, dinler ilişki içinde oldukları diğer dini topluluklar, mezhep taraftarları veya kendi dinlerinden ayrılmış topluluklar tarafından yapılan saldırı, itiraz ve ithamlardan kendi dininin mensuplarını korumak için “savunma duvarları” yükseltmiştir. Bunun yaygın bir şekli de bir din mensubunun, kendi dinini diğerlerinden daha üstün görerek diğer dini aşağılama şeklinde gerçekleşmektedir (Watt 2002: 23). Bu durum da genellikle diğer dinin yanlış tanıtılmasıyla sonuçlanmıştır. Böyle bir yaklaşım sadece dine zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin ve toplumların huzurunu da tehlikeye sokar (Alıcı 2005a: 22).

Dinlerarası diyalogun öncelikli amaçlarından biri de, insanlığın refah ve barış içerisinde yaşayabilmesine yardımcı olmak; dünya gençliğinin ahlaklı ve olumlu yetiştirilmesine katkıda bulunmak ve kendi milli ve manevi değerlerimizi korumak olmalıdır (Sarıkcıoğlu 2005: 43). Günümüzde farklı ırk ve dinlere mensup insanlardan meydana gelen toplumlarda diyalog süreci bütün açıklığıyla işlemektedir. Bu sebeple dinler arasında meydana gelen yakınlaşmaların ve

yapılan işbirliklerinin en önemli hedefi, çoğulcu bir toplulukta kendi inancını doğru bir şekilde yaşayabilmek ve başkasının da barış ortamında yaşamasına izin vermektir (Alıcı 2006: 43).

Diyalogun bir başka amacı, taraflar arasında var olan veya olma ihtimali bulunan gerilimleri onarmanın mümkün olmadığı durumlarda onları azaltıp ihtilafları görebilmelerini sağlamak ve bu ihtilaflar üzerinde yapıcı fikirler üretmek, en azından ihtilaf noktalarını anlamaya çalışmaktır. Sürekli ilişki içinde bulunan dindarları daha etkin bir diyalog ortamına sokmak, mümkünse ya da gerekliyse onlarda olumlu yönde bir değişim meydana getirmektir (Howe 1969: 64).

Dinlerarası diyalogun, öteki ile ilişki kurma, öteki din ile kendi dini arasında benzerlik ve farklılıkları keşfetme veya bunları anlama çabasına girme ve diğer din mensubunu kendi inancına yönelmesini sağlama gibi teolojik amaçları da bulunmaktadır. Bunun yanında bir dinin misyoner karakterli olup olmaması da diyaloga girme arzusunu etkiler ki bu da teolojik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, dine yapılacak davet öncesinde dindarların diğer din mensuplarına iyi görünme arzusu, kendini iyimser ve hoşgörülü gösterme yolundaki çabaları böyle bir diyalog ortamını daha da kuvvetlendirecektir. Ancak burada misyoner dinin kendi çemberini genişletme görevi ile diğer din mensuplarıyla diyaloga girme amaçları birbirine karışarak problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilir (Nazir- Ali 1995: 82-83). Çünkü misyoner dinlerin diyaloga girme amacı, diğer din mensuplarının kendi dinlerini kabul etmelerini sağlamaktır. Altını çizmek gerekir ki, dinlerarası diyalogun amaçları arasında, tarafların birbirlerini zorla kendi dinine çevirme gayreti olmamalıdır. Taraflar, gerçek mesaj olarak kabul ettikleri kendi dinsel geleneklerini diğerlerine kabul ettirme anlayışından vazgeçmelidir.³ Taraflar, Tanrı'ya giden yolda manevi gelişmeyi ve teolojik uyumu yakalayabilmek, sosyal ve siyasal adaleti aramak için birbirlerini arkadaş olarak kabul etmelidir (Ayoub 2004: 315). Kaldı ki, diyalogda temel amaç, insanların barış içerisinde bir arada yaşamasını sağlama, toplumsal huzuru sağlama ve dünya barışına katkıda

³ Barker, "Christians and Interreligious Dialogue", <http://www.watchman.org/rektop/christiandialogue.htm>, (11. 01. 2007).

bulunmak olmalı (Küçük 2000: 488), asla herhangi bir grup diğerlerinin varlığını tehlikeye sokmamalıdır (Mojzes 2007: 43). Çağın önde gelen Müslüman alimlerinden Muhammed Ayoub da diyalogun bu yönüne dikkat çekmekte ve diyalogu, ona katılanların, bir taraftan birbirlerinin dini inançlarının doğruluğunu kabul etmeleri, diğer taraftan da, insanlara kendi seçimlerini yapma özgürlüğünün tanınması gereken bir süreç olarak nitelemektedir. Ayrıca bu süreçte kişilerin, birbirlerine üstünlük kurmak için çalışmamaları gerektiğini ifade etmektedir (Siddiqui 1997: 98).

Farklı insanların oluşturduğu toplumlar, dinleri farklı olsa da gittikçe daha da artan bir oranda aynı ortak tarihi ve aynı ortak mekanı paylaşmaktadır. Böyle bir ortamda diyalogun en önemli hedefi, taraflar arasında var olan sosyolojik olumsuzlukları gidererek farklı dinlere mensup insanların oluşturduğu bir topluma yapıcı sağlıklı ve olumlu bir çoğulcu hayat sağlayabilmektir. Bu başarıldığı takdirde dindarlar kendi dinlerini daha rahat ve daha doğal bir şekilde yaşayabileceklerdir (Alıcı 2003: 14).

1.4. Dinlerarası Diyalogun Tartışma Konuları

II. Vatikan Konsili'nde, Hristiyan Kiliseleri arasındaki bölünmüşlüğü ortadan kaldırmayı hedefleyen ekümenik diyalog ile kilisenin günümüzdeki misyonu ve kilisenin diğer dinlerle diyalogu gibi konular birbirinden ayrılmayan tartışma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır (Güngör 2005: 14). Konsil sonrası ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri, Kilisenin gündeme getirmiş olduğu diyalog olgusunun misyon anlayışına bir alternatif değil, misyon anlayışının önemli bir parçası hatta kendisi olduğudur. Hristiyanlarla sadece Müslümanlar arasında değil diğer din mensupları arasında yapılan diyalog toplantılarına da bakıldığında, ele alınan en öncelikli konunun, başta Tanrı anlayışı olmak üzere Hristiyan doktrinlerinin diğer dinlere üstünlüğünü kabul ettirmeye çalışması olduğu görülmektedir (Güngör 2005: 16). Kilise, ilahi vahyin yegane sahibi olarak kendisini merkeze alarak diğer dinleri farklı bir kategoriye yerleştirmiştir. Kilise, kendilerinin sahip olduğu hakikati ilahi vahyin mahsulü; diğer dinlerin sahip

olduğu hakikati ise kendi hakikatlerine ulaştıracak küçük parçalar olarak değerlendirmektedir (Güngör 2004: 339).

Dinlerarası diyalog söyleminin ele aldığı ilk konu, dinlerin temel akideleri, dogmaları, kutsal kitaba bağlı olarak geliştirdikleri ritüelleri, geleneklerine ait öğretileridir. İşte bu kavramlar dinler arasındaki teolojik tartışmaların temelini oluşturmaktadır (Güngör 2004: 336).

Dinlerarası diyalog ikinci olarak, farklı dinlere mensup dindarların gerek birer insan olarak beşeri ve sosyal problemlerini gerekse bir dindar olarak hem kendi dinlerinin hem de farklı din mensuplarıyla ilişkilerinin gereği ortaya çıkan meseleleri ele almalıdır. Günümüzde yaşayan pek çok din, muhataplarını gınahtan, nefretten, diğer insanlara zulmetmekten sakınmayı emredip, sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, eşitliği ve karşılıklı işbirliğini emretmektedir (Alıcı 2003: 6). Dinlerin kutsal metinleri üzerinde yapılan araştırmalar ve karşılaştırmalı incelemeler, her dinde hoşgörüye imkan veren hükümlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır (Küçük 1998: 37). Bu yönüyle dinler kendi mensuplarına hem maddi hem de manevi barış ve huzur ortamı sağlarlar.

1.5. Batı Hristiyan Düşüncesinde Dinlerarası Diyalog Söylemi'nin Ortaya Çıkışı

Diyalog kavramı olarak 20. yüzyılın başlarında öncelikle dil bilimciler arasında felsefi açıdan ele alınmıştır. 1950'lerin sonlarından itibaren de Hristiyan, özellikle de Katolik, teologlar tarafından yavaş yavaş teolojiye sokulan bir terim olmuştur. Bu son şekliyle diyalog, dindarlar arası ilişkiyi; farklı dinlerden konuşmayı, farklı dindarların bir arada yaşamasını ve birbirlerini tecrübe etmesini ifade eden bir kavram haline dönüşmüştür (Alıcı 2003: 2).

Farklı din, kültür ve dünya görüşüne sahip insanların bir araya gelerek birbirleriyle diyalog kurmaları ilk defa günümüzde gerçekleşmiş bir olgu değildir. Geçmişte baktığımızda da, genelde farklı din ve dünya görüşüne sahip insanlar,

özelde Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanların bir arada yaşadığını görmekteyiz. Bu birliktelikler çoğu zaman çatışma ve savaş halinde karşımıza çıksa da zaman zaman taraflar arasında olumlu ilişkiler de gerçekleşmiştir. Ancak bu münasebetlerin hiçbirisi günümüzde olduğu gibi sistemli bir şekilde gerçekleşmemiştir.

Sistemli bir faaliyet olarak, Hristiyan Katoliklerin öncülüğünde gelişen ilişkiler 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dinlerarası diyalog olarak yön bulmuştur. Hristiyan dünyasında 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan gelişmeler, Hristiyanlık tarihinde bir dönüm noktası olarak nitelendirilen II. Vatikan Konsili'nin düzenlenmesine zemin hazırlamıştır. II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan hızlı değişim, hem Roma Katolik Kilisesi'ni hem de Dünya Kiliseler Birliği'ni, Hristiyan mesajını daha etkili bir biçimde Hristiyan olmayanlara sunmak için yeni yöntem arayışları içerisine sokmuştur. Bu arayış sonucunda, günümüz insanına İncil'in mesajını rahatsız etmeden en uygun şekilde anlatmayı hedefleyen Hristiyan dünyası, diğer insanlara ulaşmanın verimli bir şekilde gerçekleşebilmesi için dinlerarası diyalogu ön plana çıkarmıştır (Dupuis 1993: 216).

Her ne kadar dinlerarası diyalog fikri ilk kez, Hristiyanların öteki dinlerle ilişkilerini değerlendirmek ve Hristiyanlar arasında birliği sağlamak amacıyla, Protestan Hristiyanların 1910 yılında Edinburgh'ta düzenlediği Dünya Kiliseler Konferansında ortaya atılsa da, resmi olarak Katolik Kilisesi'nin daveti üzerine toplanan II. Vatikan Konsili sonrasında ortaya çıkmıştır. 1962- 1965 tarihleri arasında Katolik Kilisesi'nin düzenlemiş olduğu II. Vatikan Konsili, dinlerarası diyalog yönünde adım atmak suretiyle dinlerarası ilişkiler konusunda önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Hristiyan Dünyası'nda, özellikle Katolik Kilisesi'nde diğer dinlere ve din mensuplarına olumlu yaklaşım, II. Vatikan Konsili'yle gerçekleşmiştir. Hristiyanlar, II. Vatikan Konsili'ne kadar, Hristiyan olmayanların kurtuluşuna hiçbir şekilde imkan tanımamışlardır. Diğer dinleri anlama noktasında da hiçbir çaba göstermemişlerdir. II. Vatikan Konsili'nden önce de Hristiyanların, diğer dinleri araştıran kurumları olmuştur ancak bu

kurumlar misyonerlik amaçlı kurulmuştur (Küçük 2002: 378). II. Vatikan Konsili'nde ise, Kilise'nin bazı konulara bakış açısı gözden geçirilmiş; Hristiyanlık dışı diğer din mensupları ve onların inançları da gündeme alınmış, sonuç olarak da onlarla diyalog kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla çeşitli birimler kurularak uzmanlar yetiştirilmiştir. Ayrıca II. Vatikan Konsili, dinlerarası diyalog projesinin başta teolojik olmak üzere çeşitli temellerle açıklandığı bir toplantı olması açısından önem taşımaktadır. Bu toplantının sonucunda dinlerarası diyalog kavramı, Kilisenin çağdaş misyon anlayışının bir parçası hatta misyonun kendisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, bugün dünyada yaşanan birçok olumsuz duruma rağmen dinlerarası diyalogun Hristiyanlar tarafından sürekli teşvik edilmesinin temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Güngör 2004: 340).

Katolik Kilisesi tarihine baktığımızda Katolik Kilisesi'nin Hristiyanlık dışı dinler ve bu dinlerin mensuplarına yaklaşımının tarihsel bir gelişme gösterdiği dikkatimizi çekmektedir. Hristiyanlık Hz. İsa'dan sonra, O'nun mesajını devam ettirebilmek için sürekli olarak mevcut olan dinsel farklılıklarla mücadele içinde olmuştur. Katolik Kilisesi, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar misyon görevini sürdürürken diğer din mensuplarına özellikle de Müslümanlara karşı olumsuz, dışlamacı bir tavır sergilemekteydi. Ancak değişen şartlarla birlikte Kilise, Papa XXIII. John'un ifadesiyle, "Kiliseyi, tüm kurumlarıyla birlikte dünyaya açmak ve Kilise'nin temel öğretilerini çağın getirmiş olduğu şartlara göre düzenlemek" amacıyla II. Vatikan Konsili adı altında genel bir konsil düzenleme yoluna gitti (Aydın 2002b: 22). İşte bu konsilde Hristiyan olmayanlara yönelik dışlayıcı tutumunu yürütemeyeceğinin farkına varan Roma Katolik Kilisesi diğer dinlerle ilişkisini yeniden gözden geçirmeye karar verdi. Bundan dolayı Roma Katolik Kilisesi tarihinde, Kilisenin diğer din mensuplarına yönelik dışlayıcı tutumunu bir kenara bırakarak onlar hakkında kısmen de olsa olumlu bahsetmeye başlaması açısından II. Vatikan Konsili önemli bir yere sahiptir (Aydın 2002b: 22).

Konsilde alınan kararlar, Hristiyanların Hristiyan olmayan dinlerle diyaloga girmesi gerektiği ve daha önce Kilisenin Hristiyan olmayanlar ve dinleri için

kullandığı “kafir”, “putperest” gibi diğer dinsel geleneklere mensup kişileri gücendiren ifadeleri artık kullanmayıp dostluk duygularını geliştirerek iyi ve verimli diyaloga girmenin yollarının bulunması gerektiği yönündeydi. II. Vatikan Konsili, Kilisenin Hristiyan olmayanlara yönelik olumsuz tavrını değişmesi ve diğer dinsel geleneklerle ilişkilerinde hem yeni bir başlangıç hem de bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çünkü Katolik Kilisesi tarihinde ilk kez bu konsilde Hristiyanlık dışı dinlerden ve bu dinlerin mensuplarından olumlu bir şekilde bahsedilmiştir. Ayrıca diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla diyaloga girmenin gerekliliği gündeme getirilmiştir.

Katoliklerin diyalog anlayışını daha iyi kavrayabilmek için ilk olarak, II. Vatikan Konsili öncesinde Hristiyan olmayan dinlere karşı yaklaşımlarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimini inceleyelim.

1.5.1. 20. Yüzyılın II. Yarısına Kadar Katolik Kilisesi’nin Hristiyan Olmayanlara Genel Bakışı

20. yüzyılın ilk yarısına kadar Hristiyanların diğer din mensuplarıyla ilişkisi konusundaki resmi öğretinin temelinde Hristiyan olmayanların kurtuluşunun mümkün olmaması yatmaktadır. Katolik Kilisesi, Yahudilik de dahil Hristiyanlıktan başka hiçbir dini geçerli saymamıştır. Zamanla buna bağlı olarak gelişen, “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” (*Extra Ecclesiam Nulla Salus*) öğretisi Kilise’nin resmi öğretisi haline gelmiştir (Sullivan 1992: 3-13). Kilise’nin temel öğretisi haline gelen “Kilise dışında kurtuluş yoktur” şeklindeki dogmanın kapsamı ilk asırlardan itibaren kilise yetkilileri ve teologlar arasında tartışılan temel konulardan olmuştur.

“Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” şeklindeki Hristiyan öğretisinin kapsamı tarihsel süreç içerisinde genişletilmiştir. Katolik Kilisesi, ilk çağlarda bütün dünyayı Akdeniz’in çevresindeki ülkelerden ibaret görmekteydi. Bu sebeple de bu dünyada yaşayan insanların İncil’e inanmamaları için hiçbir nedenin bulunmadığını, kiliseye üye olmayanların kurtuluşa eremeyeceklerini ve ebedi

olarak Cehennem ateşiyle cezalandırılacaklarını ilan etmişti. 15. yüzyıla kadar Kilisenin bu katı doktrinini hiç kimse sorgulamadı. Ancak 15. yüzyıldan itibaren başlayan coğrafi keşiflerle birlikte Hristiyan teologlar, İsa'nın mesajının ulaşmadığı yerler olduğunu ve İsa'nın mesajını duyamadığı için Hristiyan olamayan insanların bulunduğunu gördüler. Bu sebeple Hristiyan düşünür ve teologlar insanlığın kurtuluşu ile ilgili tutumlarını yeniden gözden geçirerek diğer dinlerin ve bu dinlerin mensuplarının durumuna yönelik tartışmalara başladılar. İsa'nın mesajını duymayan bu topluluklar için kurtuluşun nasıl olacağı konusu Hristiyan teologları yeni bir tartışma süreci içerisine soktu. Fakat bu girişimler yeni bir dogma ortaya koymak şeklinde değil, var olan dogmayı sabit tutarak ona bazı yeni prensipler eklemek şeklinde olmuştur. Papa IX. Pius'un *Singulari Quadam* isimli bildirisindeki, Roma Katolik Kilisesi'nin dışında hiç kimsenin kurtuluşa eremeyeceği ancak kasten olmamak şartıyla dinden haberi olmayanların da bu konuda suçlu görülemeyeceği şeklindeki ifadesi de dogmanın temelde sabit kaldığını, sadece biraz daha yumuşatıldığını ortaya koymaktadır (Sullivan 1992: 69 vd.).

Bazı Katolik teologlar, Hristiyanlığın evrensel fitrat dini olduğu düşüncesinden hareket ederek, diğer din mensuplarını “İsimsiz Hristiyanlar” olarak nitelendirmiş ve onlar için kurtuluş yolları aramaya başlamışlardır. Bu Katolik teologların başında Karl Rahner gelmektedir. Katolik Kilisesinin dışlayıcı yaklaşımından kapsayıcı yaklaşıma geçişinin baş mimarı sayılan Karl Rahner, Hristiyanlık dışı bir dinin mensubunu “isimsiz Hristiyan” olarak yani, bir şekilde saygı gören veya saygı duyulması gereken birisi olarak görür (Güngör 2004: 337). Diğer insanların kültür ve dinsel geleneklerinde yer alan bazı unsurları Mesihî vahyin ürünleri olarak kabul eder. Bu insanlar, dinlerinde yer alan bu unsurları İsa Mesih aracılığıyla kazanmışlardır ancak bunun farkında değildirler. İşte Hristiyan misyonerler İsa Mesih'i ve onun mesajını bu insanlara tanıtarak onların kurtuluşunu sağlamalıdır.⁴ Zira bilinmektedir ki, her kilise bir misyonerlik

⁴ Baki Adam, “Dinlerarası Diyalog: Modern Dünyada Misyonerliğin Yeni Yüzü”, <http://fortune.divinity.ankara.edu.tr/-adam/diyalog.html>, (20.12.2005).

kurumudur ve Mesih'in öğretisini ifşa etmek ve bütün ulusların Mesih yanlısı yapılması misyonunu yürütmektedir.⁵

Francis A. Sullivan, “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” dogmasının ilk asırlarda, “Kardeşlerim, aldanmayın: eğer bir kimse bölücülük yapan birisini takip ederse Tanrı'nın krallığını miras alamaz; eğer bir kimse yabancı birisinin izinden yürürse İsa'nın çarmıhta çektiği acıya ortak olamaz” ifadelerinin sahibi Ignatius tarafından ortaya atıldığını söyler (Sullivan 1992: 18).

Üçüncü yüzyıla gelindiğinde Ignatius'un yukarıdaki ifadeleri Origen tarafından, “Kimse kendini kandırmasın, kimse kendini aldatmasın: bu ev yani kilise dışında hiç kimse kurtuluşa ermeyecektir” şeklinde yeniden formüle edilmiştir. Onun bu ifadeleri, kurtuluşun ancak içinde bulunulmasıyla gerçekleştiği evin dışında olanlara yönelik bir uyarı niteliği de taşımaktadır. Origen, bu ifadesiyle kilise dışında kalan hiç kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini ortaya koymaktadır (Sullivan 1992: 20).

Ignatius ve Origen gibi Cyprian da kilise dışında kurtuluşun olmayacağını savunur. Cyprian hizipçilere yazdığı bir mektubunda Havarî Pavlus'un, “Sahip olduğum her şeyi yardım olarak versem, bedenimi de yakılmaya sunsam, ama sevgim olmasa, bana hiçbir şey kazandırmaz” (I Korintliler 13:3) sözüne dayanarak bölücüler için kurtuluşun olmayacağını ifade eder (Sullivan 1992: 21). Cyprian için kilise birliği aslında sevgi birliğiydi ve bundan dolayı bu birliği bozan herkes Allah'ın inayetine karşı günah işlemiş olurdu. Bu nedenle de Cyprian inanç için akıtılan kanın bile heretikleri kurtuluşa ulaştırmada faydalı olmayacağını savunur. Yine Cyprian, kilise dışında kurtuluş olmayacağı şeklindeki doktrini “Şayet Nuh'un gemisi dışında hayatta kalan birisi varsa, Kilisenin dışında da kurtuluşa eren olabilir” sözleriyle haklı göstermeye çalışmaktadır (Sullivan 1992: 22).

⁵ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 38/2, Nisan-Mayıs- Haziran 2002, http://www.diyaret.gov.tr/turkish/DIYANET/ilmi_dergi/ilmi/main.asp?makno=1, (10.05.2005).

Tüm ifade ettiklerimize baktığımızda ilk üç asırda Ignatius, Clement, Origen ve Cyprian tarafından savunulan “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” dogması, Kilise dışında olmalarından dolayı kurtuluşa ulaşamayacak olarak görülen, heretik ve hizipçi olmalarından dolayı büyük günah işledikleri kabul edilen Hristiyanlara yönelik bir uyarı niteliği taşımaktadır. Bu dogmanın ilk üç asırdaki uygulanışı ile ilgili olarak Sullivan şu ifadeleri kullanmaktadır: “İlk Kilise Babaları, Kilisenin dışında olduklarından dolayı kurtuluştan dışlanan kişilerden bahsettiklerinde onlar bunu hizipçilik ve sapkınlıktan dolayı büyük günah işlediği mütalaa edilen Hristiyanlara bir uyarı olarak yöneltmişleri. Çünkü Hristiyanlara azınlık olarak zulmedildiği bir dönemde bu dogmanın Hristiyan olanların dışındakilere uygulandığına dair hiçbir iz yoktur” (Sullivan 1992: 23). Bu ifade göstermektedir ki, ilk üç asırda “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” dogması diğer dinsel geleneklerin mensuplarına değil, Kilisenin birliğini bozan sapkın ve hizipçilik yapan Hristiyanlara uygulanmaktaydı. Bu durum zihinlerde, nasıl oldu da bu dogma kiliseye hiç üye olmamış diğer din mensuplarına uygulanmaya başlandı sorusunu uyandırmaktadır.

İlk üç asırda sadece sapkın ve bölücülere yönelik bir uyarı niteliğinde olan bu öğretinin kapsamı Hristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini olmaya başladığı dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Augustine’nin de etkisiyle, Yahudiler ve Putperestler de dahil edilerek genişletilmiş (Sullivan 1992: 27) ve bu dönemden itibaren Kilisenin davranışı dışlayıcılığa doğru kaymaya başlamıştır.

Augustine (354- 430) başlangıçta hiç kimsenin Hristiyanlık inancını kabul etmeye zorlanamayacağını savunmaktaydı. Ancak resmi Kiliseden ayrılanlarla yaptığı tartışmaların sonucunda bu kanaati değişime uğramıştır. En sonunda da insanoğlunun neye zorlandığının önemli olduğunu ifade ederek insanların dinsel açıdan kurtuluşa erebilmeleri için kesinlikle bu tür zorlamaların yapılmasının gerektiğini vurgulamıştır. Augustine’nin “insanları kiliseye katılmaya zorlayın” sözü sadece dini zorlamanın yolunu açmakla kalmamış aynı zamanda hoşgörünün yerini de almıştır. Tanrı’nın insanlara sunmuş olduğu kurtuluş böylece sadece

Kilise ile sınırlı hale getirilmiştir. Bu anlayış “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” doktrininde de tam anlamıyla ifadesini bulmuştur (Sullivan 1992: 28-31).

Augustine’ye göre, Katolik Kilisesinden ayrılan kişi İsa’nın birliğinden de ayrılmıştır ve bu nedenle itibarlı bir yaşamı hak etmez. O, ancak Tanrı’nın azabını hak eder. Pavlus’un “Tanrı’nın sevgisi bizlere verilen Kutsal Ruh aracılığıyla yüreklerimizden dolup taşmaktadır” (Romalılar 5: 5) şeklinde ifade ettiği sevgi, Katolik Kilisesinden ayrılanların sahip olamayacağı bir sevgidir. Bu nedenle onlar “insanların ve meleklerin dilleriyle konuşabilseler” (I Korintliler 13: 3) bile bunun onlara hiçbir faydası olmaz. Çünkü Kutsal Ruh Kiliseden başka hiçbir yerde doğru olarak algılanamaz. Augustine bu düşüncesini daha kısa ve öz olarak şöyle ifade eder: “Birliğin düşmanları kutsal sevgiden pay alamazlar. Kilise dışında olanlar Kutsal Ruha sahip olamazlar.” (Sullivan 1992: 32). Augustine “Kilise dışındaki bazı heretik veya hizipçi guruplarda vaftiz olan bir kişinin vaftizi heretik veya hizipçilerin sapıklığına rıza gösterdiği için, ona hiçbir fayda sağlamaz.” şeklindeki ifadeleriyle de bölücülükte ısrar edenlerin lütfâ ermelerinin engelleneceğini vurgulamaktadır (Sullivan 1992: 32).

Görüldüğü gibi Augustine, “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” doktrininin kapsamını genişletmiştir. O, İncil’in mesajını duyup da kabul etmeyenlerin mesajı reddettiklerinden dolayı suçlu olduklarını ve kurtuluşa eremeyeceklerini, onların kurtuluşlarının ancak Kilisenin üyesi olmayı kabul ettiklerinde mümkün olacağını ifade etmiştir (Sullivan 1992: 35). Kısacası Augustine, Katolik Kilisesi’nden ayrılanların ve Hristiyanlık dışındaki diğer dinsel geleneklerin mensuplarının hatta, İncil’in mesajını duyma imkanına sahip olmayanların bile kurtuluşa ulaşamayacağını savunmaktadır.

Augustine’nin takipçilerinden olan Thomas Aquinas da kilise dışında kurtuluşun olmayacağını savunur. Ona göre, Kilise birliği aslında inanç birliğidir ve kurtuluşun gerçekleşmesi Hristiyan inancını kabul etmeye bağlıdır. Ona göre gerçek kurtuluş, İsa’nın çarmıhta çektiği acının nüfuzunun etkili olduğu Kilise sakramentlerinin yapılması sayesinde tamamlanır (Sullivan 1992: 47). Thomas

Aquinas, “nasıl ki Nuh’un gemisi dışında kalan hiç kimse kurtuluşa erememişse Kilise dışında olanlar da kurtuluşa eremeyeceklerdir” ifadesi ile Kilise dışında kurtuluş olmayacağı düşüncesine tarihi bir dayanak noktası bulmuştur (Sullivan 1992: 48).

Görüldüğü gibi Augustine’den önce “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” dogması sadece kendilerini kiliseden kopararak kilisenin bütünlüğünü bozanlara karşı uygulanırken Augustine ile birlikte kiliseye üye olmayanlar da kurtuluşun dışında tutulmuştur. Augustine gibi onun takipçileri olan Prosper of Aquitaine, Fulgentius of Ruspe ve Thomas Aquinas da Katolik Kilisesinden ayrılan Hristiyanların yanında diğer dinsel geleneklere mensup olanlarında kurtuluşa eremeyeceklerini savunarak kilisenin resmi doktrini haline gelen “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” öğretisinin kapsamını genişletmişlerdir. Bununla birlikte insanların kurtuluşa erebilmeleri için Katolik Kilisesine üye olmanın yanında Hristiyan inancına mensup olduğunu açıkça ilan etmelerinin ve bu inancın gerektirdiği ibadetleri yapmanın zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir (Sullivan 1992: 40-62).

Bütün bu düşüncelerin gelişmesinde 7. yüzyılda ortaya çıkan “İslam” dini de etkili olmuştur. İslamın ortaya çıkışından sonra kazanmış olduğu başarılar Hristiyanlar için problem oluşturmaktaydı. Hristiyanlar, Yahudilikten sonra geldiği için kendi dinlerinin son din olduğunu hatta tek kurtuluş yolunun Kiliseye üye olmaktan geçtiğini söylüyorlardı. Ancak İslamın ortaya çıkışı Hristiyanların “son din” ve “tek kurtuluş yolu” oldukları iddiasına gölge düşürüyordu. Bu sebeple de Hristiyanlar, İslam’ı ve Müslümanları karalama yoluna gittiler. İslam’ı ve Müslümanları bir tehdit unsuru olarak gördükleri için, bu dini ve mensuplarını anlamaktansa onları barbarlar ya da kafirler şeklinde suçlamayı tercih ettiler. Bu konuda 1092- 1156 yılları arasında yaşayan Muhterem Peter (*Peter the Venerable*), İslam’ın İsa’nın ilahlığını ve Hristiyan sakramentlerini reddettiği için paganizme yöneldiğini, hatta İslam’ın Hristiyanlara zara vermek için Şeytan tarafından Muhammed’e ilham edilen bir din olduğunu iddia etmiştir. Bütün bu düşünceler çerçevesinde Hristiyanlar, Hz. Muhammed’i hem Hristiyanların hem de Müslümanların gözünde küçük düşürmek için onu sapık, sahtekar ve şehvet

düşkünü gibi kötü niteliklerle tanımlamaya çalışmışlardır. Hatta Haçlı seferlerinden sonra bile birçok alim Hz. Muhammed'in Papa seçilmeyi başaramadığı için Kiliseden ayrılan bir kardinal olduğunu ve Kiliseden intikam almak için Arabistan'a gidip orada yeni bir din (İslam) kurduğunu iddia etmişlerdir (Aydın 2001a: 37- 73).

11. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp 13. yüzyıla kadar süren haçlı seferleri (1096- 1270) de Hristiyanlığın İslam'a olan düşmanlığının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bilindiği üzere ilk haçlı seferi de Papa II. Urban'ın Hristiyanları haçın etrafında toplayarak onları Kudüs'ün Müslümanların elinden geri almaya çağırması ile başlamıştır. Bu çağrı ile Papa kendi topraklarını ellerinden almış olan Müslümanlara karşı "kutsal bir savaş" başlatmış oldu. Böylece hem Müslümanları Akdeniz'den söküp atacak hem de Hristiyan inancını yeniden inşa edecekti. Bütün bu nedenlerden dolayı Müslümanlara karşı birbiri ardına sekiz haçlı seferi düzenlenmiştir. Tamamen dini sebeplerle başlayan haçlı seferlerinde Hristiyan ordular ele geçirdikleri bölgelerdeki bütün Müslümanları çoluk- çocuk, kadın- erkek demeden öldürmüşlerdir. Hatta Hristiyanlar başarı sağladıkları ilk haçlı seferinde Kudüs'ü aldıkları zaman sadece Müslümanları değil aynı zamanda İsa'nın ölümünden sorumlu tuttukları ve "Tanrı katili" olarak isimlendirdikleri Yahudileri de katletmişlerdir (Aydın 2001a: 44 vd.).

Haçlı seferlerinin sona erdiği 13. yüzyılın sonlarından itibaren ise, Hristiyan manastır tarikatlarının diğer dinlere yönelik olumlu tutumu dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi Fransisken tarikatının kurucusu Francis Assisi (1182- 1226)'dir. Assisi 1219 yılında Pavlus gibi misyon yolculuğuna çıkarak Mısır'a gitmiş ve oradaki Müslümanlarla diyaloga girmiştir. Ortaçağ Hristiyan dünyasının diğer dinlere yönelik katı tutumu, özellikle de Müslümanlara karşı olan düşmanca tavır ve bunun sonucu olan haçlı seferlerinin devam ettiği bir devirde o, genelde diğer din mensuplarına özel de ise Müslümanlara karşı olumlu tavır sergilemiştir. Assisi kendi tarikatına mensup olan kişilere de misyonerlik faaliyetlerinde diğer din mensuplarına yumuşak davranmalarını tavsiye etmiştir (Aydın 2001a: 51). Assisi'nin bu yaklaşımı daha sonraki dönemlerde Roma Katolik Kilisesi

tarafından diğer dinsel geleneklerin mensuplarına yönelik Hıristiyanlarca izlenmesi gereken bir yöntem olarak takdim edilecektir.

Katolik Kilisesi tarihinde ilk defa dördüncü Lateran Konsilinde (1215) Papa III. Innocent “İnananlar için tek bir evrensel Kilisenin olduğunu ve bu Kilise dışında olan hiç kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini” ilan etmiştir (Neuner & Dupuis 2001: 16). Yine papa VIII. Boniface 1302’de yayınladığı *Unam Sanctam* adlı bildirisinde kurtuluş için Kilisenin üyesi olmanın yanında papanın otoritesini de kabul etmenin gerekli olduğunu ifade ederek bu dogmanın kapsamını daha da genişletmiştir. 1442 yılında düzenlenen Florance Konsilinde ise Kilise tarihinde ilk defa resmi olarak, bir kimsenin kanını İsa için feda etse bile Katolik Kilisesi birliği içerisinde olmadığı müddetçe kurtuluşa ermesinin mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bu konuda şunlar söylenmiştir:

...Sadece putperestler değil aynı zamanda Yahudiler, sapkınlar veya hizipçiler gibi Kilise dışında kalan hiç kimse ebedi hayatın iştirakçileri olamazlar. Onlar ancak yaşamları sona ermeden önce Kiliseye katılmazsa şeytan ve onun melekleri için hazırlanmış ebedi ateşe gideceklerdir... Bunlardan birisi ne kadar zekât verirse versin kurtuluşa eremez. Hatta kişi kanını İsa için feda etse bile Katolik Kilisesinin birliği içinde kalmadıktan sonra kurtuluşa ermesi mümkün değildir” (Neuner & Dupuis 2001: 383- 384).

Yukarıdaki pasajda da görüldüğü gibi Florance Konsilinde “bütün putperest, Yahudi, heretik ve hizipçilerin suçlu oldukları, bu nedenle de ebedi azabı hak ettikleri” ifade edilmiştir. Konsilde alınan bu kararı aynı zamanda kilise dışında olanların günahkar oldukları ve kurtuluşa eremeyecekleri şeklindeki katı ortaçağ düşüncesinin bir sonucu olarak görebiliriz. Ancak ortaçağ düşüncesindeki bu katılık coğrafi keşiflerden sonra yumuşamaya başlamıştır. İlk başta dünyanın sadece Akdeniz’deki ülkelerden ibaret olduğunu düşünen Katolik Kilisesi, keşiflerle birlikte başka bir dünyanın daha var olduğunu fark etti ve buralarda yaşayan ancak İsa’nın mesajını duyma fırsatı bulamadıklarından dolayı Hıristiyan olamayan insanların var olduğuna şahit oldu. Bu nedenle de bazı teologlar “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” dogmasını, “dünyada İncil’in mesajından habersiz yaşayan sayısız insan varken, onları inanmadıkları için nasıl suçlayabiliriz ki” ifadelerini dile getirerek yeniden sorgulamaya başlamışlardır. Böylece Hıristiyan

teologlar Kilisenin diğer dinsel geleneklere mensup olanlara yönelik dışlamacı tavrını yeniden gözden geçirerek bu insanların kurtuluşu için yeni çözüm önerileri aramaya başlamışlardır.

Bu dogmanın yeniden sorgulanması konusunda üç isim ön plana çıkmaktadır: Francisco de Vittoria (1493- 1546), Melchior Cano (1505-1560), Domingo Soto (1524- 1560). Francisco de Vittoria'ya göre, kıtaların keşfedilmesinden önce orada yaşayan insanlar İncil'in mesajı hakkında hiçbir şey duymadıkları için günah işlemiş sayılmazlar. Ancak Hristiyan inancı bu insanlara anlatılmalı ve onların Hristiyan inancını kabul etmelerinin sağlanması gerekir. Vittoria, İncil'in mesajının, onu duyanları mesajı kabul etmek zorunda bırakmak için, inandırıcı bir şekilde anlatılmasının gerektiğini vurgular. Görülmektedir ki, Vittoria Mesih'e inanmaksızın hiç kimsenin kurtulamayacağı şeklindeki ortaçağ düşüncesinin yeniden etraflıca düşünülmesi gerektiğini savunmaktaydı (Sullivan 1992: 70-73).

Melchior Cano ise İncil'in, "Tanrı'ya yaklaşan ilk önce O'nun var olduğuna ve kendisini arayanları ödüllendirdiğine iman etmesi gerekir" mesajından yola çıkarak, Mesih'in gelişinden önce yaşayan Gentileler için "kendisini arayanları ödüllendirecek" bir Tanrı'ya inanmalarını kurtuluş için yeterli görmektedir. Cano, gelecek Mesih'in bilgisinden habersiz olan Gentileler için İsa'ya açıkça inanmayı kurtuluş için yeterli görmekte ve İsa'nın bütün insanlığın kurtarıcısı olduğunu dile getirmektedir. Bu sebeple de İsa hakkında hiçbir şey bilmeyen Gentilelerin bile kurtarıcının gelişine açıkça inanmaları zorunludur. Görülmektedir ki Cano, kurtuluş için İsa'ya açıkça inanmanın zorunluluğu konusunda geleneksel doktrinden ayrılamamıştır (Sullivan 1992: 74).

Domingo Soto ise, İspanyالی misyonerler gitmeden önce Amerika'da yaşayan insanların kurtuluşunun ne olacağı konusunda, "eğer onlar doğal hukuka tabi olurlarsa Tanrı onları doğru inancın ışığıyla aydınlatacaktır" demektedir. Bu düşüncesiyle Soto, kendilerine İncil vazedilmeden önce yaşayanların kurtuluş için açıkça Tanrı'ya iman etmelerinin yeterli olacağını ifade etmektedir (Sullivan 1992: 75).

Bu konuda ilk kez Papa IX. Pius tarihte hiçbir Papanın ifade etmediği, “en mukaddes dinden habersiz” insanların da kurtulabileceğini dile getirmiştir (Sullivan 1992: 115). Papa IX. Pius 1854’te yayınladığı *Singulari Quadam* adlı bildirisinde şunları söylemiştir:

Şüphesiz ki Roma Katolik Kilisesi dışında hiç kimsenin kurtuluşa ermeyeceği bir iman esası olarak kabul edilmelidir. Çünkü Kilise kurtuluşun yegane gemisidir. Bu nedenle her kim ona binmezse selde mahvolur gider. Ancak, diğer taraftan benzer şekilde kesin olarak kabul edilmelidir ki, gerçek dinden haberdar olmayanların bu haberdar olmamaları durumu kasti değilse o zaman onlar bu konuda Rabbin nazarında suçlu olarak görülmemelidirler (Neuner & Dupuis 2001: 368).

Papa yukarıdaki ifadesiyle, Hristiyanlıktan kasten olmaksızın haberdar olmayanların kurtuluşunu mümkün görmektedir. Papa, bu insanların nasıl kurtuluşa erebilecekleri konusunda bir yorum yapmamakla birlikte kurtuluşa ermek için ille de Kilise’nin bilfiil üyesi olmaları gerekmediğini ifade etmektedir. Bu nedenle Papa’nın bu bildirisi kapsayıcı yaklaşıma doğru atılan bir adım olmasından dolayı önemlidir.

Yine Papa IX. Pius, İtalya piskoposlarına hitaben 1863 yılında yayınladığı *Quanto Conficiamur Moerore* isimli genelgede de öteki dinlerle dostça ilişkiler kurmaktan, Katolik Kilisesi’nin kendileriyle aynı imanı paylaşmayan diğer dinsel geleneklere mensup insanlara düşmanca davranmaması ve onlara Hristiyan sevgi ve şefkatiyle yaklaşması, onların ebedi kurtuluşa erebilmelerini sağlamak için Kilisenin şefkatli tutumunu daima devam ettirmesi gerektiğinden bahsetmiştir (Alıcı 2005a: 142). Papa, 1950’de Hindistan bölgesindeki Katolik piskoposların bir araya geldiği Hindistan Konsilinde bu ifadeyi daha da geniş bir anlama kavuşturmuştur. Burada yayınlanan vesikaya göre, Hristiyan inancı dışında da hakikat ve iyilikler bulunabilir. Ancak buna rağmen Hristiyanlık dışındaki tüm dinsel gelenekler, Tanrı ile insanlar arasında aracı olan İsa Mesih’ten yoksun olduklarından kurtuluş için yetersizdir.

Papa XIII. Pius'un hem 1943 yılında yayınladığı *Mystici Corporis* isimli genelgesinde hem de 1949'da Boston Başpiskoposuna yazdığı mektupta “gizli iman (*implicit faith*) ve “vaftiz olma arzusu” (*baptism of desire*) kavramlarının kullanılmaya başlandığını görürüz. Yani Papa XIII. Pius'a göre, gizli bir arzu ve istekle Kiliseye katılmayı dileyenler İsa'nın mistik bedeniyle ilişkilendirilebilecek ve bu şekilde kurtuluşa erebileceklerdir (Aydın 2001a: 80). Papa gizli imanın ve vaftiz olma arzusunun kurtuluş için yeterli olabileceğini de ifade etmiştir (Sullivan 1992: 136).

Katolikler gerek Aydınlanma çağını gerekse Aydınlanma çağının etkisinde ortaya çıkan modern akımları bir dış tehdit ve skolastik düşünceden sapma olarak görmekte ve Hristiyanların kendi içlerinde bölünmüş olması üzerinde ciddi bir şekilde düşünmekteydi. Bunun yanında II. Dünya savaşı sonunda sömürge altındaki ülkeler teker teker bağımsızlıklarını kazanmakta ve bu ülkelerin sanayileşmesi ile dünyada yeni askeri ve siyasi güçler oluşmaktaydı. Bu olaylar Katolik Kilisesini, değişen dünya üzerindeki yeni konumunu belirlemeye yöneltmiş ve II. Vatikan Konsilinin düzenlenmesine zemin hazırlamıştır. II. Vatikan Konsili öncesinde Katolikler, “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” öğretisi ile dışlamacı bir tavır sergilerken II. Vatikan Konsilinden sonra bu tavırlarını değiştirmişlerdir. Katolikler misyon değiştirmekle diğer dinsel geleneklere mensup insanlarla diyalog kurulmasını kararlaştırmışlardır.

II. Vatikan Konsili öncesinde Yves Congar, Karl Rahner, Edward Cehillbeeckx, Henri de Lubac, John Courtney Murray, Hans Küng gibi teologlar değişen dünyada Kilisenin yeni rolünü tenkit etmekte ve çözüm yolları bulmak için çaba sarf etmekteydiler. Her ne kadar bu teologların çalışmaları resmi olarak kabul görmese de II. Vatikan Konsilinin kararlarına temel oluşturmuşlardır (Güngör, 1997: 60- 65).

1.6. Batı Hristiyan Düşüncesinde Kurumsal Diyalog Faaliyetleri

Batı Hristiyanlığı, II. Vatikan Konsili'nden sonra ilk defa resmi olarak Hristiyan olmayan dinsel geleneklere ve bu dinsel geleneklerin taraftarlarına Hristiyan Kurumların saygı göstermesini ve taraftarlarıyla diyaloga girmesi gerektiğini kabul etmeye başlamıştır. Roma Katolik Kilisesi'nin ardından, Katolik olmayan kiliselerin bir araya gelerek 1948 yılında kurduğu Dünya Kiliseler Birliği de, 1961 yılından itibaren taraftarlarını diyalog adı altında Hristiyan olmayanlarla ilişki kurmaya yönlendirmeye başlamıştır. Böylece Hristiyan dünyasının iki önemli resmi kurumu olan Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği yetkilileri, taraftarlarını, diğer dinlere ve onların mensuplarına yönelik düşmanca ve önyargılı olan eski tutumlarından vazgeçmek suretiyle diyalog adı altında bir araya gelmeye ve onlarla işbirliği yapmaya davet etmeye başlamışlardır.

1.6.1. Roma Katolik Kilisesi

Katolik Kilisesi 20. yüzyılın ilk yarısına kadar misyon görevini sürdürürken diğer din mensuplarına özellikle de Müslümanlara karşı olumsuz bir tavır sergilemekteydi. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişmeler, Katolik Kilisesinin misyonunu dışlamacı anlayışla yürütemeyeceğini anlamasında etkili oldu ve Papa XXIII. John'un çağrısı ile toplanan II. Vatikan Konsilinde, Hristiyanlık dışı dinler ve mensuplarından olumlu bir şekilde bahsedilmiş ve bu dinlere mensup kişilerle diyaloga girmenin gerekliliği gündeme getirilmiştir (Siddiqui 1997: 32).

Katolik Kilisesinde diyalog girişimini ilk başlatan kişi Papa XXIII. John'dur. Papa, diyalog girişimleri bağlamında 1960 yılında "*Hristiyan Birliğini Sağlama Sekreteryası*"nı kurduştur. Bu sekreterliğin en önemli amacı Yahudilerle diyalogu geliştirmektir. Bu sebeple sekreterliğin tavsiyesiyle Katolik dökümanlarında yer alan Yahudi aleyhtarı ifadeler düzeltilmiştir.⁶ Papa XXIII.

⁶ Baki Adam, "Dinler Arası Diyalog: Modern Dünyada Misyonerliğin Yeni Yüzü", <http://fortuna.divinity.ankara.edu.tr/-adam/diyalog.html>.

John, II. Vatikan Konsilinin açılışını ilan ettikten sonra sekreterliğe Yahudi aleyhtarlığına ve Yahudilerin “Tanrı Katili” oldukları inancına karşı bir doküman hazırlamasını emretti. Sonuç olarak Kilise ile Yahudilerin yakınlaşması amacını taşıyan ve “diyalog belgesi” olarak tanımlanan, *Nostra Aetate*⁷ vesikası oluştu. Bu genelgede Hinduizm, Budizm, İslâm ve Yahudilik gibi belli başlı dinlere teolojik açıdan olumlu yaklaşılmakta ve bu dinlerin mensuplarıyla diyaloga girilmesi tavsiye edilmektedir.

“Bütün insanlar tek bir toplumu meydana getirir. Bu böyledir, çünkü insanlar Tanrı’nın yeryüzünü insanla doldurmak için yarattığı tek bir kaynaktan gelirler ve yine onlar ortak bir kaderi yani Tanrıyı paylaşırlar. Onun lütfü, aşikâr iyiliği ve kurtarıcı planı, seçilmiş insanların Tanrı nuruyla aydınlanmış kutsal şehirde olacağı ve onun parıltısı ile bütün insanların yürüyeceği günde tüm insanları kuşatır” (NA, 1:2).

II. Vatikan Konsilinde 21 Kasım 1964’te kabul edilen *Lumen Gentium* (insanların ışığı) vesikası, Mesih’in tüm insanlar için kurtarıcı olduğuna, Kilisenin Mesih’in gizemi, İsa’nın ise tüm insanların ışığı olduğuna dikkat çeker ve İsa’nın ışığının tüm insanlığa ulaşması gerektiğini savunur. Bu genelge, aynı zamanda Tanrı halkı ile Hristiyan olmayanların ilişkilerine değinmiştir. Genelgeye göre, Hristiyan olmayan dinlerde bulunan her hakikat aslında İncil’e bir hazırlıktır (LG, 16:1). Bu ifadenin devamında diğer din mensuplarının kurtuluşa erebileceği ancak bunun için Kiliseye dahil olmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bu sebeple Mesih’in ışığı kendilerine henüz ulaşmamış insanlar, “çeşitli yollarla” Kiliseyle ilişki kurmalıdırlar (Sullivan 1992: 156). Genelgenin 17. maddesinde, İsa’nın kurtarıcılığının gerçekliğini müjdeleyen öğretiyi yeryüzünün son sınırlarına varıncaya kadar yayma görevinin Kilise tarafından devralındığı ifade edilerek, Kilisenin misyoner karakteri tekrarlanmıştır (Güngör 1997: 131).

7 Aralık 1965’te kabul edilen *Ad Gentes* isimli genelgeye göre, öteki dinlerin içinde var olan hakikat ve lütuflar, insanları kötülüklerin etkisinden kurtarmakta ve onları İsa’nın lehine onarmaktadırlar. (AG, 9). Tanrı’nın insanlığı kurtaracak olan evrensel planı Tanrı’yı değişik yollarla arayan bütün insanları kapsamaktadır.

⁷ Nostra Aetate (Zamanımızda), Katolik Kilisesi’nin II. Vatikan Konsili’nde Hristiyan olmayan dinlerden açıkça ve doğrudan bahseden ilk konsil dokümanıdır. Zaten “Kilise’nin Hristiyan olmayan dinlerle ilişkiler deklarasyonu” olarak anılmaktadır (Neuner & Dupuis, 2001: 288).

Bu sebeptendir ki, bütün dinler İncil'e hazırlayan yollar olarak kabul edilir. (AG, 3). Bunların yanında genelgenin asıl amacı "Kiliseden haberdar olmayanların kurtuluşa eremeyecekleri" (AG, 7) şeklindeki ifadede ortaya çıkmaktadır.

Papa XXIII. John'un ölümünden sonra Papalık görevini devralan VI. Paul'un emri üzerine 17 Mayıs 1964'te *Hristiyan Olmayan Dinler Sekreteryası* (The Secreteriat for Non- Christians) kuruldu. Bu sekreterliğin adı 1989 yılında *Papalık Dinler Arası Diyalog Konsili* (Pontifical Council for Interreligious Dialogue) şeklinde değiştirilmiştir (Kimball 1991: 98). Bir kardinal başkanlığında bir sekereter ve bir sekreter yardımcısı tarafından yönetilen bu sekreterliğin kuruluş amacı Hristiyan olmayanları Hristiyanlıktan haberdar etmektir. Sekreterliğin ilk başkanı Paulo Marella'nın, misyonerlik devrinin kapanmadığı; diyalogun misyonerliğin bir metodu olduğu şeklindeki ifadeleri de bu amacı desteklemektedir (Aydın 2001a: 123).

Sekreterlik kuruluşundan itibaren organize olmaya devam etmiştir. 1 Mart 1965'te İslâm masasını, 1971'de biri Asya Dinleri'nden, diğeri Geleneksel Dinler'den sorumlu iki büro açmıştır. 1973 ve 1974 yıllarında Afrika, Asya, Uzak Doğu, Amerika olmak üzere dünyanın hemen hemen her ülkesinde grup toplantıları düzenlemiştir. Sekreterlik personeli 1975 ve 1976'lı yıllarda diğer dinlerle ilgili çalışmalarını daha da genişletmiştir. Bu nedenle uzman araştırma merkezleri ve bazı yüksek öğretim kurumlarıyla ilişkilerini devam ettirmiştir. Sekreterliğin en önemli faaliyetlerinden biri 1986'da Papa II. John Paul'un dini liderlerle birlikte "Dünya Barışı" için yaptığı dua toplantısını gerçekleştirmesidir. Aslında Papa II. John Paul dünyadaki tüm dinlerin temsilcilerini "Dünya Barışı" için dua etmeye çağırmakla diyalogu herkesin gözünde yasallaştırmıştır.⁸

Bu bahsettiklerimizin yanında Papaların yayınlamış oldukları genelgelerde de diyalog ve önemi vurgulanmıştır. Papa XXIII. John'un ölümüyle başa geçen Papa VI: Paul 17 Mayıs 1964'te, sekreterlik kurulduktan üç ay sonra Hristiyan olmayan din mensuplarıyla diyalogun teolojik temellerini ortaya koymak

⁸ *Kültürler Arası Diyalog Sempozyumu*, (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 1998), s. 33.

amacıyla yayınladığı *Ecclesiam Suam* isimli genelgeyle diyalog ilk defa konsil haricinde bir papanın genelgesine girmiş oldu. Bu genelgeye göre, Katolikleri Katolik olmayanlarla diyaloga sevk eden temel etken Kilisenin insanlara duymuş olduğu sevgidir (ES, 70). Bu sebeple, öteki din mensuplarıyla diyalog kurmak suretiyle tek kurtuluş yolu olan İsa'nın onlara anlatılarak Kilise'ye dahil edilmelerine ve kurtuluşa ermelerine çalışılmalıdır. Papa VI. Paul bu ifadesiyle, Kilise'nin iyi niyet taşıyan herkesle diyaloga girmesine hazır olmaları gerektiğini (ES, 94) ortaya koyarak Hristiyanları, öteki din mensuplarını Hristiyanlaştırmak için diyalog adı altında onlarla iyi ilişkiler kurmaya çağırmaktadır (Aydın, 2001a: 137). Öte yandan Papa VI. Paul'un kültürlerin Hristiyanlaştırılmasına ağırlık verilmesi gerektiğini vurguladığı 8 Aralık 1975 tarihli *Evangelii Nuntiandi* isimli genelgesinde *Ecclesiam Suam*'dakinin aksine olumsuz bir tavır görülür. Papa'ya göre, diğer din mensupları "Söz"ün sayısız tohumlarını ifade ettiklerinden dolayı İncil için gerçek bir hazırlıktırlar (EN, 53). Ancak Hristiyan olmayan dinler, Tanrı'yı aramada yetersiz kaldıklarından dolayı her insanın hayatına İncil'in sokulması gerektiğini (EN, 20) ifade eder.

1978'de papalığa seçilen Papa II. John Paul de kendinden öncekiler gibi diğer din mensuplarıyla diyaloga girilmesi gerektiğini savunmuş ve diyalog faaliyetlerine devam etmiştir. Papa 1981'de Manila (Filipinler)'da Asya halkına yönelik yaptığı bir konuşmada Kilisenin diğer dinlerle diyaloga girme ihtiyacının günümüzde daha fazla olduğunu dile getirmiştir. 1999'da yaptığı bir başka konuşmasında da Katolik Kilisesinin diğer diyalogunu sürdürme isteğini tekrarlamıştır.

Papa II. John Paul'un 1979'da yayınladığı *Redemptor Hominis* isimli genelgesinde Hristiyan olmayan dinlerde var olan bazı hakikatlerin Kutsal Ruh sayesinde mevcut olduğunu (RH, 11:2), bu nedenle Hristiyan olmayanlara karşı "sevgi", "saygı" ve "anlayış" çerçevesinde misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre misyonerlik, insanda bulunan şeylere derin bir saygı duygusuyla başlamalıdır. (RH, 12). Bununla birlikte Papa, bu saygının kaynağı olarak diğer din mensuplarının dinsel geleneklerini değil insan olmalarını gösterir.

Papa II. John Paul 1990'da yayınladığı *Redemptoris Missio* isimli genelgede diyalogun diğer dinlere yönelik misyonla asla çelişmediğini, Kilisenin Hristiyanlaştırıcı misyonunun bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Çünkü kurtuluş Mesih'ten gelmektedir ve bu nedenle de diyalog Hristiyanlaştırma işinden ayrı düşünülemez (RM, 55) (Sullivan 1992: 195 vd.).

Dinler arası diyalog Kilise'nin bütün insanları Kilise'ye döndürme amaçlı misyonunun bir parçasıdır. Karşılıklı bilgilenme ve anlayışı zenginleştirme vasıtası ve metodu olarak diyalog misyona zıt değildir; esasen misyonla ve misyonun şekilleriyle diyalog arasında özel bir bağ vardır. Bu misyon aslında Mesih'i ve İncil'i bilmeyenlere ve diğer mensuplarına yöneliktir.⁹

Bu ifadeleriyle Papa, diyalog ile Kilisenin misyonerlik faaliyetleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Ayrıca diyalogun Kilisenin şahsi çıkarlarını korumak amacıyla değil tüm insanları kavuşturacak “Söz”ün tohumlarını yeniden yeşertmek (RM, 56) için yapıldığını da dile getirerek misyonun tüm insanlara yönelik olduğunu da altını çizmiştir. Papa II. John Paul, 1999'da yaptığı bir konuşmasında dinler arası diyalogun davet anlayışı ile çelişmediğini, hatta diyalogun Kilisenin kurtarıcı misyonunun bir parçası olduğunu tekrar vurgulamıştır. Yine 6 Ocak 2001 tarihli *Novo Millennio Ineunte* (Gelen Yeni Bin Yıl) isimli havarisel mektubunda Papa, diyalogun herkese yönelik olan bir hediyein ilanından başka bir şey olmadığını, bu nedenle Kilisenin öteki uluslar arasındaki misyoner faaliyetlerinden vazgeçmemesi gerektiğini, dinler arası diyalogun dinin açıklanmasına yönelik olması gerektiğinin (NMI, 56)¹⁰ altını çizmiştir. 29 Kasım 2002'de Urban Üniversitesinin 375. kuruluş yıldönümünde yaptığı bir konuşmada ise, dinler arası diyalog araştırmalarıyla uğraşanların “Halkları Hristiyanlaştırma Kongregasyonu” ve “Papalık Dinlerarası Diyalog Konsili (PCID)”nden mutlaka yardım almaları gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde 28 Haziran 2003 tarihli *Ecclesia in Europe* (Avrupa'daki Kilise) isimli havarisel mektubunda diyalogun İncil'in diğer insanlara ilan edilmesinin bir şartı olduğunu ifade ettikten sonra, özellikle Yahudilik ve İslâm ile diyalogun karşılıklı

⁹ <http://www.vatican.va/edocs/EN0219/P7.HTM> (19.02.2007).

¹⁰ http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letter/documents/hf_ip-ii_apl_20010106_novo-millennio-ineunte_en.html (13.02.2007).

anlayış ve bilgi alış verişi içinde gerçekleşen bir misyon yöntemi olarak algılanması gerektiğini ve Avrupalı Hristiyanların da başta Yahudiler ve Müslümanlar olmak üzere tüm diğer din mensuplarıyla diyaloga girmeleri gerektiğini vurgulamıştır.¹¹

Son olarak Papa II. John Paul'un ölümünden sonra, 19 Nisan 2005'de papalığa seçilen XVI. Benedictus de Papa II. John Paul gibi hem Hristiyanlar arasındaki birliği sağlamaya yönelik çalışmalarda bulunacağını hem de diğer dinlerle diyalog faaliyetlerini sürdüreceğini ifade etmiştir. Dinler ve kültürler arası diyalog ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

Görevime başlarken vazifemin, günümüz kadın ve erkeğine kendi düşüncelerimi değil, İsa'nın ışığını parıltılamak olduğunu biliyorum. Bu şuurla, aynı şekilde diğer dinleri yaşayanlara veya insan varlığının temel sorularına cevap arayan ve henüz bu cevapları bulamamış kişilere sesleniyorum ve Kilise'nin, onlarla açık ve samimi bir diyalog kurmaya, toplumun ve insanın gerçek iyiliğini araştırmaya devam edeceğini herkese bildiriyorum. Değerli seleflerim tarafından başlatılmış olan diyalog çalışmalarını takip etmekten, karşılıklı anlayışla herkes için daha iyi bir geleceği hazırlayacak olan şartların doğması için fedakarlıkta bulunup çaba harcamaktan, asla çekinmeyeceğim.¹²

Buraya kadar anlattıklarımız göstermektedir ki, gerek Katolik Kilisesinin gerekse Katolik olmayan Kiliselerin diğer dinler ve mensuplarına karşı yaklaşımları tarihsel süreç içerisinde zamanın gerektirdiği şartlar çerçevesinde değişime uğramıştır. Başlangıçta Hristiyan olmayan din ve kültürlerle karşı dışlayıcı bir tavır sergilenirken, özellikle II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan gelişmelerin de etkisiyle Hristiyan olmayan dinlere karşı olumlu ifadeler kullanılmıştır. Ancak Kilise diğer dinlere yönelik misyoner tavrını asla değiştirmemiştir. Sadece zamanla misyona diyalog adı altında farklı bir yön verilmiştir. Bu sebeple de diyalog her geçen gün misyon içinde daha fazla önem kazanmıştır.

¹¹ http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europe_en.html (28.01.2007).

¹² <http://www.zenit.org/english/>

1.6.2. Dünya Kiliseler Birliği

Katolik Hristiyanların “Kilise Dışında Kurtuluş Yoktur” şeklinde geliştirdikleri geleneksel dogma Katolik olmayan Hristiyan dünyasında, 19. yüzyılda Protestan misyonierlerin geliştirdiği “Hristiyanlık Dışında Kurtuluş Yoktur” şeklinde karşılığını bulmuştur. Ortaçağın Roma Katolik Kilisesi’nin otoritesini büyük ölçüde sarsan Protestan reformu, Katolik Kilisesi’nin iman, ibadet ve ahiret gibi birçok doktrinini teolojik açıdan eleştirmekle birlikte Ortaçağ Hristiyan düşüncesinde yer alan Hristiyanlık dışı din mensuplarına karşı Katolik Kilisesi’nin geliştirmiş olduğu dışlayıcı tavrı eleştirmemiş, hatta daha da genişleterek devam ettirmiştir (Olgun, 2008). Bu dışlayıcı tutum 1960’da Chicago’da toplanan Dünya Misyonierliği Kongresi’nde şu ifadelerle dillendirilmiştir: Savaş yıllarında (II. Dünya Savaşı) bir milyondan fazla insan ebediyete göç etmiştir. Bunların yarıdan fazlası Mesih’in kim olduğunu, çarmıhta niçin can verdiğini bilmediklerinden cehenneme gitmişlerdir (Aydın 2001a, 180). İfadelerden de anlaşılacağı üzere Katolik olmayan Hristiyanlar da aynen Katolik Hristiyanlar gibi kişinin kurtuluşa erebilmesi için kesinlikle Hristiyan olması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu anlayışa paralel olarak da 19. yüzyılda, özellikle Protestan misyonierler, misyonierlik faaliyetlerine hız vermişlerdir. Ancak istedikleri başarıya ulaşamadıklarını fark ettiklerinde tıpkı Katolik Hristiyanlar gibi, 20. yüzyılın başından itibaren yeni misyon stratejileri geliştirme ihtiyacı duydular ve bu amaç doğrultusunda toplantılar düzenlemeye başladılar.

Genel olarak Hristiyanlar, Hristiyanlık dışında herhangi bir dinin varlığını kabul etmenin İncil’in ruhuna ters düşeceğine inandıkları için başlangıçta diyalog faaliyetlerine sıcak bakmamışlardır. İsa Mesih’in tekrar yeryüzüne gelerek Tanrı Krallığını kurabilmesi için herkesin Hristiyanlaştırılması gerektiğine inanan Hristiyanlar misyonierlik faaliyetlerine önem vermişler ve dünyanın her yanında misyonierlik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ancak Protestanlar diğer Hristiyan mezheplerinden daha önce, gerek sömürge gerekse misyonierlik amacıyla öteki dinleri teolojik bir mesele olarak gören ilk grup olmuştur (Alıcı 2005a: 40).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hristiyanlar, Hristiyan olmayan dünyaya karşı siyasi ve askeri başarılar elde etmeleriyle, bir gün tüm dünyanın Hristiyanlaşacağı şeklindeki inançlarının çok yakın zamanda gerçekleşeceği umuduna kapılıp bütün dünyanın on yıl içinde Hristiyanlaşacağı tahmininde bulunmuşlardı.¹³ İşte bu gelişmeler Protestanların öteki dinlere karşı ilgisini arttırmıştır. Bu bağlamda Katolik olmayan Hristiyan dünyasında diyalog fikri ilk defa, tüm dünya insanlarına yönelik kilise misyonunun içeriğini yeniden belirlemek, Hristiyanların öteki dinlerle ilişkilerini değerlendirmek ve Hristiyanlar arasında birliği sağlayabilmek amacıyla, 1910 yılında Protestanlar tarafından Edinburgh'ta düzenlenen, modern ökümenik hareketlerin başlangıcı kabul edilen ve misyoner kuruluşları temsilen 1200 delegenin katıldığı Dünya Misyoner Konferansında ortaya atıldı.¹⁴ Bu sebeple Edinburgh toplantısı diğer dinleri değerlendirmeye alan ilk hareket olarak değerlendirilir.

20. yüzyılın ilk yarısından itibaren öteki din mensuplarıyla birlikte hareket etmenin gerekliliğine vurgu yapılmaya başlandı. Buna rağmen 24 Mart- 8 Nisan 1928 tarihleri arasında Kudüs'te düzenlenen Dünya Misyoner Konferansında tüm dini gelenekler arasında İncil'in mutlak üstünlüğe sahip olduğu inancından dolayı diğer dinlerin hakikat izleri taşıyabileceği konusuna ihtiyatlı yaklaşılmaktaydı (Sperber 2000: 7).

III. Dünya Misyoner Konferansı 1938'de Tambaram (Hindistan)'da toplandı. Bu toplantıda Hristiyan mesajı ile öteki dinler arasındaki kopukluğa dikkat çekilmiş ve öteki insanlara yönelik misyoner tavrın ne olacağı üzerinde tartışılmıştır. Tambaram toplantısının ardından başlayan II. Dünya Savaşı nedeniyle konferanslara ara verildi. Savaş sonrası sömürge altında olan Asya ve Afrika'da bağımsızlık kazanan yeni ülkeler ortaya çıktı. Ve bu ülkelerde önceden var olan dini gelenekler tekrar canlandı. Kiliseler II. Dünya savaşından sonra bozulan birliği sağlama ihtiyacını hissetti. Bu amaçla 1948'de Amsterdam'da Dünya Kiliseler Birliği (WCC) kuruldu. Hem Dünya Misyoner Konferansı hem de

¹³ Baki Adam, "Dinler Arası Diyalog: Modern Dünyada Misyonerliğin Yeni Yüzü", <http://fortuna.divinity.ankara.edu.tr/-adam/diyalog.html>.

¹⁴ <http://wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/diction.html> (16.12.2006).

WCC'nin evangelizm ile ilgili bölümleri, Tambaram'da bitirilmeyen diğer dinlere yönelik müzakereleri tamamlama arzusunda¹⁵. Bu sebeple Protestanlar savaşı sonrası düzenledikleri toplantılarda, daha önce savundukları öteki dinleri dışlama anlayışından diyaloga doğru yöneldiler.

Dünya Kiliseler Birliği (WCC), 1948'de Amsterdam'da kurulan ve çoğunluğunu Protestan kiliselerin oluşturduğu ancak bazı Ortodoks kiliselerin de üyesi olduğu, Katolik Kilisesinin daima gözlemci bulundurduğu bir Hristiyan kurumudur (Siddiqui 1997: 27). WCC, 1955 yılında Davos'ta öteki dinlerle ilişkilerini değerlendirdiği "Hristiyanlık ve Hristiyan Olmayan Dinler" üzerine bir müzakere toplantısı düzenledi. Bu toplantıda bütün insanları içine alan bir vahiy anlayışı sergilenmekle beraber "öteki dinlerin putlara tapınmaya teşvik ettiği" dile getirildi. 1963'te Meksika'da düzenlenen toplantıda ise, öteki dinlerle diyalog misyonun bir parçası olarak tanımlandı (Sperber 2000: 8).

Dünya Misyoner Konferansı'nın da WCC bünyesine alındığı 1961'de düzenlenen Yeni Delhi toplantısında farklı dinsel geleneklerin insanlarıyla milli bir yapı içinde mücadele etmek gerektiği gündeme getirildi. Bu bağlamda Yeni Delhi bildirisinde diyalog kavramı, diğer dinsel geleneklere mensup insanlarla kurulan ilişkilerin Hristiyanlık hakkında konuşmanın yolu şeklinde ifade edilmiştir (Sperber 2000: 8).

"Diğer İnançların Taraftarlarıyla Hristiyan Diyalogu" adı altında WCC tarafından 1967'de Kandy'de düzenlenen toplantıda diyalog konusunda görüş alışverişi yapmak için Ortodoks, Protestan ve Katolik teologlar ilk defa bir araya geldiler (Aydın 2002b: 96; Kimball 1991: 92). Bu toplantıda tüm katılımcılar "Diğer İnanç Mensuplarıyla Diyalog Sürecinde Hristiyanlar" isimli bir bildiri üzerinde görüş birliğine vardılar. Ancak WCC yetkilileri onaylamadığı için resmîyet kazanamayan bu bildiride tüm insanlığın birbirleriyle diyaloga girmek için ortak bir temele sahip olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda bu bildiri, diyalogu,

¹⁵ <http://wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/diction.html>, (16.12.2006).

tarafların kendi inançlarını karşılıklı birbirlerine aktarması suretiyle Mutlak Hakikate ulaşmanın yolu olarak tanımlamaktadır (Aydın 2001a: 192- 193).

Kandy toplantısından bir yıl sonra, WCC'nin olağan toplantısı 4- 19 Haziran 1968'de Upsala (İsveç)'da gerçekleştirildi. Bu toplantıda kilise diğer dinlerle diyaloga girmenin gerekli olduğu yönünde karar verdi (Aydın 2002b: 101). 1970'te dinler arası diyalogun teolojik temelleri için bir zemin oluşturma amacıyla düzenlenen Ajaltoun (Lübnan) toplantısında Müslüman, Hristiyan, Hindu ve Budist katılımcılar bir araya geldi. Bundan dolayı Ajaltoun toplantısı ilk dinlerarası diyalog örneği sayılmaktadır. Bu toplantıdan iki ay sonra Hristiyan teologlar, Ajaltoun toplantısında da ele alınan diyalogun teolojik temelleri konusunda WCC'ye tavsiyeler sunmak için İsviçre'nin Zürih kentinde bir araya geldiler. Toplantıdan sonra bir rapor hazırladılar (Sperber 2000: 10). Bu raporda diğer dinsel geleneklerle diyaloga girmenin artık kaçınılmaz olduğu, faydalı bir diyalog için tarafların karşılıklı olarak kendi inanç ve kanaatlerini paylaşabilmesi ve muhababından öğrendikleri doğrultusunda kendi kanaatlerinde değişiklik yapmaya hazır olması gerektiği vurgulandı (Aydın 2001a: 245). 1971'de Addis Ababa (Etiyopya) toplantısında da dinlerarası diyalogun önemi tekrar vurgulanmış ve “Yaşayan İnançların ve İdeolojilerin Mensuplarıyla Diyalog” (Dialogue with People and Living Faiths and Ideologies) adıyla bir alt birim kurulmuştur (Sperber 2000: 11; Aydın 2002b: 105).

Hristiyanların diyalog faaliyetleri, Hristiyan misyonunun merkezinde bulunan diğer inançlar hakkında teolojik problemlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bazı Hristiyanlarda dinlerarası diyalog hakkında şüpheler oluşmaya başladı.¹⁶ Katolik olmayan Hristiyanların diyalog faaliyetlerinin bu şekilde olumsuz bir yapıya bürünmesinden dolayı WCC 1975'te Nairobi (Kenya) da düzenlemiş olduğu toplantıda, 1967 Kandy toplantısından itibaren bu tarihe kadar gerçekleştirilen tüm diyalog faaliyetleri gündeme taşınarak değerlendirildi. Aynı zamanda bu toplantıya İslâm, Yahudilik, Hinduizm, Budizm ve Sihizm olmak üzere beş farklı dinden birer temsilci davet edilmiştir. Ancak Hristiyan olmayan birinin Hristiyan

¹⁶ <http://wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/diction.html>, (16.12.2006).

toplantısında konuşamayacağı savunularak bu dinlerin temsilcilerinin konuşmalarına izin verilmemiştir (Aydın 2001a: 245).

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz toplantıların yanında WCC, 1976'da Chambes, 1977'de Chiang Mai (Tayland), 1980'de Melbourn (Avustralya), 1983'te Vancouver (Avustralya), 1989'da San Antonio (Texas), 1991'de Canberra (Avustralya), 1996'da Bahia (Brezilya), 1998'de Harare'de toplantı ve konferanslar düzenleyerek diyalog faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁷

WCC'nin genel politikası farklı dine mensup insanlar arasında herkesin farklılıkları kabul ederek bir arada yaşayabildikleri evrensel bir dünya toplumu oluşturabilmektir (Aydın 2001a: 245). Konseye göre diyalog, karşılıklı saygı ve açıklık içerisinde "Tanrı'ya dönüşü" hızlandıracaktır. Bu şekliyle diyalog, öteki dinlerle olan ilişkilerde misyonun yerini alarak Hristiyanları asli amaçlarını gerçekleştirebilmelidir (Alicı 2005b: 87). Bu nedenle Tanrı krallığının üyesi olan Hristiyanlar, yeryüzünü ve aynı sosyal ortamı diğer din mensuplarıyla paylaşmak durumundadırlar (Olgun 2001: 166). Bu gerekçelerle WCC, dünyanın büyük dinlerine mensup ruhani liderlerin katıldığı 28- 31 Ağustos 2000 tarihleri arasında New York BM binasında düzenlenen toplantıya katılıp evrensel barış ve bütün dinleri kapsayan genel bir diyalog çağrısı yapmıştır (Alicı 2005a 46). Son olarak WCC, 14-20 Şubat 2006 tarihleri arasında Porto Alegre (Brezilya)'de 348 üye kilisesinde 691 delegenin katıldığı bir toplantı daha düzenledi. Bu toplantıya diğer dinlerin mensuplarından da katılanlar oldu.¹⁸

WCC Başkanı Dr. Samuel Kobia'ya göre; Kiliselerin kendi aralarındaki barışın ökümenik vizyonun kalbini oluşturduğunu, kiliseler ve değişik kültürler arasında birliğin kaynağı durumunda olduğunu ifade etti. Kobia, aynı şekilde, 22 Temmuz 2006 tarihinde Kore'de yapılan 19. Dünya Metodistler Konferansı'ndaki konuşmasında Hristiyanların, kiliseler ve değişik kültürlerin insanları ile İsa Mesih'e inanç konusunda ortak bir inanç birliğinin sağlanabileceğinin mümkün

¹⁷ <http://wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/diction.html>, (16.12.2006).

¹⁸ <http://www.wcc-assembly.info/en/news-media/news/english-news/article/1801/assembly-looks-to-future.html> (10.05.2006).

olduğunu belirtti. Kobia'ya göre, WCC'nin en önemli ilgi alanlarını ve meşguliyetini; “inanç ve ruh, misyon ve evanjelizm, eğitim ve kilise üyeliğinde yenileştirme, adalet ve barışın sağlanmasında sosyal faaliyet, günümüz dünyasıyla diyalog” konuları oluşturmaktadır.¹⁹

Protestan Kiliseler tarafından düzenlenen bu toplantılar, Protestanların 19.yüzyıl sonlarında kullanmaya başladığı “diyalog” kavramının kiliseler tarafından, dünyada meydana gelen değişmeler sonucu zorunlu olarak geliştirilen bir dünya misyonu projesi içerisinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Görülmektedir ki, dinlerarası diyalog özellikle günümüzde, misyon anlayışını yeniden gözden geçirme ihtiyacı hisseden, WCC'ye bağlı Protestan ve Ortodoks kiliseler için önemli bir yere sahiptir. Çünkü tarihsel süreç içerisindeki gelişmeler, WCC'nin diğer din mensuplarını ve onların kültürlerini göz ardı ederek misyon faaliyetlerinde başarıya ulaşamayacaklarını fark etmesini sağladı. Bu sebeple de her geçen gün dinlerarası diyalog Hristiyan dünyası için daha çok önem kazandı.

1.7. Sonuç

Diyalogun ortaya çıkış sürecini dikkate aldığımızda diyalogun Hristiyan Kiliseleri yetkilileri tarafından, dünyadaki gelişmelerle birlikte etkisini yitiren misyon yöntemini yeniden canlandırmak amacıyla bir misyonerlik yöntemi olarak ortaya çıkarıldığını görmekteyiz. Son dönemlerde oldukça büyük önem kazanan dinlerarası diyalog kavramı, özellikle misyon anlayışlarını yeniden gözden geçirme ihtiyacı hisseden Hristiyan dünyası için önemli bir yere sahiptir. Çünkü tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler hem Dünya Kiliseler Birliği'nin hem de Roma Katolik Kilisesi'nin diğer din mensuplarını ve onların inançlarını görmezden gelerek başarıya ulaşamayacaklarını fark etmelerini sağladı. Bu sebeple de özellikle Roma Katolik Kilisesi'nin benimsediği “Kilise dışında kurtuluş yoktur” şeklindeki dışlayıcı tavrı zamanla terk etmişler ve diğer dinlerin de içinde hakikat

¹⁹ <http://www.oikoumene.org/en/news/news-management/all-news-english/display-single-english-news/article/1747/reconciliation-is-central.html>, (29.12.2006).

barındırabileceğini ifade etmek suretiyle diğer din mensuplarıyla iletişim kurmanın yollarını aramaya başlamışlardır.

1960'lı yıllardan sonra Hristiyan dünya Hristiyan olmayanlarla diyaloga girilmesi gerektiğine karar verdi ve mensuplarını da Hristiyan olmayanlarla diyaloga girmeye teşvik etmeye başladı. Ancak bu Hristiyan kurumları ne yazık ki, samimi niyetlerle diyalog girişiminde bulunmamışlardır ve bu yüzden de çelişkili tavırlar sergilemektedirler. Hristiyan dünyanın başlangıçta Hristiyan olmayanlara karşı sergilediği tavrı ve diyalog girişimlerinden sonraki tutumlarını bir bütün olarak incelediğimizde, kurumsal bazda diyalog girişimlerinde bulunan Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseleri Birliği yetkililerinin mensuplarını bir yandan Hristiyan olmayanlarla diyaloga girmeye teşvik ettiğini, diğer yandan da, bu yeni ilişkiye uygun yeni teolojiler geliştirmek yerine, teoride yapılan birkaç ufak değişiklikle mevcut geleneksel teolojilerini muhafaza etmeye çalıştıklarını görmekteyiz. İşte bu geleneksel anlayış ışığında yapılması öngörülen dinlerarası diyalog faaliyetlerinin temel hedefi ise, Hristiyan olmayanlarla dostane ilişkiler kurarak onları dolaylı olarak Hristiyanlığa dahil etmektir.

Yukarıda da gördüğümüz üzere Kilise diyalogu, Hristiyan misyonunun yeni bir yöntemi ve ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamaktadır. Yani, Roma Katolik Kilisesi'nin ve Dünya Kiliseleri Birliği'nin 1960'lı yıllardan beri yürütmeye başladığı dinlerarası diyalog girişimleri aslında, Hristiyan olmayanlarla dostane ilişkiler kurmak suretiyle, Hristiyan mesajının onlara sunulmasından başka bir şey değildir. Bu ifadelerimizden dinlerarası diyaloga karşı olduğumuz sonucuna ulaşamamalıdır. Zira bizim burada amacımı Kiliselerin yürütmüş olduğu kurumsal diyalog faaliyetlerinin yeni bir misyon yöntemi olduğunu söyleyerek, diyalog faaliyetlerinden kesinlikle vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmek değildir. Bizim amacımız bu Hristiyan kurumların diyalog adı altında temelde ne yapmak istediklerini ortaya koyarak onlarla diyaloga girecek olanların bu durumdan haberdar olmalarını sağlamaya çalışmaktır. Ayrıca diyalog kavramı her ne kadar Hristiyanların oluşturmuş olduğu bir kavram olarak karşımıza çıksa da, bu diğer

dinlerin mensuplarının kendi açılardan bir diyalog anlayışı oluşturmalarına engel değildir.

BÖLÜM II AKADEMİSYENLERİN DİNLERARASI DİYALOGA YAKLAŞIMI

2.1. Giriş

Kilisenin değişen sosyal şartlar çerçevesinde yenileme ihtiyacı hissettiği misyon kavramı çerçevesinde, öncelikle Hristiyan Kiliselerinin tartışmaya başladığı dinlerarası diyalog daha sonra akademik ve entelektüel alanda da giderek artan bir şekilde tartışılmaya başlandı. Tüm dünyada etkili olan ve dikkat çeken diyalog faaliyetleri son dönemlerde, özellikle de 1990'lı yıllardan sonra, Türkiye'de de oldukça popüler hale geldi.

Ülkemizde kurumsal düzeyde, başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, çeşitli dini gruplar ve bazı sivil toplum kuruluşları dinlerarası diyalog bağlamında somut adımlar atmaya başlamışlardır. Kurumsal düzeyde yürütülen bu faaliyetlerin yanında, her geçen gün artan sayıda araştırmacı da diyalogla ilgili bireysel çalışmalar yapmakta ve dinlerarası diyalog konusuna bireysel yaklaşımlarını ortaya koymaktadırlar.²⁰

Ülkemizde dinlerarası diyalog konusunda araştırma yapan ve görüş belirten birçok akademisyen bulunmaktadır. Bu akademisyenlerin bazıları dinlerarası

²⁰ Ülkemizde dinlerarası diyalog ile ilgili araştırma yapan akademisyenler tarafından yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Ali İsra Güngör, *Vatikan, Misyon ve Diyalog*, (Alperen Yayınları, Ankara 1997); Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan- Müslüman Diyalogu*, (Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001); Mustafa Köylü, *Dinlerarası Diyalog*, (İnsan Yayınları, İstanbul 2001); Baki Adam, *Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, (Pinar Yayınları, İstanbul 2002); Kadir Albayrak, *Başlamayan Diyalog*, (Nobel Kitabevi, Adana 2004); Mustafa Alıcı, *Müslüman Hristiyan Diyalogu: Tarihçesi, Çeşitleri, Hedefleri, Problemleri*, (İz Yayıncılık, İstanbul 2005); Hayrettin Karaman, *Dinlerarası Diyalog Nedir?*, (Ufuk Kitap, İstanbul 2005); Osman Kaya, *Kur'an'a Göre Diyalog*, (İlahiyat Yayınları, Ankara 2005); İbrahim Canan, *Peygamberimizin Ehl-i Kitap İle Diyalogu*, (Sûfi Kitap, İstanbul 2006); Davut Aydın, *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog*, (Işık Yayınları, İstanbul 2005); Lütfü Özşahin, *Kaosun Jeopolitiği ve Dinlerarası Diyalog –Anti Emperyalist Bir Manifesto Denemesi-*, (Rağbet Yayınları, İstanbul 2005); Yünni Sezen, *Dinlerarası Diyalog İhaneti: Dini- Psikolojik- Sosyolojik Tahlili*, (Kelam Yayınları, İstanbul 2006); Mahmut Aydın & Süleyman Turan, *Tek Dünya Çok İnanç: Diyaloga Farklı Yaklaşımlar*, (Ufuk Kitap, İstanbul 2007); Mahmut Aydın, *Dinlerarası Diyalog: Mahiyet, İlkeler ve Tartışmalar*, (Pinar Yayınları, İstanbul 2008); Abdurrahman Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, (Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2008).

diyalogdan yana iken bazıları da dinlerarası diyaloga karşı çıkmaktadır. Tezimizin bu bölümünde Türkiye’de dinlerarası diyalog konusunda araştırma yapan akademisyenlerin çalışmalarını inceleyerek diyaloga yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışacağız.

2.2. Akademisyenler ve Diyalog

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, dinlerarası diyalog tartışması son yıllarda, özellikle 1980’li yıllardan itibaren, ülkemizin gündemini meşgul eden önemli konulardan birisidir. Bu tartışmaya katılanların bir kısmı dinlerarası diyalogun yanında yer alırken bir kısmı de dinlerarası diyalogun karşısında yer almaktadır. Bu diyalog tartışmasında ülkemizdeki akademisyenlerin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Ülkemizde dinlerarası diyalog faaliyetleriyle yakından ilgilenen ve bu konuda araştırma yapan akademisyenleri dinlerarası diyaloga yaklaşımları açısından iki ana grupta ele alacağız: Dinlerarası diyaloga *olumlu yaklaşanlar* ve dinlerarası diyaloga *olumsuz yaklaşanlar*.

2.2.1. Dinlerarası Diyaloga Olumlu Yaklaşanlar

Türkiye’de akademisyenlerin diyalog yaklaşımlarını incelediğimizde diyalogu savunan akademisyenlerin diyaloga karşı çıkanlardan fazla olduğunu görmekteyiz. Akademisyenler arasında hakim olan görüş dinlerarası diyalog çalışmalarının yapılması gerektiği yönündedir. Dinlerarası diyalogdan yana olan akademisyenlerin hepsi temelde dinlerarası diyalogun olması gerektiğini savunmakla birlikte bazı noktalarda birbirlerinden farklı düşünmektedirler. Kimi akademisyenler, hiçbir eleştiriye tabi tutmadan Kur’an ve sünnetin diyalogu emrettiği ilkesinden yola çıkarak diyalogu savunurken, kimi akademisyenler de dinlerarası diyalogun ortaya çıkış sürecini, tarihsel altyapısını iyi bilmenin gerektiğini altını çizmekte ve günümüzde ortaya çıkan şartların diyaloga ihtiyaç duyulmasına zemin hazırladığı gerekçesiyle diyalogun olması gerektiğini savunmaktadırlar. Diyalogu savunan akademisyenlerin, farklı dinsel gelenek ve

inançlara mensup kişilerin niçin diyaloga girmesi gerektiği konusuna başlamadan önce, diyalogu nasıl tanımladıklarının kısaca vermeye çalışalım:

Diyalog taraftarı akademisyenler diyalogu genellikle, karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde tarafların birbirini dinlemesi, birbirinden öğrenmesi ve birlikte değişip gelişmesi süreci olarak tanımlamaktadırlar (Aydın 2004: 138). Bu iletişim süreci esnasında taraflar kendi görüşlerini diğerleriyle paylaşacak ve bu şekilde birbirlerini etkilemeye çalışacaklardır. Çünkü diyalog, karşılıklı saygı ve anlayışa dayalı bir iletişim kurma sürecini yanında, aynı zamanda, genel olarak insanoğlunun daha mutlu ve barışçıl koşullarda yaşayabilmesi için elverişli yeni bir düşünce tarzı, dünyaya yeni bir bakışla bakma yolu ve onun anlamı üzerinde yeniden düşünme olarak nitelendirilmektedir (Aydın 2004: 138).

Ayrıca diyalogun, muhatapların karşılıklı olarak birbirini dinlemesi, anlaması, birbirine öğretme ve öğrenme süreci olduğu ifade edilerek, diyalog vasıtasıyla önyargıların giderilme fırsatının elde edilmiş olacağı, karşı tarafın haklılığını tasdik etmekten daha ziyade onların bizimle ilgili yanlış bilgilerinin tashihine imkan verileceği savunulmakta, ancak bu yolla asırlardan beri çarpıtılmış İslam imajına sahip olanlara, yanlışlıklarının hatırlatılması ve İslamın doğru tanıtımının yapılması mümkün olacağı vurgulanmaktadır (Aydın 2005a: 47). Ayrıca dinlerarası diyalogun kendi inancımızdan vazgeçmek veya inancımızdan taviz vermek olarak değerlendirilmemesi gerektiğine ve diyalogu kendi doğrularımızın doğruluğuna inanmakla beraber ortak değerlerin öne çıkarılması ve evrensel ahlak ilkelerinin hakim kılınması için gayret göstermek, farklılıklar içinde birlikte yaşama yollarını aramak şeklinde tanımlamak gerektiğine dikkat çekilmektedir (Harman 2006: 57; Dere 2006: 169).

Diyalogu savunan akademisyenlerin diyalogun ne olduğu yönündeki düşüncelerini kısaca verdikten sonra şimdi de farklı inanç ve düşüncelere mensup insanlarla niçin diyaloga girmeleri gerektiği yönündeki görüşlerini üzerinde durmaya çalışalım. Farklı din ve kanaatlere mensup insanlarla niçin diyaloga girilmesi gerektiğine dair birçok sebep zikredilmekle beraber özellikle birkaç tanesinin üzerinde önemle durulmaktadır:

Dinlerarası diyalog çağımızın kaçınılmaz bir talebidir. Dinlerarası diyalogu savunan akademisyenler, özellikle 20. yüzyıldaki teknolojik gelişmelerle iletişimin hızlanmasının dünyayı küresel bir köy seviyesine getirdiğini, bu durumun farklı kültürlerin ve farklı insanların beraber yaşamasına zemin hazırladığını vurgulamakta ve buna bağlı olarak yapılan dinlerarası diyalog talebinin de çağın kaçınılmaz bir talebi olarak görüldüğü ilkesinden yola çıkarak diyalogu savunmaktadırlar (Aydın 2005: 49).

Geçmiş dönemlerle günümüzü kıyasladığımızda, günümüz insanının eskiye oranla daha büyük imkânlarla sahip olduğunu görmekteyiz. Toplumsal, siyasal, ticari, kültürel, sportif, turistik gibi çok çeşitli sebeplerle farklı din ve kültürlerle mensup insanlar bir araya gelmektedir. Bu durum insanların diğer insanların neye, nasıl inandığını merak etmesine yol açmıştır. Teknolojik gelişmelerle teknik açıdan küçülen dünyada bu merak daha da artmış, ayrıca insanların birbiri hakkında bilgi edinme yolları da çoğalmıştır. Diyalog taraftarlarına göre, bütün bunlar hangi din ve inançta olursa olsun insanların bir araya gelmesine, birbirleriyle diyaloga girmesine zemin hazırlamaktadır (Küçük 1998: 37; Aydın 2001a: 9; Küçük 2008: 173).

Dünya barışının tesis edilebilmesi için dinlerarası diyalog ve işbirliği bir zorunluluktur. Diyalogu savunan akademisyenler, bugün toplumsal barışta, hatta milletler arası ilişkilerde dinin önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır (Küçük 1998: 35). Din ve mezhep farklılıklarından kaynaklanan savaşların devam ettiği dünyamızda diyalog her toplumun özlem duyduğu bir olgu olarak anılmaktadır. Bununla birlikte diyalogun barış demek olduğu ve diyalog olmadan barış ve huzur olamayacağı, savaşı bir dünyadan söz edilemeyeceği de vurgulanan noktalar arasında yer almaktadır (Oymak 2000: 169; Yıldırım 2006a: 85; Harman 2005: 55). Dinler arasında barış ve hoşgörüyü esas alan bir yaklaşım ortamı olmadığı sürece bireyler ve milletler arasında gerçek anlamda bir huzur ve uyum ortamının sağlanmasının mümkün görünmediği dillendirilmektedir (Alıcı 2005a: 12). Bununla birlikte, dünyanın barışa ihtiyacının

olduğu ve dinlerin dünya barışına katkıda bulunmak için diyalog ve işbirliği içerisine girme çabalarının eleştirilecek bir durum değil, aksine gecikmiş bir gerekliliğin ve sorumluluk bilincinin somut bir tezahürü olduğu dile getirilmektedir (Yaran 2005: 174). Konu ile ilgili olarak Mahmut Aydın şunları söylemektedir:

Dünya barışının sağlanmasının yolu, dinlerarası barışın sağlanmasından geçmektedir. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüz dünyasında da din hala çatışma, kavga ve savaşları körüklemek, haklı çıkarmak ve onamak için kullanılmaktadır. Dinsel inanç ve duyguların bu şekilde kullanılmasının önüne geçmek ve onları asli gayeleri olan, tüm çatışma ve çekişmelere son verdirerek, insanların barış ve huzur içinde birlikte yaşayabilecekleri daha barışçıl bir dünya tesis etmeye yönlendirmek gerekmektedir. Dahası yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik ve çevresel sorunlar, farklı dini inançlara ve düşüncelere mensup kişileri bu sorunları elbirliğiyle çözmek için diyalojik ilişki içinde birbirleriyle işbirliği tesis etmeye zorlamaktadır (Aydın 2004: 136).

Diyalogu savunanlara göre, din farklılıkları sebebiyle din mensupları arasında sürtüşme, kavga, üstünlük ve mükemmellik yarışı yaşanmaktadır. Hatta bu durum aynı dinin bünyesinde oluşan gruplar için de geçerlidir. Dinlerde yakınlıklar ve benzerlikler olmasına rağmen, siyasi durum, devletler veya kitleler arasındaki ilişkiler, gelecek hesabı gibi konular din mensupları arasında sürtüşmenin, kavganın ve tartışmanın sebebi haline gelmiştir. Dinin özünde insanların barış ve huzur içinde yaşamaları olmasına rağmen din adına sürtüşmeler ve düşmanlıklar devam etmektedir. Bu düşmanlıklarda ise bilgisizliğin ve şartlanmanın rolü büyüktür. Bu durumu düzeltmenin yolu diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmaktan ve onları kavramaktan geçmektedir. Eğer herkes, hem kendi dinini iyi bir şekilde bilir ve en iyi şekilde kavrar hem de diğer dinleri iyi bir şekilde öğrenirse dindarlar arasında yaşanan bu olumsuzluklar büyük ölçüde azalacaktır. Bütün bunlara bağlı olarak, dini, dinleri ve ortak mesajları kavramak ve tarihi husumetleri ortadan kaldırmak için de dinlerarası diyaloga ihtiyaç duyulmaktadır (Küçük 1998: 32; Bolay 2000: 62; Küçük 2008: 210).

Diyalogdan yana olan akademisyenler, dinlerarası diyalogun günümüz dünyasında bir zaruret ve gereklilik olduğunu dile getirmektedirler. Onlara göre, tüm dünyada yaşanmakta olan manevi buhranın, yeni kültürel gelişmelere bağlı olarak dini-

ahlaki değerlerdeki aşınmaya, inançsızlık hareketlerindeki kuvvetlenmeye karşı mücadele etmek tüm dinlerin ortak sorunudur ve bu durum dinlerarası diyalogu zaruri kılmaktadır. Dinlerarası diyalog dini motiflerin ve kültür farklılıklarının istismarını ve bunların bir motivasyon unsuru olarak kullanılmasını engelleyerek, öteden beri süregelen kültürel ve dini düşmanlıkları sona erdirebilir. O halde ortak kelimedede buluşma sağlanarak ortak düşman ateizme, her türlü ahlaksızlığa, dünyayı cehenneme çeviren her türlü kötü eylemlere karşı cephe oluşturmak için, insanlığa hizmette işbirliği yapmak için kişinin kimliği ne olursa olsun diyalog yapılmalıdır (Gölcük 2006: 84; Aydın 2008: 186).

Dinlerarası diyalog, küreselleşen dünyamızda tüm insanlığın karşı karşıya olduğu ortak beşeri sorunların çözümünde insanlığa yeni fırsatlar sunacaktır. Diyalogu savunan akademisyenler, İslam'ın tavsiyesinin diğer din mensuplarıyla ilişkilerin dostça sürdürülmesi olduğunu, Müslümanların da bu dostluktan yararlanarak kendilerini ve dinlerini başkalarına anlatabileceklerini dile getirmektedirler. Bu açıdan dinlerarası diyalog faaliyetlerinin yararlı olacağını düşünmektedirler (Sarıkcıoğlu 2005: 42). Gizli bir gündem ve art niyet taşımaksızın samimi niyetlerle kurulacak bir diyalog genelde tüm dinleri özelde Müslüman ve Hristiyanları, kötü görmekten hoşgörüyeye, kınamaktan şefkatli olmaya, düşmanlıktan dostluğa, rekabetten tamamlayıcılığa, antipatiden birlikte uyumlu yaşamaya, husumetten selamete ve kaostan düzenli birlikteliklere götürebileceğini ifade etmekte (Alıcı 2005a: 464; Harman 2006: 58), yani farklı dinlere mensup insanların birbirleriyle diyalog kurmalarının pratik yaşamda pek çok faydasının olacağını savunmaktadırlar. Aydın, bu konu ile ilgili olarak şunları söylemekte:

Farklı din ve kültür mensupları arasında kurulacak arkadaşlık ve dostluklar dünya barışının tesisine yönelik önemli bir katkı olabilir. Çünkü ötekiyle diyalojik ilişki içinde olma, şiddet, zorlama yöntemlerine karşı akıllı ve uygar bir şekilde çatışmaları çözümleme yoludur. Yine farklı din ve kültür mensupları, birbirleriyle kuracakları diyalog sayesinde inanan- inanmayan tüm insanların yüz yüze olduğu yoksulluk, sefalet, açlık, şiddet, adaletsizlik, baskı ve zulüm, çevre kirliliği ve dünyanın yenilenemez kaynaklarının hızla tüketilmesi gibi yaşamsal öneme sahip sorunları elbirliğiyle çözmek için işbirliği tesis etme fırsatını bulurlar (Aydın 2005a: 47).

Aydın, tüm insanlığın karşı karşıya kaldığı ortak beşeri problemlere çözümlerin arandığı diyalog toplantılarında katılımcıların amaçlarının birbirlerine üstünlük sağlamak değil, ortak problemlere çözüm aramak olması gerektiğine şu ifadeleri ile dikkat çekmektedir:

Pratik sorunların tartışılarak ortaklaşa çözümlerin arandığı diyalog toplantılarında taraftarların kendi inançlarını ötekine anlatması değil, kendi inançlarından hareketle öteki ile birlikte ortaklaşa eylemde bulunması esastır. Bir Müslüman'ı böyle bir diyaloga sevk eden temel etken, kendi mesajını diğerlerine sunarak onları kazanma düşüncesinden ziyade söz konusu mesaj, acı, çile ve mağduriyetlerin yaşandığı fiili durumlara uygulandığında acı çeken insanları bu durumlarından kurtarma noktasında sağlayacağı katkıyı gözler önüne serme duygusudur. Zira yaşanan ahlaki ve pratik sorunlara işbirliği içinde ortak çözümler üretmek için düzenlenen diyalog toplantılarında katılımcıların temel amacı, kendi dinlerinin diğerlerini tamamlayıcı olduğu, kendi Tanrı anlayışlarının diğerlerininkinden daha üstün olduğu, kendi kurtarıcılarının eşsiz ve biricik olduğu ve problemlerin çözümü konusunda kendi önerdikleri yolun diğerlerinden daha etkili olduğu gibi konularda dogmatik iddialarda bulunmak değil, diğerleriyle işbirliği içinde, ortak beşeri sorunlara çözüm üretmek olmalıdır (Aydın 2004: 141-142).

Diyalogu savunan akademisyenlerin çoğu, ortak beşeri sorunlara işbirliği içinde çözümler üretmek için toplantılar yapmanın ve bu toplantılarda doğru inançlardan ziyade doğru eylemlerden bahsetmenin, mağdurların seslerine kulak vermenin sadece belli bir kesim için değil, herkes için faydalı ve verimli olacağı kanaatini taşımaktadır (Aydın 2007a: 294; Aydın 2007: 331). Batı dünyasında ortaya çıkış sebepleri farklı olmakla birlikte bugün insanları diyaloga yönlendiren neden bu ortak problemlere çözüm arama ihtiyacıdır (Harman 2005: 55). Dolayısıyla diyalog ortak insani problemler etrafında yapılmalıdır. Sadece soyut ilahiyat konuları üzerinde tartışmak, birbirlerine karşı üstünlük sağlamak yerine dini inançlar vesilesiyle, samimi bir şekilde tüm insanlığın yararına bir şeyler yapmak bu diyalog sürecinin uzun ömürlü olmasını sağlayacaktır (Köylü 2001: 164; Beşer 2006: 109). Hatta böyle bir yaklaşımla dine hizmet edileceği savunulmaktadır:

Farklı dinlere mensup olsak bile, inananlar olarak eğer bizler bu konu üzerinde yoğunlaşırsak, hem dini modellerde karşımıza çıkacak teolojik problemleri bertaraf edecek, hem de sadece inananları değil, hiç inananlarla dine karşı ilgisiz olanları da etkileyerek dine hizmet etmiş olabiliriz. Bizim bu husustaki önerimiz, dinlerarası diyalogdan dünyadaki mevcut kötülükleri ortadan kaldırma konusunda dinlerarası işbirliğine geçiş olmalıdır (Köylü 2001: 165).

Bugün dünyamızda yaşanan ve tüm insanlığı ilgilendiren problemler tek bir milletin ya da tek dine mensup bireylerin çözebileceği derecede basit problemler olmaktan çıkmış, global bir boyut kazanmıştır. Dolayısıyla farklı din mensupları bu noktada farklılıklarını bir kenara bırakıp aralarındaki ortak noktaları ön plana çıkararak karşılıklı saygı ve anlayış çerçevesinde bir araya gelerek bu ortak problemlerin çözümü için işbirliği yapmalıdır (Aydın 2001a: 248). Hatta, işbirliği yapmanın gerekliliğini ifade etmenin ötesinde, yeterli bilgi birikimine sahip olunduktan sonra dinlerarası diyaloga karşı çıkmanın vebalinin büyük olduğu dillendirilmektedir:

Yeterli bilgi birikimine sahip olduğu halde bu diyaloga karşı çıkmak, Müslümanları “sadece kendi aralarında görüşen, başkalarına bir şeyler verme ihtiyacı duymayan, ‘komşusu açken kendisi tok yaşayan’ ve muhtaçları aç bırakmayı sevap sanacak kadar egoist ve bir o kadar da İslam’ın ruhuna ters düşen birer olumsuz tip olarak” sunmak demektir. Bunun vebali de oldukça büyüktür.²¹

Görüldüğü gibi, diyalogu savunan akademisyenler dinlerarası diyalog toplantılarında teolojik konulardan daha ziyade, tüm insanlığı ilgilendiren ortak problemlerin tartışılması, küresel barışın sağlanması yönünde adımların atılması gerektiği kanaatini taşımakta ve bu şekildeki diyalog toplantılarının tüm insanlığın yararına olacağını savunmaktadır. Ancak bu, diyalogun dini meselelerden tamamen uzak kalması anlamına gelmemektedir. Dinin ilgilendiği birçok dünyevi meselede de diyalog esnasında görüş alış verişi yapılmalıdır (Albayrak 2004: 3). Dinlerarası diyalog sürecinde, beşeri hayatın getirdiği problemlerle ilgilenildiği gibi dini meselelerle de ilgilenilmeli; Allah’ın algılanması, vahyin tabiatı, peygamberlik anlayışı, Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in statüleri, insanın toplumdaki sorumluluğu gibi teolojik konular da gündeme getirilmeli ve tartışılabilmelidir (Albayrak 2004: 6; Aydın 2001a: 261; Güngör 2005: 17).

Resmi Hristiyan kurumlarının dinlerarası diyalogu Hristiyan mesajını daha etkili bir şekilde sunmak için kullanmaları Müslümanların diyaloga katılmalarına engel olarak görülmemeli aksine Müslümanlar bu Hristiyan kurumlarının diyalog adı altında yapmak istediklerinin bilincinde olmak suretiyle onların

²¹ Alaaddin Başar, “Tartışılan Bir Konu Dinlerarası Diyalog”, <http://www.zaferdergisi.com/article/?makale=1350>, (10.02.2008).

amaçlarını boşa çıkarmak için çaba göstermelidir. Araştırmacı Baki Adam, dinlerarası diyalogu “misyonerliğin yeni yüzü” olarak nitelendirmekle beraber, müslümanlarla ehl-i kitap arasında diyalogun olabileceğini ve bu diyalogun Müslümanlar açısından bir sakıncası olmadığını dile getirmektedir:

Günümüzde Katolik Hristiyanların gündeme getirdiği dinlerarası diyaloga Müslümanların katılmasında İslam açısından hiçbir sakınca yoktur. Hatta denilebilir ki, İslam’ın yapısı gerçek bir dinlerarası diyaloga Hristiyanlıktan daha uygundur. Zira İslam, diğer dinlerde de bir takım manevi doğruların bulunduğunu tasdik eder, bu dinlerin mensuplarının doğru inançlarını ve güzel davranışlarını över. Bu yüzden onları müşterek noktalarda buluşmaya çağırır. Kur’an ayetlerinde bunun örnekleri çoktur. Bu bakımdan İslam’ın diğer dinlerle karşılaşması ve bu dinlerle karşılaştırılması İslam’a zarar vermez. Önemli olan diyaloga katılacak olan Müslümanların durumudur. Diyaloga katılacak olan Müslümanlar, muhataplarının dinlerini ve kültürlerini gerçek kaynaklarından öğrenmeli ve diyaloga her bakımdan hazır olmalıdır. Ayrıca muhataplarının diyaloga katılmadaki amaçlarını da iyi bilmelidir. Bunları gerçekleştirmeden girilecek diyalog girişimlerinden zararlı çıkılacağı bilinen bir gerçektir.²²

Katolik Kilisesi’nin yayınladığı *Diyalog ve İlan* genelgesinde Hristiyanların diğer din mensuplarıyla kendi inançlarını onlara tebliğ etmek maksadıyla diyaloga girmeleri gerektiği ifade edilmektedir. (DP: 8) Fakat Kilise dokümanlarında yer alan bu ve benzeri ifadeler diyalogdan uzak durmayı gerektirmez. Hristiyanların diyalogun merkezine yerleştirdikleri tebliğ hakkı diğer din mensupları için de geçerlidir, geçerli olmalıdır. Dolayısıyla diğer din mensupları da Hristiyanlarla diyaloga girerken onlara kendi inançlarını tebliğ etme hakkına sahip olduktan sonra bu ilkenin diyalog sürecini olumsuz etkilemesi söz konusu değildir. Yani, Resmi Hristiyan kurumlarının dinlerarası diyalogu Hristiyan mesajını daha etkili bir şekilde sunmak için kullanmaları Müslümanların diyaloga katılmalarına engel olarak görülmemeli, Müslümanların bu Hristiyan kurumlarının diyalog adı altında yapmak istediklerinin bilincinde olmak suretiyle onların amaçlarını boşa çıkarmak için kendi diyalog politikalarını geliştirmeleri gerekmektedir:

Eğer Hristiyanlar diyalogu kendi inançlarını bize anlatmak için bir vasıta olarak kullanıyorsa biz de diyalogu kendi inançlarımızı onlara anlatmak için bir fırsat olarak görmeli ve bu fırsatı en verimli bir şekilde değerlendirmek için gayret göstermeliyiz. Unutulmamalıdır ki

²² Baki Adam, “Dinlerarası Diyalog: Modern Dünyada Misyonerliğin Yeni Yüzü”, <http://fortuna.divinity.ankara.edu.tr/-adam/diyalog.html>.

en iyi ve en verimli tebliğ yöntemi muhatapla kurulacak olan diyalojik ilişkidir. Nitekim Kur'an- ı Kerim biz Müslümanları diğer din mensuplarıyla veya hiçbir dine mensup olmayanlarla konuşur ve tartışırken bunu şiddet ve zorlama metotlarına başvurmaksızın akıllı ve uygar bir şekilde yapmaya ve muhataplarımıza karşı nazik ve kibar olmaya davet etmektedir. Hele hele tahrip edilen Müslüman ve İslam imajının düzeltilmeye her zamankinden daha çok ihtiyaç duyduğumuz günümüz dünyasında Müslümanların kendilerine uzatılan diyalog elini terk etme lüksü yoktur (Aydın 2007b: 258).

Hayrettin Karaman da dinlerarası diyalogun misyonerliğin bir aracı olduğunu kabul etmekle beraber, Vatikan'ın diyalogdan beklentisinin sadece misyonerlik olduğunu düşünmenin isabetli olmadığını düşünmektedir. Müslümanların diyaloga girmeleri gerektiği konusunda da şunları söylemektedir:

Müslümanlar, "Dinlerarası Diyalog İçin Papalık Konseyi misyonunun bir parçası olmak üzere" diyaloga girmezler, kendi davalarının suçurlu bir "misyoneri, davetçisi, tarafı" olarak diyaloga girerler. Diyalog zorunludur, kendi duvarlarınızın içine hapsolarak tebliğ başta olmak üzere İslamın çağdaş temsilini gerçekleştiremezsiniz, oyunlara müdahale edemezsiniz, ama oyuna gelmemek, pirinç peşinde iken eldeki bulguru da kaybetmemek için azami titizliği göstermeniz de ayrı bir vecibedir (Karaman 2005: 25).

Karaman, art niyetli olmayan bazı yazarların diyalogun dinimize, kültürümüze zarar vereceği, başta Hristiyanlar olmak üzere tarafların dinlerini ve ideolojilerini yaymak için bir araç olarak kullanıldığından endişe etmelerini saygıyla karşıladığını, ancak bu endişeden kurtulmanın yolunun harp etmekten değil bir araya gelip derdini anlatmak ve derdini dinletmekten geçtiğini dile getirmektedir. Ayrıca karşı taraf diyalogu, kendi dinini yaymak için bir araç olarak kullanmak istiyorsa siz de bunun farkında olur, gerekli tedbirleri alırsınız diyerek de diyalogdan kaçmamanın gerektiğini vurgulamaktadır (Karaman 2005: 45). Farklı grupların bir şekilde birbirleriyle ilişki kurmasının diyalog olduğunu, bu diyalog esnasında önemli olan şeyin bu ilişkide tarafların birbirlerine zarar vermeden yollarına huzur içinde devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Diyalogda niyet, amaç ve usulün önemli olduğunu, bunlarda bir bozukluk olmadıktan sonra ötekiyle diyalogun mahzurlu olmadığını hatta emrolunduğunun altını çizmektedir (Karaman 2005: 37). Karaman, diyalogun önemini ve gerekliliğini şu ifadeleriyle de vurgulamaktadır:

Diyalogun amacı, “dinler ve kültürlerarası çatışmanın kaçınılmaz olduğu” tezine karşı, “farklı grupların bir ülkede ve bir dünyada hürriyet ve adalet içinde beraber yaşamalarının mümkün olduğu”nu ispat etmektir, bunu yaşayarak göstermektir. Diyalog ne tavizdir, ne de başkalarını hoşnut kılmak için değişmezleri değiştirmektir; diyalog karşılıklı olarak, “gayrimüslimlerle iyilik ve adalet çerçevesinde ilişki kurmak”tır. Papa 16. Benedict’in Almanya’da yaptığı açıklama işte bu diyalogu kurşunlamaya yöneliktir veya maksat bu değil ise de konuşma aynı sonucu doğurmaktadır... Ne yazık ki, Papa’nın gözünü din taassubu bürümüş, basireti yok olmuş, insanlığı şiddete sürüklüyor. Bu oyuna gelmeli, “al sana şiddet” diyerek onun ekmeğine yağ mı sürmeliyiz, yoksa basiretli hareket ederek, gerçekleri uygun yollarla anlatarak Papa’nın oyununu bozmalı mıyız? Bana göre ikincisi (Karaman 2006: 114).

Yine konuyla alakalı olarak Davut Aydın, dinlerarası diyalogu Müslümanlar için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirmekte ve şu ifadelerle yer vermektedir:

Batı, tarihin hiçbir döneminde (Müslümanlarla birlikte yaşamak zorunda kaldığı Endülüs de dahil), İslam’ı ve Müslümanları önyargısız bir şekilde anlamaya çalışacağı bir ortama sahip olamamıştır. Öyleyse bu müspet havanın çok iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bazı olumlu müşahhas neticelerini gördüğümüz dinlerarası diyaloga, daha fazla vakit ayırıp, dünya barışını bir an önce gerçekleştirmek için çalışmalıyız (Aydın 2005: 285).

Burada şunu belirtmekte fayda var ki, tarihte Hristiyanların İslam’ı ve Müslümanları önyargısız anlamamalarının sorumlusu Müslümanlar değildir. Bu sebeple de önyargısız ortama sahip olamamışlardır ifadesi yerine bu ortama sahip olmalarına rağmen islamı doğru anlama gayretine girişmeyip düşmanca tavır sergilemeyi tercih etmişlerdir demenin daha doğru bir yaklaşım olacağı kanaatindeyiz.

Burada bir noktaya daha kısaca değinmek istiyoruz. Diyalogu savunan akademisyenler, günümüzde yürütülen diyalog çalışmalarını resmi diyalog faaliyetleri ve bireysel diyalog faaliyetleri olmak üzere iki gruba ayırarak değerlendirmek gerektiği kanaatini taşımaktadırlar. Bireysel diyalog faaliyetlerinin yöntem ve amaç bakımından resmi diyalog faaliyetlerinden tamamen ayrıldığını düşünmektedirler. Şöyle ki, Roma Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği’nin kurumsal bazda gerçekleştirdiği diyalog girişimlerinde Hristiyan mesajı Hristiyan olmayanlara daha etkili ve verimli biçimde

sunulmaya çalışılırken, bireysel diyalog girişimlerinde, İsa'nın ve Hristiyanlığın üstünlüğünü ima eden geleneksel Hristiyan teolojilerinin yeniden gözden geçirilmesi öngörülmektedir. Yine kurumsal diyalog girişimlerinde diyalog yeni bir misyon yöntemi olarak görülürken, bireysel diyalog girişimlerinde diyalog, küreselleşen dünyada hangi dine, kültüre yada gruba mensup olursa olsun tüm insanların farklılıklarını kabullenerek birlikte barış içinde yaşamanın bir aracı olarak görülmektedir (Aydın 2008: 131). Bu temel farklılıktan dolayı, kurumsal diyalog faaliyetlerinin sadece siyasi açıdan ve nezaket gereği sürdürülmesini, bireysel diyalog faaliyetlerinin ise desteklenerek daha da güçlendirilmesi için işbirliği içinde çalışılması gerektiğini dile getirmektedirler (Aydın 2008: 297).

Diyalogdan yana olan akademisyenler, Kur'an ayetlerinin ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının da diyalogu yasaklamadığını vurgulamakta ve diyaloga hem Kur'an'dan hem de sünnetten çeşitli örnekler vermektedirler.²³ Burada kimi araştırmacılar tarafından diyalog kitabı olarak nitelendirilen Kur'an'dan delil olarak zikredilen ayetlerin ve günümüzde diyalog modeli olarak sunulan Hz. Peygamberin Müşriklere ve Ehl-i Kitaba yönelik tutumlarının günümüzde anlaşıldığı şekliyle dinlerarası diyalog kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ayrı bir değerlendirme konusudur. Ancak biz, tezimizde bunun derin tartışmasını yapmadan diyalog savunucularının ayetlerden ve Hz. Peygamberin uygulamalarından diyalog delili olarak kabul ettiklerini kısaca zikretmekle yetineceğiz.

Öncelikli olarak İslam, ortaya çıkışından itibaren dini inanç ve ibadet hürriyetini, insanların temel bir hakkı olarak, her "öteki" için garantilemiş ve "ötekiler" olarak kabul ettiği putperestlerle bile, barış içinde bir arada yaşamak için, çoğulcu bir dini inancı onaylayan davranış tarzını başlangıçtan beri ortaya koymuştur. (Atalay 1999: 465- 466). Diyalogdan yana olan akademisyenler, başta, "Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; Allah'ı bırakıp da kimimiz

²³ Bkz: Osman Kaya, *Kur'an'a Göre Diyalog*, (İlahiyat, Ankara 2005); Davut Aydüz, *(Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog*; Abdullah Duman, "Peygamberimizin Hayatından Diyalog Örnekleri", *Polemik Değil Diyalog*, ss. 235-239.

diğerlerini ilahlaştırmamasın.” mealindeki ayet olmak üzere Kur’an’da birçok ayetin diyaloga işaret ettiğini (Yıldırım 2006b: 61-76), hatta bazılarına göre, diyalogu emrettiğini vurgulamaktadır (Aydüz 2005: 45-55; Karaman 2005: 37).²⁴

Diyalogu savunanlara göre, dinlerarası diyalog Kur’an’ın Müslümanlara yüklemiş olduğu bir görevdir. Kur’an’ın ifadesiyle “tüm insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet” olan Müslümanların diğer din mensuplarını yine Kur’an’a göre, hakikate çağırması gerekmektedir. Dolayısıyla İslam’a ve Müslümanlara karşı düşmanca tavır takınmadıkları sürece, Müslümanların diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurmasını Kur’an yasaklamamıştır (Köylü 2001: 164). İbrahim Canan da Kur’an’ın pekçok ayetinin Hz. Peygambere, “Dinde zorlama yoktur; sen sadece tebliğ edicisin; bir uyarıcı ve müjdeleyicisin... Sözlerine tesir vermek, insanların kalplerine iman koymak Allah’ın işidir. Sen muhatapların nasıl davranırlarsa davransınlar, tebliğ işinde hep müsamahalı ol, affet...” şeklinde hitap ettiğini, insan kazanmada Hz. Peygamberin metodunun sulh ortamında İslamın yaşanışını göstermek olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca diyalogun sözlük anlamından hareketle şunları söylemektedir:

Eğer İslam Hak bir dinse ve kendisini bütün dünyaya götürmesi gereken yeni mesajların sahibi görüyorsa, en ziyade araması gereken şey diyalog olacaktır. Ayrıca, İslamiyet’te ‘Diğer din mensuplarıyla görüşmeyin, konuşmayın; onlara mesafeli durun, hatta güç kullanın! Gerekirse onları kılıç zoruyla İslam’a sokun! Diye bir prensip söz konusu değildir (Canan 2006a: 112).

Kimi akademisyenlere göre, Müslümanlar, Kur’an’ın nüzulü süresince, diyalogu pratik hayatta gerçekleştirmişlerdir (Kaya 2005: 15). Bu sebeple de ayetlerin ruhunun diyalogdan yana olduğunu savunmakta (Beşer 2006: 108) ve Kur’an’ı diyaloga tamamıyla açık bir kitap olarak, hatta diyalog kitabı olarak nitelendirmektedirler (Aydüz 2005: 67). Artık tarih boyunca çeşitli nedenlerden dolayı duyulamayan, “ey ehl-i kitap, gelin ortak bir zeminde buluşalım” şeklindeki Kur’anî çağırısı duymanın zamanının geldiğinin altını çizmektedirler.²⁵

²⁴ Diğer Ayetler İçin Bkz: Ankebut, 46; Hucurat, 13; Maide, 48; Mümtetine, 8; Nahl, 93; Nahl, 125; Şûra, 8; Hûd, 118; Teğabün, 14; Casiye, 14.

²⁵ *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, (Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 2000), s.41.

Kur'an'daki ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları da diyaloga delil olarak gösterilmektedir (Canan 2006a: 111- 128). Özellikle Medine Vesikası, Hudeybiye Barışı, Necran Hristiyanları ile İlişkiler ve Hristiyan devlet adamlarına gönderilen davet mektupları bu konuda en çok öne çıkarılan uygulamalardır (Aydüz 2005: 88- 133; Canan 2006b: 131-136). Bunun yanında Hz. Peygamber'in, peygamberliğin ilk yıllarında başta Kureyş Kabilesi olmak üzere Beni Kelb, Beni Hanife, Beni Amir ve Kinde gibi kabilelerle iletişim kurmaya çalışması; Mekke'ye dışarıdan gelen insanların toplandığı Akabe ve Zü'l Mecaz çarşısında onun insanlarla oturup konuşmak için fırsat yakalamaya çalışması dinlerarası diyalog faaliyetleri bağlamında değerlendirilmektedir (Duman 2006: 235-239; Erkal 2006: 65-78).

Burada kısaca ifade etmek gerekir ki, Kur'an'dan ve sünnetten çeşitli örneklerin diyalogu içerdiğini söylemek mümkündür. Oysa Davut Aydüz, Hayrettin Karaman gibi, bazı akademisyenler Kur'an'ın Müslümanlara diğer din mensuplarıyla diyaloga girilmesini emrettiğini savunmaktadır. Fakat dikkat etmek gerekir ki, Kur'an bugün anlaşılan şekliyle bir dinlerarası diyalogu emretmemektedir. Kur'an, tevhidi tanıtmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak bağlamında bir diyalojik ilişkiyi emretmekte yani islamın tebliğ edilmesini öngörmektedir. Bu durumda bir yandan diyalogun tebliğ yolu olamayacağını savunan bazı akademisyenlerin (Aydüz 2005: 27), aynı anda Kur'an'ın diyalogu emrettiğini, İslam mesajını en güzel şekilde muhataba sunmak için onunla iyi ilişkiler kurulması gerektiğini ifade etmesi (Aydüz 2005: 54 vd.) doğrusu çelişkili bir durumdur.

Hz. Peygamberin gerek bir insan, gerek bir peygamber gerekse de bir devlet adamı olarak, hem Yahudilerle, hem Hristiyanlarla hem de Müşriklerle, kısacası tüm insanlarla diyalojik bir ilişki içerisinde olduğu muhakkaktır. Fakat bu ilişki günümüzde kullanılan anlamıyla bir dinlerarası diyalog olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber günümüzde anlaşıldığı şekliyle bir diyalog ilişkisi içinde olmamıştır. Yani Hz. Peygamber, muhataplarıyla, muhataplarını dinlemek, anlamak, onlardan bir şeyler öğrenmek ve sahip olunan

inançları karşılıklı olarak paylaşmak, kendi doğruluğu ve haklılığından bahsetmeksizin muhataplarını tanıyıp bilmek ve onlarla işbirliği yapmak amacıyla bir araya gelmemiştir. Aksine o, İslam mesajını tebliğ etmek için diğer insanlara yumuşak ve dostane bir şekilde davranmıştır (Aydın 2005- 2006: 177- 180). Dolayısıyla gerek Kur'an'ın söz konusu ayetlerinin gerekse Hz. Peygamberin söz konusu davranışlarının dinlerarası diyalog bağlamında değil de tebliğ bağlamında değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

2.2.2. Dinlerarası Diyaloga Olumsuz Yaklaşımlar

Diyaloga olumlu yaklaşan akademisyenlerin yanında, diyalogun Katolik ve Protestan Kiliseler tarafından Avrupa emperyalizmi çerçevesinde geliştirilen yeni bir misyonerlik yöntemi olduğu temel tezinden hareketle karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Bunlar, diyalog adı altında, Müslüman- Türk milletinin Hristiyanlaştırılması hedefleyen bir tuzak olduğu ve Müslüman- Türk milletinin bu tuzağa düşürülmeye çalışıldığını ileri sürmektedirler (Altındal 2002: 183- 188).

Dinlerarası diyalog, şartlara uydurulmuş misyonerliktir. Dinlerarası diyaloga baştan rezerv koyan akademisyenler öncelikli olarak, yeni bir misyon yöntemi olduğu gerekçesiyle diyaloga karşı çıkmaktadır. Onlar dinlerarası diyalogu misyonerliğin yeni bir yöntemi olarak değerlendirmektedir. Konsil Dökümanları ve Papalık Genelgelerinde dinlerarası diyalog kavramının misyonerlik olduğuna vurgu yapıldığına dikkat çekmekte ve yapılan dinlerarası dinlerarası diyalog faaliyetlerini en çok da bu yönünden dolayı eleştirmektedirler. Kimi araştırmacılar, dinlerarası diyalogu, Hristiyan dünyasının etki alanını genişletme, mensuplarının sayısını arttırma, Hristiyanlık dışı dinlere mensup olanlardan taraftar edinme ve Hristiyan misyonerliğinin şartlara uydurulmuş modern şekli olarak değerlendirmekte, bu sebeple de dinlerarası diyalog kavramını, Katolik kilisesi'nin Hristiyanlık dışı dinlerin içine sokmaya çalıştığı "Turuva Atı" olarak isimlendirmektedirler (Özemre 2005: 11). Hatta dinlerarası diyalogun Batı'da son dönemlerde artan Doğu dinlerine ve özellikle de, İslam'a yönelişlerin önünü kesmek amacıyla psikolojik bir ortam oluşturmak niyetiyle kullanıldığı

vurgulanmaktadır. Bu vesileyle dindarların dinlerine bağlılıklarının zayıflayacağı ve bir dinden başka bir dine geçişin kolaylaşacağını, bu durumdan da kim daha çok misyonerlik yaparsa onun kazançlı çıkacağını savunmaktadırlar.²⁶

Dinlerarası diyalog konusunda araştırma yapan ve konu ile ilgili bir kitabı bulunan Lütfü Özşahin, dinlerarası diyalogu bir kaos ve misyonerlik projesi olarak değerlendirmekte, ayrıca bu misyonerlik faaliyetlerinin dinlerarası diyalog kisvesi altında artık Müslümanlar tarafından yapıldığını iddia etmek suretiyle de diyalogu savunan Müslümanları misyonerlikle suçlamaktadır:

Dinlerarası diyalog, Protestanlık ve Vatikan kaynaklı, esasen sömürgeciliğin keşif kolu olmaktan başka hiçbir anlam taşımayan kolonyalist karakterli misyonerlik projesidir. Bu proje günümüz dünyasında özellikle İslam ülkelerinde kaosun sofistike ve çok kurnazca planlanmış şeklidir. Zira Hz. Muhammed getirmiş olduğu son vahiy diniyle, insanlığın din nokta-i nazarında girdiği derin kaosu ve bunalımı İslam'ın aydınlığı ile çözerken, kaosun mimarları Kur'an vahyine rağmen sözde Müslüman aydın ve alimleri de işin içine katarak tarihte eşine rastlanmamış bir şekilde Müslümanların dini konularda kaotik bir ortama girmelerine zemin hazırlamaktadırlar. Tarihte eşi görülmemiş dedik çünkü eskiden misyonerlik faaliyetleri tek taraflı olarak Hristiyanlar tarafından, yahut çeşitli hilelerle Hristiyanlaştırılmış işbirlikçi bireyler tarafından yapılırken, şimdi diyalog maskesi altında ilk defa Müslüman kimlikli birey ve cemaatler de birbirimizi tanıma, barışı sağlama, daha iyi dindar olma kültürlerimizi yeniden keşfetme gibi saf ve iyi niyetli söylemlerin şemsiyesi altında bu sürece dahil edilerek Hristiyan ve Yahudiliğin Müslümanlar nezdinde Kur'an ve sahih sünnetin yönelttiği uyarıların aksine, eleştirisiz bir şekilde meşruiyeti pekiştirilerek Müslüman kitlelerin zihinlerinde büyük bir teşevvüs ve kaos yaratılmaktadır (Özşahin 2005: 199- 200).,

Lütfü Özşahin, Haçlı seferleri sırasında Doğu Kiliselerine Mensup Hristiyanların Katolik olmadıkları için katledildiğini ve 1618 yılında Avrupa'da başlayan din savaşları ile milyonlarca insanın, özellikle Alman kökenli Protestanların kılıçtan geçirildiğini dillendirerek, Hristiyanlığın kendi içinde ortaya çıkan farklılıkları dahi affetmediğini, bu sebeple de diyalog şemsiyesi adı altında Müslümanlara hoşgörölü bakacağını iddia etmenin son derece iyimser, bir o kadar da siyasal ve tarihsel derinlikten yoksun bir yaklaşım tarzı olacağını; yani Hristiyanların

²⁶ Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyalog ve İç Yüzü", <http://www.gazeten.com/dinlerarasi-diyalog-ve-ic-yuzu/>, (12.08.2007).

yüzümüze söylemese bile, her zaman bilinç altında Müslümanların sapkın bir dine inandığını asla unutmayacağını ifade etmektedir (Özşahin 2005: 216).

Dinlerarası diyalog bir tarafın kazançlı diğer tarafın yenik çıkmasını öngörür. Diyalog karşıtı kimi akademisyenlere göre, diyalogda hangi konu tartışılırsa tartışılsın, diyalogun mantığı taraflardan birisinin kazançlı diğerinin yenik çıkmasını öngörür. Yani diyalogda mutlaka çıkar gözetilmemesinin her zaman ön şart olmadığını, diyalogda bulunan kesimlerin birbirlerinden beklentileri, çıkarları, taktik ve stratejik hedeflerinin söz konusu olacağı ifade edilmektedir (Özşahin 2005: 212). Bu durumun, taraflardan birinin taviz vermesini gerektirdiğini dile getirmektedirler. Diyalog taraftarı Müslümanların, gerek yazılarında gerekse söylemlerinde, İslam'ı diğer dinlerden ayıran en temel akide olan Tevhid'i bile Teslis'in vaftiz suyuyla sulandırma aşamasına geldiklerini, dolayısıyla diyalogda taviz veren tarafın Müslümanlar olduğunu iddia etmektedirler.²⁷ Hatta bu konuda daha da ağır eleştiriler yaparak, diyalogcular tarafından tevhid ve teslisin aynı anlamda kullanıldığını ve bunun da çok tehlikeli bir durum olduğunu ifade etmektedirler.²⁸ Bu konu ile ilgili Lütfü Özşahin'in şu ifadeleri dikkat çekicidir:

İslam'ın sadece sosyolojik anlamda bir din olarak kabul edildiği, Yani Kilise tarafından vahyî, göksel- semavi bir din kabul edilmediği platformlarda, dinlerarası diyalog toplantılarında, Müslüman kimlikli bazı katılımcıların bırakın İslam'ı doğru ve sahih bir şekilde anlatmayı, tolerans ve hoşgörü şemsiyesi altında Hristiyanlık propagandasına alet olmaları ve dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in, özellikle müesses Hristiyan ilahiyatına yönelttiği eleştirileri gizleyip, Allah'ın iradesine aykırı olarak, Kilisenin öngördüğü pagan kimliğinden izler taşıyan Hristiyanlığı meşrulaştırıcı bir işlev görmeleri düşündürücüdür. Bunların, yani az da olsa Müslüman kimlikli katılımcıların bir kısmının Moon Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği ile olan yakın ilişkileri ise ayrı bir şekilde dikkat çekicidir (Özşahin 2005: 236).

Dinlerarası diyalog konusunu akademik çerçevede ele alma niyetiyle gerçekleştirilen çalışmalarda zaman zaman aşırı suçlamalara rastlamak mümkündür. Genelde Türkiye'de gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetlerini, özelde ise Gülen ve cemaatinin diyalog faaliyetlerini eleştiren tek

²⁷ Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyalog ve İç Yüzü", <http://www.gazeten.com/dinlerarasi-diyalog-ve-ic-yuzu/>.

²⁸ Mehmet Bayraktar, "Bu Diyalog Zehirli", http://www.haber53.com/haber_detay.php?haber_id=19009, (23.11.2007).

bir akademik çalışma bulunmaktadır. Bu eserde yazar sonuç olarak, diyalog projesini tamamen reddetmekte ve hiçbir şekilde dinlerarası diyaloga açık kapı bırakmamaktadır. Yümni Sezen, *Diyalog İhaneti* başlığıyla yayınladığı bu çalışmasında dinlerarası diyalog çalışmalarının tamamını bir ihanet olarak değerlendirmektedir:

Dinlerarası diyalog, iddia edildiğinin ve zannedildiğinin aksine, İslam süzgecinden geçemeyecek durumdadır. İddialar saptırmadır. İslami ve milli olana ihanet şeklindeki bu haliyle dinlerarası diyalog, Türk Milleti'nin ve diğer Müslüman âleminin hiçbir derdine deva olmayacak bir anlayıştır. Aksine iman ve maneviyat bunalımı yaratacak ve geleceği tehlikeye sokacak görünümüdür. Bu hareketin gerçek yüzü, Papa'ya sunulan bir güven mektubundan ibarettir. Arka yüzü Vatikan'a bakan bu projenin ön yüzü, Müslümanı ehlileştirme (!) yahut etkisizleştirme, daha da Türkçesiyle iğdiş etmedir. Hristiyan'a hoşgörü, Müslüman'a tuzak şeklinde gelişen bu diyaloga, onları göz önüne alarak, Hristiyanlığı müslümana sevdirmeye faaliyeti olarak da bakabiliriz. Bu faaliyette Hz. İsa, etrafında bütünleşmemiz istenecek kadar hep ön planda ve gündemde, Hz. Muhammed'in adı bile geçmemektedir. Neresinden bakılırsa bakılsın dinlerarası diyalog, Müslüman için bir çıkmaz sokaktır. Müslüman taraftan hareketi yürütenlerin ve alkışçıların, "Bu yeni bir İslam tefsiridir" iddiaları, ihaneti gizleme, alayıp pullama ve cilalama teşebbüsünden başka bir şey değildir. "Değişime karşı çıkanların diyaloga karşı çıktıkları" safsatası ise, bir savunma mekanizmasından ibarettir (Sezen, 2006).

Dinlerarası diyalog oryantalizmin yeni bir şeklidir. Dinlerarası diyaloga oryantalizmin²⁹ yeni bir boyutu, yeni bir ifadesi olduğu gerekçesiyle de karşı çıkmaktadır. Bu düşüncedeki akademisyenlere göre, Oryantalizm'in amacı, İslam dinini ve kültürünü inceleyerek, İslam ve Müslümanlara karşı dini ve siyasi olarak savunma oluşturmak, hatta fırsat buldukça İslam'ın imajını lekeleyecek bilimsel ve stratejik faaliyetler oluşturmaktır. Bu yönüyle oryantalizmin, tarihsel süreç içerisinde, misyonerlik ve diplomasi ile birlikte faaliyet gösterdiği ve zaman içerisinde farklı taktik ve yöntemler geliştirdiği ifade edilmiştir. Oryantalizm başlangıcından itibaren uzun süre İslam düşmanlığını aleni bir şekilde dile getirmiştir. 20. Yüzyıl oryantalistleri ise değişen şartlar çerçevesinde II. Vatikan Konsili öncesi dinlerarası diyalog kavramını ortaya çıkarmışlardır. Bu sebeple

²⁹ Bu akademisyenlere göre, Hristiyanlığın çıkarlarını korumak üzere İslama karşı yürütülen bilgilendirme faaliyetine Türkiye'de oryantalizm (Şarkiyatçılık) denmektedir. Batı'da ise oryantalizm: 1) Doğu milletleri, dilleri, tarihleri, medeniyetleri vs... ile ilgili bilgilerin tümü, ya da 2) Doğu ile ilgili şeylerden zevk alma eğilimi olarak tanımlanmaktadır. (Ahmet Yüksel Özemre, "Dinlerarası Diyalog", http://www.ozemre.com/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=57, (17.03.2007).)

dinlerarası diyalogun bir yüzü oryantalizm'dir. Oryantalistlerin bu çabası aslında, dinlerarası diyalog vesilesiyle İslam'ı ve Müslümanların zihniyetini Katolikliğe ve Hristiyan zihniyetine dönüştürmektir.³⁰ Hatta Müslümanların diyalog adı altında yaptıkları çalışmalarda Kur'an'dan örnek göstermek suretiyle Tevrat ve İncil'in tahrip edilmediğini ortaya koyduğunu iddia etmekte ve Müslümanların diyalog çalışmalarıyla Oryantalistlerin bu yöndeki iddialarını güçlendirdiklerini ileri sürerek Müslümanları eleştirmektedir.

Diyalogun oryantalizmin yeni yöntemi olduğunu savunanlara göre, İslam dininin taraftar kazanmaya başlamasıyla birlikte Hristiyan alemi İslam'ı daha iyi tanımak ve zaaflarını daha iyi tespit edebilmek için büyük yatırımlar yapmışlardır. İslam'ı ve İslami ilimleri öğrenebilmek için araştırma merkezleri, enstitüler ve üniversitelerde kürsüler ve İslam ülkeleriyle münasebetlerde daha bilgili ve avantajlı olabilmek üzere bakanlıklarda uzman komiteler ve danışmanlıklar oluşturmuşlardır. II. Dünya Savaşı'na kadar oryantalistler hep İslam'ı eleştirme ve karalama yoluna gitmişler, fakat bu eleştirilerin Hristiyanların İslam'a geçişini önleyemediğini fark ettiklerinde yöntemlerinin yanlış olduğunu düşünmüşlerdir. O zamana kadar İslam'a hep Hristiyanlığın bakış açısından bakarak ve bu bakış açısının kendilerine İslam'ın zaafları olarak gösterdikleri konulara dayanarak savaş açmaktayken, bundan sonra bir Müslüman gibi düşünerek onların zaaflarını ortaya çıkarmanın Müslümanlar üzerinde daha çok etkili olacağına inanmaya başladılar. Bu düşünce de dinlerarası diyalogun ortaya çıkmasına zemin hazırladı.³¹

Dinlerarası diyalog yeni dünya düzeninin bir aracıdır. Dinlerarası diyaloga yeni dünya düzeninin bir aracı olduğu gerekçesiyle de karşı çıkmaktadır. Bu düşüncede olanlara göre dinlerarası diyalogun, 1962- 65 yılları arasında düzenlenen II. Vatikan Konsilinde Papalık tarafından Konsil kararı olarak resmen onaylandığı için, genellikle Papalığın bir projesi olarak görüldüğünü, ancak

³⁰ Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyalog ve İç Yüzü", <http://www.gazeten.com/dinlerarası-diyalog-ve-iç-yüzü/>.

³¹ Ahmet Yüksel Özemre, "Dinlerarası Diyalog", http://www.ozemre.com/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=57.

Vatikan'ın aslında yeni dünya düzeni denen projeye ortak olmaya ikna edildiğini iddia etmektedirler. Onlara göre, özellikle II. Dünya savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni dünya düzeni kavramı bugün A.B.D tarafından yönlendirilmektedir. 1980'li yıllardan beri kullanılan, Küreselleşme, Büyük Orta Doğu Projesi, Dünya Organizasyonu, Armagedon; Kaos'tan Düzene, Yeni Çağ, Üçüncü Dalga, Medeniyetler Çatışması ve Medeniyetler İttifakı gibi kavramlar aslında yeni dünya düzeni doğrultusunda ortaya çıkarılmış kavramlardır.³²

Diyalogun yeni dünya düzeninin bir aracı olduğunu savunanlara göre, Yeni Dünya Düzeni anlayışıyla hareket edenler tarihte olduğu gibi günümüzde de diğer dinleri kendi dinlerine dönüştürmek, bu yolla insanları ve toplumları hakimiyet altına alabilmek için diğer din mensuplarıyla ilişki kuracaklardır.³³ Dinlerarası diyalog aracılığıyla dinler üstü bir din oluşturulmaya çalışılmakta ve bu kavram dünyayı tek elden yönetme anlayışı ile birebir örtüşmektedir.³⁴ Kısacası bugün dinlerarası diyalog amacından saptırılarak yeni dünya düzeni projesinin bir parçası haline getirilmiştir (Sezen 2006: 197).

Dinlerarası diyalog dinlerin birleşmesine ve yeni bir din anlayışına yol açar. Diyaloga karşı çıkılmasının bir diğer gerekçesi de dinlerarası diyalogun dinlerin birleşmesine ve yeni bir din anlayışına yol açabileceği endişesidir. Bu düşüncayı savunanlara göre, diyalog sürecinde yeni bir sentez ve yeni bir din anlayışı gelişebilir:

Şimdiye kadar böyle bariz bir şey olmamıştır ama iki taraf toplumlarında da, aşınmalar, boşluklar, sekülerleşmeye mağlubiyetler vuku bulmuşsa, giderek yeni bir din anlayışı, yani sentez beklenebilir. Üstelik hürriyet, demokrasi, çoğulculuk, insan hakları gibi konular, diyalogun ufkuna yerleşmiş, böyle bir sentez için baskı yapacak hale gelmiştir. Yine siyasi, askeri, iktisadi zaruretler ve baskılar, diyalog arzularıyla yan yana yürümektedir (Sezen 2006: 37).

³² Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyalog ve İç Yüzü", <http://www.gazeten.com/dinlerarasi-diyalog-ve-ic-yuzu/>.

³³ Mehmet Bayraktar, "Dinlerarası Diyalog ve İç Yüzü", <http://www.gazeten.com/dinlerarasi-diyalog-ve-ic-yuzu/>.

³⁴ Mehmet Bayraktar, "Bu Diyalog Zehirli", http://www.haber53.com/haber_detay.php?haber_id=19009, (23.11.2007).

Dinlerarası diyalog Vatikan için güçlü bir propaganda aracıdır. Dinlerarası diyaloga karşı çıkan bazı akademisyenler, II. Vatikan Konsili'nden sonra dinlerarası diyalogun Vatikan için güçlü bir propaganda aracı olduğunu savunmaktadır. Bu şekilde düşünenlere göre, diyalog toplantılarının çoğuna bakıldığında Vatikan temsilcileri, hoşgörü perdesi arkasında, hep kendi safına çekebileceklerini zannettikleri Müslümanları iman meseleleri konusunda tavizkar bir hoşgörü durumuna getirmeye çalışmaktadır. Oysa Papalık Dini ile İslâm arasında taviz ve müsamaha kabul etmeyen pek çok zıtlık olduğunu, bu yüzden ne kadar dinlerarası diyalog toplantısı yapılırsa yapılsın, imani meseleler açısından, Papalık Dini'ni İslâm'a ve İslâm'ı da Papalık Dini'ne değil dönüştürmek yakınlaştırmamanın bile mümkün olmadığını dile getirmektedirler. Ayrıca Papalık Dini'nin semavi olmak iddiasında olan ama îmânî meseleleri Konsiller'de parmak hesabıyla kabul edilmiş olan beşerî ve demokratik bir din olduğunu, İslâm'ın ise eksiksiz olduğu için herhangi bir değişiklik kabul etmeyen bir din olduğunu dile getirmektedirler.³⁵

Diyalog, küreselleştirilmesi gerekenlere yönelik dini- politik bir diplomasıdır. Diyaloga karşı çıkan bazı akademisyenler, dinlerarası diyalog ve hoşgörü kavramlarını stratejik nöbet değişimi ile başlayan süreçte küreselleştirilmesi gerekenlere yönelik dini- politik diplomasının iki büyülü kavramı olarak tanımlamaktadır:

İnsanı kendi bilincine ulaştırma ve başka inanç ve kültürel kodları tanıma, farklı hayat biçimlerini hoş görme ve onlarla diyaloga girme tezini savunan kilise içi ve kilise dışı mahfiller ile kendi toplumunu dış güçlerle işbirliği yaparak baskı altına alma ve devlet kurumlarını ele geçirme anlayışını ince taktiklerle sürdüren din anlayışları arasında kurulan küresel diyalog; post-modern süreçte geliştirilen küresel politik-stratejinin bir parçasıdır. Diğer bir deyişle iki büyülü kavram eşliğinde sürdürülen bu politik-dinî diploması özel bir stratejinin üstü örtük dilidir. Başkalarının düşünce ve kanılarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoş görme tutumu olarak tanımlanan hoşgörü ile ilkel ve geri toplumlar tanımına bağlı olarak küresel hedefte olanları belirleyen politik yörüngedeki hoşgörü ve

³⁵ Ahmet Yüksel Özemre, "Hristiyanlık İslam İle Bağdaşmaz", http://www.ozemre.com/index.php?option=com_content&task=view&id=98&Itemid=57, (19.03.2007).

diyalog kavramlarını aynı mantıkla okumak birini diğerine feda etmekle eş değerdir.³⁶

Hoşgörü ve diyalogun küresel politik çizgide seyreden dini politik bir diplomasi olduğunun en açık göstergesinin bu görevi üstlenenlerin bu kavramları çok basit ve sıradan ifadelerle tanımlayıp diyalog sürecini insan olmanın bir gerekliliği saymaları olduğunu dile getirmektedir. Fakat bu durumla, yani insan olmakla dinlerarası diyalogdan yana olmak arasında bu şekilde bir bağ kurulmasıyla meselenin arka planının üzerinin örtülmeye çalışıldığı vurgulamaktadır. Nadim Macit konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

İtici ve zihinleri aşağılayan kaba bir dille, insan olmakla dinler arası diyalogdan yana olmak arasında garip bir denklik kurarak meselenin arka plânını ustaca örtmektedirler. Ne var ki açığa vurulan ile üstü örtülenin arasındaki çelişki, tartışmayı bağlamından koparmakta ve zihinleri bulandırmaktadır. Çünkü farklı inanç ve tutumları hoş görmek ve diyalog içinde bulunmak başka şey, küresel hegemonyanın ayraçlarından biri olan dinî stratejinin bir parçası olmak başka şeydir. Birinci husus her sağduyu sahibi insanın kabul edebileceği bir konu olup eleştirinin dışındadır. İkinci husus ise, küresel politik stratejinin dinî yüzüdür. Asıl tartışılması gereken konu bu ve bunun arkasında yatan ve giderek somutlaşan amaçtır. Eğer gizlenen amaç “ılımlı İslâm” adı altında küresel güçlerle işbirliği yaparak millî devleti tasfiye etmek ise, bu durumda dinler arası diyalogdan yana olanları ve hoşgörü edebiyatı yapanları acaba hangi kavramla tanımlamamız gerekir?³⁷

Diyaloga karşı olan kesimler de kendilerine dini temeller bulmakta, aynı şekilde onlar da düşüncelerini Kur'an ve Sünnetten deliller getirmek suretiyle alt yapı oluşturmaktadır. Ancak diyalog karşıtlarının bu çabası daha ziyade dinlerarası diyaloga delil olarak öne sürülen ayet ve Hz. Peygamberin faaliyetlerinin diyalog delili olmadığını kanıtlamak şeklinde olmuştur. Kur'an ayetlerinin ve Hz. Peygamberin uygulamalarının diyaloga örnek gösterilemeyeceğini savunmaktadırlar (Sezen 2006: 29). Diyalog karşıtları diyalogdan olumlu bahseden ayetleri bir kenara bırakmakta ve Kur'an'da diyalogun olmadığına yine Kur'an'dan bazı ayetleri delil olarak getirmektedirler. Temel olarak, “Ey İman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar ancak birbirlerinin

³⁶ Nadim Macit, “Hoşgörü ve Diyalog: Dini- Politik Diplomasinin Küresel Yüzü”, <http://www.2023.gen.tr/mayis05/9.htm>, (01.05.2007).

³⁷ Nadim Macit, “Hoşgörü ve Diyalog: Dini- Politik Diplomasinin Küresel Yüzü”, <http://www.2023.gen.tr/mayis05/9.htm>.

dostudurlar. İcinizden her kim onları dost edinirse, muhakkak onlardan sayılır. Allah ise düşmana dostluk etmekle nefislerine zulmedenleri doğru yola iletmez.” (Kur’an, 5: 51) ayetinden hareket etmek suretiyle Kur’an’da diyalogdan bahsedilmediğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca, “Sen dinlerine tabi olmadıkça, ne Yahudiler, ne Hıristiyanlar senden asla hoşnut olmazlar. De ki: Gerçek yol Allah’ın yoludur. Şanın hakkı için sana vahiyle gelen bu kadar ilimden sonra bilfarz onların arzularına uyacak olsan, Allah’tan başka senin ne bir dostun bulunur ne de bir yardımcın.” (Kur’an, 2: 120) ayetinin de tebliğ yerine diyalogu koymaya ya da tebliğ ve diyalogu aynı anlamda kullanmaya ve taviz vermeye izin vermediğini ifade etmektedirler.³⁸ Diyalog taraftarlarının diyaloga referans olarak gösterdikleri ayetlerin tebliğ ve daveti esas aldığını ve Kur’an’ın diyaloga ilişkin tek yönteminin tebliğ ve davet yöntemi olduğunu vurgulamaktadırlar (Sezen 2006: 74).

Diyalog karşıtları, Hz. Peygamberin uygulamalarından da diyaloga delil gösterilmesine karşı çıkmakta ve bu uygulamaların da Kur’an ayetlerinde olduğu gibi tamamen tebliğ bağlamında değerlendirilebileceğini dile getirmektedirler. Örneğin, Nadim Macit, hoşgörü ve diyalogun temelini Medine Vesikasına dayandırmayı konuyu saptırmak olarak değerlendirmekte ve bu tarz yaklaşımı şiddeti masum gösterme çabası olarak tanımlamaktadır:

Hoşgörü ve diyalogun temelini Medine Vesikasına bağlamak eğer meseleyi çarpıtmaya yönelik değilse, düpedüz meczupluktur. Çünkü geri dönüp adama sorarlar bu antlaşmayı bozanlara karşı Müslümanların tavrı ne oldu ve olaylar nasıl gelişti. Günümüz dünyasında hiçbir kural tanımayan ve uluslararası hukuku çiğneyen güçleri sevimli göstermek için hoşgörünün dinî temelini Medine vesikasında aramak kelimenin tam anlamıyla kara mizahtır. Medine vesikasının oluşturulduğu tarihi ortamda Hz. Muhammed ne kapitalist küresel hegemonyanın bir aktörüdür, ne de vesikada yer alan maddeler işgal mantığının ve özel politik stratejinin bir ürünüdür. Veda hutbesinde yer alan mesajlar ile küresel stratejinin politik metinleri arasında benzerlik kurmaya gelince, tarihi eş zamanlı okumanın ürettiği yöntem hatası bir yana, tarihî ortamın etkinlik alanını, yönünü ve gücün insanları mobilize etme özelliğini dikkate almayan bir yaklaşımdır. Böyle bir yaklaşım hoşgörünün dinî temelleri ile değil, küresel politik stratejinin ürettiği şiddeti mâsum gösterme çabası ile buluşur. Kaldı ki, küresel stratejinin kendi mantığı ve politik pratiği içinde örülen hoşgörü ve diyalog oldukça farklıdır. Stratejik nöbet

³⁸ Diğer ayetler için bkz: Nahl, 125; Nisa, 44; Hadid, 16; Tevbe, 29, 30; Maide, 72-73; Maide, 52; Tevbe, 34.

değişimine bağlı olarak belli bir coğrafyayı kendine düşman seçen ve “öteki” parantezine alan güç, küresel şebekenin iç elemanları aracılığıyla bunu meşru göstermenin zeminini oluşturmaktadır.³⁹

Dinlerarası diyalog karşıtlarının diyalog konusunda çok haklı eleştirileri de bulunmaktadır. Kilise çevrelerinin diyaloga yüklemiş oldukları anlama baktığımızda, diyalogu misyonerlik amaçlı kullandıklarını görürüz. Peki Kilise çevrelerince yeni bir misyon yöntemi olarak geliştirilen ve misyonerlik aracı olarak kullanılan dinlerarası diyaloga karşı bizim tutumumuz ne olmalıdır? Bizler de “dinlerarası diyalog misyonerliktir” diyerek diyalogdan uzak mı durmalıyız? Yoksa Müslümanlar olarak bizler de, Hristiyan misyonerler gibi, diyalogu kendimizi ve inancımızı diğerlerine anlatmak için bir vasıta olarak mı kullanmalıyız? Elbette ikincisi. Nasıl ki, Hristiyanlar diyalogu kendi inançlarını daha etkili ve verimli bir şekilde diğerlerine sunmak için bir vasıta olarak kullanıyorsa, pekala Müslümanlar da diyalogu aynı amaçla kullanabilir. Ayrıca, diyalog, karşılıklı iletişim, fikir alışverişi ve görüş paylaşımı olduğundan bu süreçte herkes kendini diğerine anlatma ve tanıtmaya özgürlüğüne sahiptir (Aydın 2008: 325-327). Tüm bunlardan hareketle, sırf Hristiyan yetkililer diyalogu misyonerlik aracı olarak kullanıyor diye ona karşı çıkmanın yanlış bir tutum olduğunu düşünmekteyiz.

2.3. Sonuç

Bireysel olarak dinlerarası diyalog çalışmaları bulunan akademisyenlerin dinlerarası diyalog yaklaşımlarını incelediğimizde, Türkiye’de de ifade bulan dinlerarası diyalog kavramının bazılarınca gelişigüzel ve ilkesiz bir şekilde dillendirildiği kanaatini taşımaktayız. Diyalog konusunda, bazı akademisyenlerimiz hiçbir eleştiriye tabi tutmadan diyalogu sahiplenirken kimileri de dinlerarası diyalogun Hristiyanlığın yeni bir misyon yöntemi olduğu temel tezinden hareketle diyalogu tümünden reddetmektedirler. Biz dinlerarası diyalogu peşinen kabul edip diyalogun meşruiyetini ortaya koyabilmek için aceleci tavırlar sergilemenin doğru olmadığını düşündüğümüz gibi, dinlerarası

³⁹ Nadim Macit, “Hoşgörü ve Diyalog: Dini- Politik Diplomasinin Küresel Yüzü”, <http://www.2023.gen.tr/mayis05/9.htm>.

diyalogu tümden reddetmenin de yanlış olduğunu düşünmekteyiz. Nasıl ki, Kur'an ayetlerinin ve Hz. Peygamberin uygulamalarının bugünkü anlamda bir diyalogu emrettiğini vurgulamak doğru bir yaklaşıma tarzı değilse misyonerlik yöntemi olduğu gerekçesiyle diyalogu tamamen reddetmek de doğru değildir.

Dinlerarası diyalog konusunda fikir beyan eden araştırmacıların bu konuda çok titiz davranmaları gerekmektedir. Bu konudaki fikirlerinin sağlam delillerle ortaya koymaya alışmaladırlar. Bu konuda söz sahibi olan akademisyenler ne kr körüne bir anlayış çerçevesinde dinlerarası diyalog taraftarı olmalı, ne de bir takım korkulardan hareketle tamamen dinlerarası diyaloga karşı çıkmalıdır. Kaldı ki, günümüzde Müslümanlar gayri Müslimlerle diyalojik ilişkiye girmelidir. Fakat bunu yaparken de, bazı akademisyenlerimizin yaptığı gibi, dinlerarası diyalog kavramına Hristiyan dünyasında yüklenen anlam çerçevesinde İslam'ın diyalog dini, Hz. Muhammed'in de en büyük diyalogcu olduğunu iddia etmemek gerekir. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi, gerek Kur'an gerekse Hz. Peygamber bugün anlaşılan şekliyle bir diyalogu değil, tebliğ içerikli bir ilişkiyi emretmektedir.

Bazı Müslüman araştırmacılar dinlerarası diyaloga şüpheyle yaklaşımaktadır.⁴⁰ Müslümanların dinlerarası diyalog kavramının ortaya çıkış süreci ve Hristiyanların bu kavrama yüklemiş oldukları anlam dolayısıyla bir takım çekincelerinin olması gayet normal bir durumdur. Nitekim II. Vatikan Konsili

⁴⁰ Müslümanların dinlerarası diyaloga şüpheyle yaklaşmasının nedenlerini Mahmut Aydın ř şekilde sıralamaktadır:

1. Yüzyılımızda diyalog, Hristiyanlar tarafından ortaya atılan bir olgu olduğundan, her zaman onların tekelinde kalmıştır. Müslümanlar kendi diyalog ilkelerinin oluşturamamışlardır. Yani Müslümanlara özgü, özel bir diyalog politikası olmaması Müslümanları hep ötekini izlemek durumunda bırakmıştır.
2. Diyalog toplantılarında Hristiyanlar belli kiliselerin temsilcileri veya uzman niversite elemanları olurken ve bunlar temsil ettikleri kurumlar adına konuşurken Müslüman katılımcılar çoğunlukla misafir ve davet edilen kişiler olmuşlar ve herhangi bir resmi kurumun adına değil de daha çok kendi adlarına konuşmuşlardır. Bu nedenle de konuştukları hep havada kalmıştır.
3. Bu toplantılar genellikle İngilizce yapıldığından, Müslüman katılımcıların dil problemi olması sebebiyle toplantılara yeterli iştirak sağlanamamış, tartışmalara katılım düşük seviyede olmuş ve toplantı sonunda da yayınlanan sonuç bildirgelerine Müslümanlar kendi görüşlerini yansıtamamışlardır (Aydın 2006c, 158).

esnasında ve sonrasında misyonla ilişkili olarak yorumlanması ve dokümanların başlıklarının çoğunun misyonerlik karakterde olması diyalogun yeni bir misyonerlik yöntemi olduğunu destekler mahiyettedir. Dialogue and Mission (Diyalog ve Misyon), Dialogue and Proclamation (Diyalog ve Davet), Evangelii Nutandi (İncil'in İlanı), Redemptoris Missio (Kurtarıcı Misyon) bu dokümanlardan birkaçıdır. Dinlerarası diyalog kavramını Vatikan kaynaklı olması, Hristiyanların temel hedeflerinin misyonerlik olması, onların diyalog faaliyetlerinde samimi olmadıkları ve onlara güvenilmemesi gerektiği düşüncesini hakim kılmaktadır. Ancak Hristiyanların temel amaçları bu olsa da İslam'ın anlatılabilmesi için, İslam dinin ile ilgili yanlış bilgi ve kanaatlerin düzeltilmesi için Müslümanların dinlerarası diyalogdan ve diyalog toplantılarından kaçmaması gerekir.

Biz günümüz dünyasında dinlerarası diyalogun bir ihtiyaç olduğunu ve insanlık açısından faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız. Dolayısıyla bugün dinlerarası diyalog konusunda aşırı olumsuz söylemler geliştiren kişilerin iddia ettiğinin aksine farklı din mensubu bireylerin birbirleriyle konuşabileceği, birbirlerini anlayabileceği ve bu vesileyle de gerçekleştirmiş oldukları diyalogu faydalı bir hale getirebileceklerini düşünüyoruz. Samimi niyetlerle kurulacak bir diyalog tüm dinleri kötü görmekten hoşgörüyü, kınamaktan şefkatli olmaya, düşmanlıktan dostluğa, antipatiden birlikte uyumlu yaşamaya, husumetten selamete götürebilecektir.

BÖLÜM III DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞININ DİNLER ARASI DİYALOG FAALİYETLERİ

3.1. Giriş

Katolik Kilisesi'nin II. Vatikan Konsili ile başlayan dinlerarası diyalog girişimi zaman geçtikçe tüm dünya üzerinde etkili hale gelmiş, Türkiye de bu süreçte yerini almıştır. Bugün günümüzde gerçekleştirilen diyalog faaliyetlerinin en başında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürütmekte olduğu faaliyetler yer almaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı, başlangıçta dinlerarası diyalog konusunda çekingen bir tavır sergilemekte ve dinlerarası diyaloga mesafeli durmaktaydı. Ancak gelişen dünyada değişen şartlar çerçevesinde Diyanet İşleri Başkanlığı da diyaloga kapalı bu tavrını değiştirmiş ve 1997 yılından itibaren dinlerarası diyalogda aktif olarak yer almaya başlamıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde dinlerarası diyalog konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen faaliyetleri inceleyeceğiz. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapısından ve dinlerarası diyalog sahnesinde yerini almaya başlamasından bahsettikten sonra başlangıçtan günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog yaklaşımında meydana gelen değişimi daha iyi ortaya koyabilmek için Diyanet'in yürüttüğü dinlerarası diyalog faaliyetlerini kronolojik olarak ele alacağız.

3.2. Diyanet ve Diyalog Faaliyetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı, "Laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, İslam dininin itikat, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek; din

konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek” amacıyla kurulmuş olan ülkemizin önemli kurumlarından birisidir.⁴¹

Din hizmetlerinin devletin politikasının dışında ve üstünde tutulması gerektiği düşüncesinden hareketle 3 Mart 1924 tarihinde Şer’iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak yerine bugünkü adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Diyanet İşleri Başkanlığı, merkez ve taşra teşkilatının yanında, Türk vatandaşlarının bulunduğu ülkelerde Büyükelçilikler nezdinde Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Başkonsolosluklar nezdinde de Din Hizmetleri Ataşeliklerinin olduğu bir yurt dışı teşkilatına da sahiptir. Başkanlık bünyesinde yer alan 19 Din Hizmetleri Müşavirliği, 24 Din Hizmetleri Ataşeliği ve çeşitli statülerde olmak üzere 1296 din görevlisi ile çoğunlukla Müslüman olmayan toplumlar içerisindeki vatandaşlarımıza hizmet vermektedirler.

Bilindiği gibi II. Vatikan Konsili sonrasında Katolik Kilisesi, diğer din mensuplarına, özellikle de Yahudi ve Hristiyanlara diyalog teklifinde bulundu. Ancak Türkiye uzun zaman Hristiyan- Müslüman görüşmelerinde yer almadı. Vatikan ve Diyanet İşleri Başkanlığı arasında en açık ilişki, 1960’lı yılların sonunda Başkanlığın Neşriyat Müdürü Tevfik Ersen’in altı aylık bir süre için Vatikan’da bulunduğu zaman kurulmuştur (Olgun 2007: 210). Diyanet İşleri Başkanlığı, 1968 yılında Papalık’tan gelen Ramazan Bayramı kutlama mesajına karşılık vermemiştir. Buna benzer tutumlar 1980’li yıllarda da devam etti. Bu dışa kapalı tutum nedeniyle Diyanet İşleri Başkanlığı, ancak daha sonraki yıllarda dinlerarası diyalog adı altında Vatikan’la ilişkiler kurmaya başlamıştır (Yıldırım 2006: 88). Bu bağlamda bazı İslam ülkelerinde Katolik Kilisesi ile yapılan diyalog toplantılarına (11- 17 Kasım 1974 Tunus ve 1-6 Şubat 1976 Libya toplantıları) sadece gözlemci olarak katılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dinlerarası diyalog sürecinde ilk temsil edilişi de Libya’nın başkenti Trablus’ta gerçekleşmiştir. Libya Arap Cumhuriyeti ile Vatikan hükümetinin ortaklaşa düzenlediği toplantının adı “İslam ve Hristiyan Diyalogu Semineri”dir (Aydın 1991: 13). Bu toplantıya ülkemizden de bir grup gözlemci katılmıştır. Bu

⁴¹ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/default.asp#>, (11.11.2007).

gözlemciler arasında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan ve dönemin Din İşleri Yüksek Kurulu Başkan Vekili Ali Arslan Aydın da bulunmaktaydı. Aydın, toplantıdaki sunum ve tartışmaları bir yıl sonra kendi yorumlarının da yer aldığı *İslam- Hristiyan Diyalogu ve İslam'ın Zaferi* isimli bir kitapla yayınlamıştır.⁴² Başkanlığın dinlerarası diyalog sürecini izlemeye ait bakış açısını yansıtmak açısından bu eser önemli bir yere sahiptir (Olgun 2007: 211).

Toplantıda dinin, hayat için ideoloji olabilirliği, her iki dindeki müşterek inanç esasları ve hayatın sahalarında birleştikleri noktalar, sosyal adaletin Allah'a inanmanın bir semeresi olduğu ve iki dini topluluğu ayıran geçmişteki yanlış hükümler ve güvensizliğin nasıl giderilebileceği temel konuları ele alınarak, her bir konu için ayrı ayrı kararlara varılmıştır (Aydın 1991: 19). Bu kararlara göre, “ taraflar; dinin, bütün doktrinlerden daha üstün olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır.” “Her iki dinin mensupları “bir ve tek olan Allah’a iman” konusunda birleştiklerini te’kid ederek, ruhsal ve manevi değerlerin, ahlaki kuralların ve insan mutluluğunun gelişmesi için ortak çalışmalarda bulunma zorunluluğunu belirtmiştir.” “Her iki taraf da sosyal adaletin, Allah’a imanının tabî bir meyvesi olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır.” “Geçmişte yapılan hataları unutmak için samimi ve açık bir niyet içinde yardımlaşma ve anlayışa dayalı yeni bir çıkış açma arzusu ile iki taraf düşmanlık, şüphe ve güvensizliğe sebep olan ve İslam âlemi ile Hristiyan âleminin arasını açan birçok sorunu gözden geçirmişlerdir.” Bu bağlamda İslam tarafı ayrıca; “II. Vatikan Konsili’nde kabul edilen bir kararı, özellikle Müslümanlara yeni bir anlayış tarzı ile bakılmayı öngören fıkraları sevinçle dinlemiş, böyle bir kararın, artık tarihe mal olmuş meselelerin kapsamında güzel bir başlangıç olacağını tespit etmiştir.” Sonuç olarak, “İslam ve Hristiyan taraflar insanlığın hayrı ve saadeti için müşterek çalışma, yardımlaşma ve saygıya dayalı yeni bir dönemin açılması konusunda görüş birliğine vardılar” (Aydın 1991: 168- 169).

⁴² Bkz. Ali Arslan Aydın, *İslam - Hristiyan Diyalogu ve İslam'ın Zaferi*, (Ankara: Kültür Basın Yayın Birliği, 1991).

Diyanet İşleri Başkanlığı, insanlığın farklılıkların rahmet kaynağı olduğunu fark edememesinden dolayı tarihte çok acı tecrübelerin yaşandığı, bu acı tecrübelerin bir daha yaşanmaması gerektiği, önyargıların bir tarafa bırakılarak farklılıkların birbirimizi daha iyi tanımak açısından değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle dinlerarası diyalogun önemli olduğuna kanaat getirmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak, 1997 yılından itibaren dinlerarası diyalog faaliyetlerinde aktif olarak yer almaya başlamıştır (Özdemirci 2000: 4).

Diyanet İşleri Başkanlığı, dinlerarası diyalog çalışmalarına dinleri birleştirme veya bir potada eritme faaliyeti olarak değil, tüm farklılıkların korunarak herhangi bir zorlamaya gidilmeksizin hoşgörü ve anlayış içinde ortak meseleleri konuşma, işbirliği arama gayreti olarak bakmaktadır. Bu sebeple, dinler ve kültürler arası daha sıkı ve doğrudan ilişkilerin kurulduğu bir çağda insanların bir arada, barış içinde yaşamaları ve dünya barışına katkıda bulunmaları açısından dinlerarası diyalog çalışmalarına ihtiyaç olduğunu düşünmektedir. Bu düşünceden hareketle dinlerarası diyalog çalışmalarını “Dinlerarası Barış Olmadan Dünya Barışı Bir Hayaldir” şeklinde sloganlaştırmış ve bu bağlamda çeşitli etkinlikler düzenlemiştir (Özdemirci 2000: 6). İnsanlar ve toplumlar arasındaki ilişkilerde farklılıkların farkına vararak, farklılıkları zenginlik sayarak insanların birbirini sevebilmesinin ön planda olması gerektiğini savunan Diyanet İşleri Başkanlığı, dünyadaki gelişmelere paralel olarak dinlerarası diyalog çalışmalarına hız vermiştir.

3.3. I. Din Şûrası

Diyanet İşleri Başkanlığı 1- 5 Kasım 1993 tarihleri arasında I. Din Şurasını düzenledi. Ankara Sheraton Oteli salonlarında gerçekleştirilen bu toplantılara Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri, Diyanet İşleri eski başkanları, İlahiyat Fakültelerinden üçer temsilci, müftüler ve din dersi öğretmenlerinin temsilcileri, basın ve çeşitli devlet kuruluşlarının temsilcileri ve 27 İslam ülkesinden birer

temsilci olmak üzere iki yüz kadar üye katıldı.⁴³ Şûra sonuç bildirgesinde diğer dinlerle temas konusunda şu ifadelere yer verilmiştir:

İrşad görevini yapan kimseler ve bu görevi organize eden Diyanet İşleri Başkanlığı, daha aktif bir yapıya sahip olmalı; dış çevreye açılmalı, farklı cemaat, mezhep ve dinlerle temas ve diyalog kurmalıdır.⁴⁴

Yukarıda verdiğimiz maddede görüldüğü gibi, bu şûrada diyalog toplantılarının düzenlenmesinin önerilmesi, dinlerarası diyalog konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından atılan önemli adımlardan birisidir.

3.4. II. Avrasya İslam Şûrası

Diğer dinlerle ilişkiler süreci, ilk planlı karşılaşma olan *İslam ve Hıristiyan Diyalogu Semineri*nden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gündemine sistematik anlamda önemli yer tutmamıştır. Diğer dinlerle ilişkiler konusu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gündemine en açık şekliyle, 1996 yılında düzenlenen II. Avrasya Şûrası'nda girmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, özgürlüğüne kavuşan ancak kendilerini dini boşluk içerisinde hisseden ve bu boşluğu giderme arzusunda bulunan dindar toplulukların ihtiyaçlarına cevap vermek, neyi nasıl yapabiliriz sorusuna cevap arayarak ihtiyaçları belirlemek ve öncelikli olanları ilk ağızdan tespit etmek maksadıyla Avrasya İslam Şûrası toplantılarını düzenlemeye başlamıştır.⁴⁵ Şûra, Türk Cumhuriyetleri, Balkan ve Kafkas Ülkeleri, Türk ve Müslüman toplulukların dini temsilcilerinden oluşmaktadır.⁴⁶ Toplantıların birincisi 23- 25 Ekim 1995 tarihlerinde Ankara'da, ikincisi 21- 25 Ekim 1996 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenmiştir.

⁴³ *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri- I*, "Takdim", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), s. VII.

⁴⁴ *I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, "Dini Konularda Toplumu Aydınlatma Komisyonu Raporu", s. 701.

⁴⁵ *Üçüncü Avrasya İslam Şûrası*, "Önsöz", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), s.1.

⁴⁶ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=117>, (07.12.20007).

21-24 Ekim 1996 tarihlerinde gerçekleştirilen II. Avrasya Şûrası sonunda ilan edilen İstanbul Bildirisi'nin 3. maddesinde diğer dinlerle ilişkilere vurgu yapılmaktadır:

Bütün din mensuplarıyla, barış ve hoşgörü ilkelerine dayalı bir diyalog ortamından yana olduğumuzu ve her dinin kendi mesajını kendi iletme hak ve hürriyetinin bulunduğunu kabul etmiş bulunuyoruz.⁴⁷

Bu Şûra'da alınan kararlardan biri de, Türkiye'de *Dinlerarası Diyalog ve Araştırmalar Merkezi*, üye ülkelerde ise *Dinlerarası Diyalog ve Araştırma Bürosu* kurulması kararıdır.⁴⁸ Ancak Şûra'da böyle bir karar alınmasına rağmen hayata geçirilmemiştir.

II. Avrasya Şûrası İstanbul Bildirgesi'nin ardından Din İşleri Yüksek Kurulu da dinlerarası diyalog konusundaki kararını ifade etmiştir. Kurul'un 13.03.1997 tarih ve 20 sayılı kararında "Kurulumuz Müslüman inancı açısından, gayrimüslim dünyadan tecrit edilmiş halde yaşamayı değil, bilakis İslam nimetini bütün insanların paylaşımına açmayı esas aldığı içindir ki, günümüzde dinlerarası diyalog girişimlerine müspet katkıda bulunmayı çok yerinde bir hareket olarak değerlendirmekte" denilmiştir (Olgun, 2007).

3.5. III. Avrasya İslam Şûrası

Üçüncü Avrasya İslam Şûrası toplantısı 25- 29 Mayıs 1998 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirildi. Türk- İslam dünyasının dini ve kültürel sorunlarının tartışıldığı, 2000'li yıllara girerken izlenecek hizmet stratejilerinin gözden geçirildiği toplantıda geniş kapsamlı olmasa da diyalogdan da bahsedildi.

Üçüncü Avrasya İslam Şûrası sonuç bildirgesinde, barış ve hoşgörü ilkelerine dayalı bir diyalog ortamından yana olunduğu, ancak toplumların huzurunu bozucu, birlik ve beraberliğini zedeleyici, maddi imkansızlıkların istismar edilerek

⁴⁷ II. Avrasya Şûrası, "İstanbul Bildirisi", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998), s.304.

⁴⁸ Üçüncü Avrasya İslam Şûrası, "Mehmet Nuri Yılmaz'ın Açılış Konuşması", s. 27.

dinin bir baskı aracı olarak kullanıldığı her türlü akım ve misyonerlik faaliyetlerinden rahatsızlık duyulduğu ve bu faaliyetlerin asla tasvip edilmediği dile getirildi. Bu ifadenin devamında misyonerlik ve benzeri faaliyetlere karşı din görevlilerinin bilgilendirilmesi, toplumların uyarılması amacıyla Şûra Teşkilatı Sekreterliğince mahalli dil ve lehçelerde bir hutbe hazırlattırılarak üye ülke ve topluluklarda okutturulmasının sağlanmasına karar verildi.⁴⁹

3.6. II. Din Şûrası

Bilindiği gibi Hıristiyan dünyasında II. Vatikan konsili ile önemli bir adım atılmış, diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurabilme çabası içerisine girilmiştir. Ayrıca günümüzde farklı din mensuplarının dünyanın birçok yerinde bir arada yaşadığı göz önüne alınarak, son yıllarda tüm dünyada özellikle de Avrupa’da farklı inanç ve kültürlere mensup insanların bir arada yaşayabilmelerinin imkanının araştırıldığı toplantılar düzenlenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın gerçekleştirmiş olduğu II. Din Şûra’sı da bu bağlamda bizim için önem arz etmektedir.

1993 yılında toplanan I. Din Şûrası’nın toplanması kararlaştırılırken hem Diyanet İşleri personelinden hem de dışarıdaki bazı kesimlerden karşı çıkanlar olmuştu. Kimileri böyle bir Şûra’yı gereksiz ve zamansız bulmakta, kimileri rejim için zararlı görmekte, kimileri ise Şûra’yı laiklik, ırkçılık gibi yönlerden değerlendirerek sakıncalı görmekteydi.⁵⁰ Ancak bu karşı çıkmalara rağmen I. Din Şûra’sı düzenlendi. I. Din Şûra’sından beş yıl sonra II. Din Şûra’sı da düzenlendi. Diyanet İşleri Başkanlığı, II. Şûra için birtakım hazırlıklar yapmıştı. 1998 yılı içerisinde biri “Küçük Şûra” olarak nitelendirilen üç ayrı toplantı yapmış, üç ayrı komisyon oluşturarak bir yandan I. Din Şûra’sında alınan kararlardan kısa sürede uygulanabilir olanları değerlendirmiş, diğer yandan da II. Din Şûra’sına altyapı oluşturacak ve komisyon çalışmalarına malzeme teşkil edecek raporlar

⁴⁹ *Üçüncü Avrasya İslam Şûrası Tebliğleri*, “Sonuç Bildirisi”, s.408- 409.

⁵⁰ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/sureliyayinoku.asp?sayfa=5&sayi=97>, (16.11.2007).

hazırlamıştır.⁵¹ Şûra’da birçok konu konuşuldu. Bunlardan biri de dinlerarası diyalog oldu.

II. Din Şûrası, 23- 27Kasım 1998 tarihleri arasında Ankara Hilton Otelinde toplandı. Şûra’ya yurtiçinden 173, yurtdışından da 37 bilim ve din adamı katıldı. Üç komisyon halinde yürütülen çalışmalarda, “Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları”, “Dinlerarası Diyalog” ve “Din Eğitimi” konuları tartışıldı. Bizim ele alıp inceleyeceğimiz konu bu üç ana başlıktan ikincisidir. Bu toplantıda dinlerarası diyalog konusunda önemli kararlar alınmıştır.⁵² 26-38. maddeler arasında dile getirilen kararlar şöyledir:

1. Farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip yaygınlaştırmak için çalışmalıdır.
2. Dinlerarası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin propagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum eğitim çalışmalarına yansıtılmamalıdır.
3. Farklı din mensupları kendi dinleri dışındaki dinleri taassuptan ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalı ve bu yönde gayret sarf etmelidir. Farklı din mensupları kendi görevlerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gitmelidir.
4. Her din mensubu, uyuşturucu ve terörizmle mücadelede birbirleriyle yardımlaşmalıdırlar.
5. Din ve milliyet farkı gözetenmeden, insan hakları özellikle de din ve vicdan hürriyeti konusunda, haksızlığa uğrayan milletlerin ve toplulukların yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girişimlerde bulunulmalıdır.
6. Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında, ayrıca bilgi iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.
7. Dini yaşayışta tarihi tecrübelerden yararlanarak bu konudaki olumlu örneklerin hayata geçirilmesine çalışılarak tarihi tecrübeler ortaya konulmalıdır.
8. Yaşayan dinler ve özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık konusunda, bu dinlerin kaynak dillerini bilen elemanlar yetiştirilmesi ve bu amaçla ilgili kurumlardan karşılıklı ihtisas burslarının sağlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli girişimlerde bulunmalıdır.

⁵¹ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/sureliyayinoku.asp?sayfa=5&sayi=97>, (16.11.2007).

⁵² <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/sureliyayinoku.asp?sayfa=5&sayi=97>, (16.11.2007).

9. İlahî dinlerdeki tebliğ ve irşad hizmetleri, dinî çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.
10. Dinler arasındaki diyalogun, sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.
11. Önümüzdeki yıllarda Türkiye’de İbrahimî dinlerin dünü, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir. T.C. Turizm Bakanlığı’nın yürütmekte olduğu “İnanç Turizmi” projesine ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilmek suretiyle katkıda bulunulmalıdır.
12. Dinlerarası diyalog çalışmalarının daha etkin şekilde yürütülebilmesi için T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde “Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği” kurulmalıdır. Bu sekreteryaya bağlı olarak “Dünya Dinleri Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi” oluşturulmalıdır. Ve bu merkez, dünyadaki benzer kurumlarla ortak çalışma projeleri geliştirerek araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmaların yayınlanmasına imkan vermelidir.
13. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları, özellikle müftü, vaiz ve imamlar yurtiçinde ve yurtdışında diğer dinler konusunda hizmet içi kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir⁵³

Dinlerarası hoşgörü ve diyalogun sağlanmasına “Dünya Barışı Bir Hayal Değildir” yaklaşımı çerçevesinde düzenlenen II. Din Şûrası farklı din mensuplarının birbirlerinin dinleri hakkında doğru bilgi edinme imkanı sağlamış, dinin çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışını geliştirilmesini amaçlamıştır.⁵⁴

3.7. Dinlerarası Diyalog Şubesi’nin Kuruluşu

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın dinlerarası diyalog çalışmalarının verdiği ilk sonuç, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın diğer dinlerle ilişkilerini organize ve koordine eden bir şube müdürlüğünün kurulması olmuştur.

Bakanlar Kurulu’nun 12.02.1999 tarih ve 99/12431 sayılı kararı ile Başkanlık merkez teşkilatı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı’na bağlı bir şube müdürlüğünün kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müdürlük *Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü* olarak isimlendirilmiştir.

⁵³ *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri- II*, “II. Din Şûrası Nihai Kararları”, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 780- 781.

⁵⁴ *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri- I*, “Takdim”, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2003), s. VII.

Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü'nün kuruluş amaçları şunlardır:

1. Hedeflenen yapının, bilgi ve birikimin oluşturulması düşüncesiyle dinlerarası diyalog konuları üzerinde çalışma, inceleme ve araştırmalar yapılması,
2. Diyanet İşleri Başkanlığı dışında oluşturulan görüşlerin bilimsel araştırma ve işbirliği ortamı içinde değerlendirilmesi,
3. Yeni fikir ve görüşlerin oluşturulmasına imkan verilmesi,
4. Yurt içinde ve yurt dışında İslam dini ve diğer dinlere ilişkin çalışmalar hakkında bilgi toplanması ve değerlendirilmesi,
5. Çeşitli din mensupları arasında ilişkilerin geliştirilerek barışın ve hoşgörünün yaygınlaştırılması,
6. Ulusal veya uluslar arası düzeyde sempozyum ve konferanslar düzenlenmesi,
7. Ülkemizin milli birlik ve beraberliğine yönelik olumsuz dini faaliyetlerin takip edilmesi, değerlendirilmesi ve bunların önlenmesi için nelerin yapılabileceği konusunda etkin ve tutarlı görüşlerin ortaya konulması,
8. Daha önce Başkanlığın çeşitli birimleri tarafından bu alanda yapılan çalışmaların bir bütünlük içinde yürütülebilmesi.⁵⁵

3.8. Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'nin Avrupa Birliğine aday ülke statüsü elde ettiği bir dönemde, 3-7 Mayıs 2000 tarihleri arasında İstanbul'da Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası'nı düzenledi.

Avrupa birliğine adaylığın resmîyet kazanmasıyla birlikte başlayan süreç içinde uyum çabaları da aranmaya başlandı. Üç büyük dinin mensuplarının Avrupa Birliği ailesinde barış huzur ve kardeşlik duyguları içinde yaşamasının Avrupa uygarlığının güçlenmesine büyük katkı sağlayacağı ve bu konuda tek yönlü çabaların yetersiz kalacağı, diğer üyelerin de geçmiş dönemlere ait önyargılardan kendini uzak tutması gerektiği düşüncesinden yola çıkan Diyanet İşleri Başkanlığı Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası'nı düzenlemeye karar verdi. Türkiye'nin yeni bir birey olarak katılacağı Avrupa Birliği ailesinde dini konuların ele alınış biçimlerinin ve konuyla ilgili var olan sorunların belirlenmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu vesileyle bir yandan Türkiye'nin Avrupa'ya uyum

⁵⁵ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/mevzuaticerik.asp?id=2554>, (15.12.2007).

sağlamasına katkıda bulunmak, diğer yandan da Avrupa Birliği'nin yeni aile bireyini daha yakından tanımasını sağlamak amaçlanmıştır.⁵⁶

Avrupa Birliği süreci etrafında şekillendirilen Şûra'da dört ayrı komisyon kurulmuştur. Komisyonlar sırasıyla, *Avrupa Birliği Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının Hedef ve Politikaları, Üçüncü Bin Yıla Girerken Dini Arayışlar ve Dinin Anlatım Metodu, Din ve Siyaset İlişkileri, Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkilerinin Dini Alanda Doğurabileceği Problemler ve Kazanımlar* ana başlıkları altında çalışmalar yapmış ve konularla ilgili önemli kararlar almıştır. Bu kararlardan bizim konumuzla ilgili olanlardan bazılarını sıralayalım:

1. İkinci Din Şûrası'nda da öngörüldüğü gibi, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde "Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Sekreteryası" kurulmalıdır. Bu birimin bir de akademik danışma kurulu olmalıdır. Avrupa ve diğer ülkelerdeki Türklerin problemleriyle ilgilenen, araştırmalar yapan ve projeler geliştiren alt birimler kurulmalıdır.

Bu maddedeki yapılanmaya ilişkin şematik bir tasarım da yapılmıştır. Buna göre Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'na bağlı Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Sekreteryası (1) Akademik Danışma Kurulu, (2) Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi, (3) AB Ülkelerindeki Dini Topluluklarla İlişkiler Birimi, (4) Diğer Hristiyan Ülkelerdeki Dini Topluluklarla İlişkiler Birimi, (5) Museviler ile İlişkiler Birimi, (6) Uzakdoğu Dinleriyle İlişkiler Birimi gibi bir yapılanmanın hedeflendiği ifade edilmiştir.⁵⁷

2. Türkiye Avrupa Birliği sürecinde, Avrupa Birliğine karşı kendi içindeki yanlış anlamaları düzeltme gayretiyle yetinmeyip, aynı şekilde Avrupa Birliğine dahil olan yönetim ve halkların İslam'a ve Müslümanlara karşı olan olumsuz önyargılarının giderilmesine de gayret sarf etmelidir. Ayrıca Türkiye, jeopolitik ve jeo-stratejik konumu itibarıyla laik ve demokratik sistemi benimsemiş olmasından ötürü Avrupa Birliği devletleriyle Müslüman ülkeler arasında birleştirici ve yaklaşımcı bir köprü fonksiyonu icra edebilecektir.
3. Daha mutlu ve daha insancıl bir dünya için Avrupa Birliğine girme mücadelesinden asla vazgeçmemek; ancak, ilişkilerimizde teslimiyetçi ve sürekli norm kabul eden bir konumda değil, tarihin derinliklerinden günümüze taşıdığımız ve bize ait olan öz değerlerimizi de anlatmaktan çekinmemeliyiz.
4. Dinler ve kültürler arası daha sıkı ve doğrudan ilişkilerin kurulduğu bir çağda, insanların bir arada ve barış içinde yaşamaları ve dünya barışına katkıda bulunmaları açısından dinlerarası diyaloga büyük ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, gerçek diyalog için herkes kendi

⁵⁶ *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri- II*, "Şûra Basın Bildirgesi", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), s. 679- 680.

⁵⁷ *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri- II*, "Şûra Basın Bildirgesi", s. 682.

dinini sınırları içinde kalmalı, geçmişte yaşanan olumsuzluklarla ilgili olarak, din mensuplarının hangisinin daha haklı ve haksız olduğunu belirleme arzusundan vazgeçilmelidir.

5. Tarihin derinliklerine dayanan önyargıların ortadan kaldırılabilmesi için, Türkiye ve AB üyesi ülkeler kendi kendilerini eleştirme cesaretini gösterebilmelidir. Karşılıklı samimi düşünceler, dinlerin birbirine karşı güvenini sağlamada temel ilke olmalıdır.
6. İslam dinini bütün AB ülkelerinde layık olduğu yere oturtulması temenni edilmektedir. AB bir Hristiyan topluluğu olarak görülmelidir. Birliğe üye olan ülkeler de bu tür düşüncelerin oluşmasına neden olacak davranışlardan kaçınmalıdır.
7. İnsanlık tarihinin ortak değerleri olan dinlerin özünü oluşturan erdemler üzerinde birlik fikri işlenmeli; bu husus, devletlerce de desteklenmeli; ayrıca çoğulculuk bir erdem kabul edilmelidir.⁵⁸

3.9. İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinler Toplantısı “Tarsus Deklarasyonu”

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın önderliğinde, 10- 11 Mayıs 2000 tarihleri arasında *2000 Yılı İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinler* başlığı ile İçel’in Tarsus⁵⁹ ilçesinde bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıya Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin Avrupa’daki ve ülkemizdeki temsilcileri, dini alanda otorite sahibi bilim adamları katıldı.⁶⁰ Toplantıda dinlerarası diyalogun dünya barışına katkısı, Avrupa ve Türkiye’de hoşgörü ve inanç gibi konular tartışıldı ve toplantı sonunda bir deklarasyon yayınlanarak bazı önemli noktalara dikkat çekildi.

Deklarasyonda birçok tarihi tecrübenin yaşandığı, değişik etnik kökene ve farklı dinlere mensup insanların yıllarca bir arada yaşadığı ülkemizde bugün de farklı din mensuplarının barış ve huzur içerisinde bir arada yaşamakta olduğu ifade edildi. Bunu birlikte yaşanan ortamlarda hiçbir problemin yaşanmadığı anlamına gelmediği, dünyanın her yerinde toplumsal yaşamın getirdiği din, vicdan ve inanç özgürlüğü ile eğitim, kültür ve ibadet açısından çeşitli problemler yaşandığı dile

⁵⁸ *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri- II*, “Şûra Basın Bildirgesi”, s.686.

⁵⁹ Tarsus, bazı peygamberlere, başta Aziz Pavlus olmak üzere birçok Hristiyan inanç önderine ve İslam dininde önemli yeri olan isimlere ev sahipliği yapmış olması nedeniyle önemli bir merkez konumundadır.

⁶⁰ Ali Yıldırım, “İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinlerarası Diyalog Toplantısı Tarsus’ta Yapıldı”, *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 2000, sy. 114, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp#>, (06.12.2007).

getirilerek, bu sorunların aşılamayacak derecede büyük sorunlar olmadığı ve bu sorunların sabır ve hoşgörü ile ortadan kaldırılabileceği vurgulandı.

Ayrıca tarihin farklı din ve fikirlere sahip insanların bir arada yaşaması ile ilgili birçok örneğin yanında dinlerarası kavga ve savaşların yaşandığı sahneler de tanık olunduğu, hatta aynı dinin mensupları arasında bile sorunların baş gösterdiğinin bilinen bir gerçek olduğu ifade edildi. Bu kavgaların sebebinin dini inançlar değil; kendi dinlerini doğru anlamayan, çıkarları için dinlerini kullanan insanlar ve farklı din mensuplarının diğer dinlerle ilgili yanlış bilgi ve kanaatleri olduğu vurgulandı. Bu sorunun çözüm yolu olarak da her dinin doğru anlatılması ve öğretilmesi olduğuna işaret edilmiş ve dinlerarası diyalog süreci farklı dinsel mensubiyetlerin farklılıklarını koruyarak hoşgörü ve anlayış içinde müzakere ve işbirliği yollarını arama gayreti olarak tanımlanmıştır.⁶¹

3.10. Mehmet Nuri Yılmaz'ın Vatikan Ziyareti

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog faaliyetleri çerçevesinde attığı en önemli adımlardan birisi de, Diyanet İşleri Eski Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın 14- 18 Haziran 2000 tarihlerinde gerçekleştirmiş olduğu Vatikan ziyaretidir. Vatikan Büyükelçiliği, II. Din Şûrası'na katılmış olan Papalık Dinlerarası Diyalog Konseyi Başkanı Kardinal Francis Arinze ve Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası'na katılmış olan Vatikan temsilcilerinin daveti üzerine Diyanet İşleri Başkanı ve beraberindeki bir heyet Vatikan'a gitmiştir. Vatikan'da Papa II. John Paul ile yapılan görüşmeden başka, Francis Arinze, Papalık Devletlerle ilişkiler Sekreteri Monsenyör John Louis Tauran, Papalık Doğu Kiliseleri Kongregasyonu Başkanı Kardinal Achille Silvestrini, Papalık 2000 Yılı Büyük Jübile Komitesi Başkanı Kardinal Roger Etchegaray, Papalık Arap ve İslam Enstitüsü Rektörü Rahip Etienne Renaud ve Papalık Devlet Sekreteryası Devletle İlişkiler Bölümü

⁶¹ Ali Yıldırım, "İnanç ve Hoşgörü Çağında Dinlerarası Diyalog Toplantısı Tarsus'ta Yapıldı", Diyanet Aylık Dergi, Haziran 2000, sy. 114, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/default.asp#>, (06.12.2007).

Türkiye Masası Sorumlusu Monsenyör Leo Boccardi ile de görüşmeler yapılmıştır.⁶²

Bu Vatikan ziyaretine binaen 25 Nisan 2002 tarihinde Başkanlık ile Papalık Dinlerarası Diyalog Konseyi tarafından beş maddelik bir “Niyet Bildirgesi” imzalanmıştır. Bu bildirgede yer alan maddeler şunlardır: a) Dinlerin doğru anlaşılmasını teşvik etmek, yanlış anlayışları ortadan kaldırmak ve dini konular hakkında peşin hükümlerden kaçınmak, b) Din, inanç ve vicdan hürriyetini desteklemek, c) Diğer dinler hakkında malumat sağlayıcı eğitim programlarını geliştirmek ve teşvik etmek, d) Dinlerarası diyalogun her çeşidini, özellikle din eğitimi ve öğretimiyle ilgili akademik kurumlar arasında bağlantılar kurulmasını teşvik etmek, e) Her iki tarafın temsilcilerinin, periyodik toplantılar yoluyla bu Niyet Bildirgesi’nin uygulanmasını temin etmesi.⁶³

Mehmet Nuri Yılmaz daha sonra, bu bildirgenin 2000 yılında gerçekleştirmiş olduğu Vatikan ziyaretinde Papa ile sözlü olarak mutabakata vardıkları konuların yazıya dökülmüş hali olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bu bildirgeyi Türkiye’nin herkesle diyaloga açık bir ülke olduğunun en somut göstergelerinden biri olarak nitelendirmiş, bunun siyasi değil, tamamen dini ve insani bir belge olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴

3.11. IV. Avrasya İslam Şûrası

Diyanet İşleri Başkanlığı IV. Avrasya İslam Şûrası Teşkilatı Toplantısını 24- 28 Temmuz 2000 tarihleri arasında Bosna Hersek’te gerçekleştirdi. Toplantıya 16 ülke ve 10 özerk bölgeden 47 temsilcinin yanında, Bosna- Hersek’teki Katolik, Ortodoks ve Yahudi Cemaat liderleri de katıldı. Şûra’da *İslam ve Demokrasi*,

⁶² Kapak Gündem, “Tarihte İlk Kez Gerçekleşen Katolik Aleminin Merkezi Vatikan’da Diyanet İşleri Başkanı ve Papa Buluşması”, *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz 2000, sy.115. s.7.

⁶³ Mehmet Çetingüleç, “Papanın Unuttuğu Belge”, <http://www.takvim.com.tr/2006/09/15/yaz1433-3140-126.html>, (12.01. 2007).

⁶⁴ <http://www.ntvmsnbc.com/news/148983.asp>, (19.12.2007).

Demokrasi ve Özgürlükler, Din Hizmetlerinin Stratejileri ve Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü Faaliyetleri tartışıldı.⁶⁵

IV. Avrasya İslam Şûrası'nda dinlerarası diyalog konusu sonuç bildirgesinin 27. maddesinde ele alınmıştır:

Dinlerarası kavgalara sebep olan ve insanları düşmanlığa sürükleyen inandığımız dinler değil kendi dinlerini doğru anlamayan, gönlünü taassuba kaptıran veya çıkarları için dinlerini alet eden insanlardır. Ayrıca diğer dinlerle ilgili eksik ve yanlış bilgiler bu düşmanlıkları körüklemektedir. Bütün bunların çözüm yolu, her dinin doğru anlatılmasının yanında diğer dinlerin de objektif bir tarzda öğretilmesinden geçmektedir. Bu nedenle:

- a. Dinlerarası diyalog çalışmalarından dinleri birleştirme bir potada eritme faaliyeti anlaşılmamalı, her dinin kendi sınırları içerisinde kalarak tüm farklılıklarını koruyup herhangi bir zorlamaya gitmeden hoşgörü ve anlayış içerisinde ortak meseleleri konuşma, müzakere etme ve işbirliği yollarını arayabilmelidir.
- b. Özellikle mensubu bulunduğumuz İbrahimi dinlerin insanları barışa ve sevgiye davet ettiği ortak noktasından hareketle din görevlilerine önemli görevlerin düştüğü bilinci içerisinde her fırsatta insanlığı barışa ve sevgiye davet etmelidir.⁶⁶

3.12. V. Avrasya İslam Şûrası

Diyanet İşleri Başkanlığı, Avrasya İslam Şûrası toplantılarının beşincisini 15- 19 Nisan 2002 tarihlerinde KKTC'nin Gazimağusa şehrinde gerçekleştirdi. Şûra'da *İslam'ın Evrenselliği, Barış ve Hoşgörü Anlayışı İle Teröre Bakışı, Türkiye ile Türk Topluluklarının Bulunduğu Ülke Dini Temsilcilerince, Ülkelerindeki Dini Kurumlar ve Dini Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi ve Dinlerarası Diyalog, Hoşgörü ve Misyonerlik Faaliyetleri* konuları gündeme taşındı.⁶⁷

V. Avrasya İslam Şûrası sonuç bildirgesinde dinlerarası diyalog konusuna ilişkin alınan kararlar şu şekildedir:

⁶⁵ *Beşinci Avrasya İslam Şûrası*, "Takdim", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2003), s. 2.

⁶⁶ *IV. Avrasya İslam Şûrası*, "Sonuç Bildirisi", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), s. 220.

⁶⁷ *Beşinci Avrasya İslam Şûrası*, "Avrasya İslam Şûrası Sinevizyon Metni", s.5.

1. Dinlerarası diyalog kadar kendi inancımıza mensup çevreler arasında da diyalogun geliştirilmesi çabalarına önem ve hız verilmesi,
2. Dinlerarası diyalogun, farklı dini geleneklere inanan mü'minlerin eşit düzeyde karşılıklı görüş alışverişinde bulunmaları ve birbirlerini dinleyerek işbirliği yapabilmeleri şeklinde anlaşılması,
3. İslam'ın hızla yayılmasında İslam'daki derin hoşgörü anlayışının, diğer din ve inanç mensuplarına gösterilen müsamahanın önemli ölçüde etkisinin olduğu bilinen bir husustur. Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim'de referansları olan, tarihi geçmişimizden müstesna örnekleri bulunan bu hoşgörü anlayışının barış içinde birlikte yaşama bilincinin sağlanması açısından dünya insanlığına sunulması,
4. İlahi menşeli dinler, hoşgörü ve barıştan yana ortak ilkeler getirmiştir. İslam'ın temel kaynakları hep barış ve hoşgörüğü ön plana çıkarmış, insanların din, mezhep ve siyasi görüşlerinden dolayı baskıya maruz kalmaması, başkalarının inancına saygı gösterilmesi, dinde zorlamanın olmayacağı öngörülmüştür.⁶⁸

3.13. III. Din Şûrası

Diyanet İşleri Başkanlığı, Avrupa Birliğine giriş sürecinin yeni yeni başladığı günlerde, yurt dışında yürütülen hizmetlerin, dünyanın kaşı karşıya kaldığı yeni sorunlar değişen sosyal ve kültürel şartlar çerçevesinde yeniden gözden geçirilmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkarak 20- 24 Eylül 2004 tarihleri arasında *AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığının Yurtdışı Din Hizmetleri ve Din Eğitimi* konulu III. Din Şûra'sını düzenledi.

III. Din Şûrası'nda dinlerarası diyaloga ilişkin doğrudan bir oturum olmamakla birlikte, dinlerarası diyalog konusuna şûra kararlarının 6. ve 36. maddelerinde değinilmiştir:

Diyanet İşleri Başkanlığı, diğer din ve inanç mensuplarıyla diyalog ve işbirliğine açıktır. Ancak, kişilerin maddi, manevi ve psikolojik zaafılarından yararlanarak, onlara başka bir din, mezhep veya inancın dayatılması yönündeki faaliyetleri tasvip edilemez.⁶⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yurtdışındaki vatandaşlarımız ile Türkiye ve İslam dini hakkında bilgi almak isteyenlere yönelik inanç turizmi

⁶⁸ *Beşinci Avrasya İslam Şûrası*, "Sonuç Bildirgesi", s. 351.

⁶⁹ *III. Din Şûrası*, "III. Din Şûrası Kararları", (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), s. 1010.

benzeri programlar düzenlenmeli, turizm rehberlerinin bu konuda eğitilmesi için teşebbüslerde bulunulmalıdır.⁷⁰

3.14. VI. Avrasya İslam Şûrası

Avrasya Şûrası toplantılarının altıncısı 5-9 Eylül 2005 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlendi. Toplantıda din, kimlik ve kültür konularıyla ilgili sorunlar dile getirilerek müzakere edildi. Şûra üyeleri, son dönemlerdeki büyük problemlerden biri olan terörizm sorununu da gündemine almıştır. Şûra üyeleri, İslam'ın farklı kaynaklardan beslenen şiddet ve yıkımın meşrulaştırıcı bir gücü olarak ilan edilmeye çalışılmasının sadece İslam'a değil, bütün dinlere ve manevi değerlere yapılmış bir haksızlık olduğunu dile getirmektedir. Avrasya İslam Şûrası, yeryüzünde meydana gelen bütün çatışmaların bir an önce sona ermesi temennisinde bulunmakta; bu çatışmalar bahane edilerek masum insanlara yönelik gerçekleştirilen her türlü terör ve şiddet eylemini kınamaktadır.⁷¹

3.15. I. Hatay- Antakya Medeniyetler Buluşması

25- 30 Eylül 2005 tarihleri arasında Hatay'da *1. Hatay- Antakya Medeniyetler İttifakı* adıyla Mustafa Kemal Üniversitesi Alahan Tayfun Sökmen Kampüsü'nde düzenlenmiştir. Toplantıya birçok siyasi yetkilinin yanında Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, Musevilerin Türkiye Hahambaşısı İsak Haleva, Türk Ermeni Patriği Mesrob Mutafyan, Hristiyan dininin ruhani lideri Papa'nın Vatikan temsilcileri, Rum Ortodoks Kilisesi patriği ve 45 ülkenin büyükelçileri, çok sayıda bilim adamı ve konuk katıldı.⁷²

Medeniyetler İttifakı toplantısının sonuç bildirisinde özetle şu maddeler yer almaktadır:

1. Medeniyetlerin temel dayanaklarından birisi de dinlerin mana yüklü mesajlarıdır.
2. Dünyanın huzur ve barışını tehdit eden ve bir insanlık ayıbı sayılabilecek açlık, bulaşıcı hastalıklar, bencillik, adaletsiz paylaşım,

⁷⁰ “III. Din Şûrası Kararları”, s. 1014.

⁷¹ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=117>, (07.12.20007).

⁷² www.zaman.com.tr. (31.12.2006).

silahlanma ve savaşların doğurduğu sorunlara çare bulmak için dinlerin adalet ve erdemliliği teşvik eden öğretilerden yararlanılmalıdır.

3. Birlikte çokluk, çoklukta birlik anlayışı çatışma ve kaosu değil, ahenk ve uyumun göstergesi olmalıdır.
4. Bugün kimi çevrelerce önemli politik problemlerin kaynağı olarak algılanan İslam sadece bir kimlik ve kültür değil, aynı zamanda bir inanç ve dindir.
5. Asırlar boyu kan ve gözyaşının durmadığı bu coğrafyada, din ve inanç hürriyetinin tesisi, birlikte ve bir arada huzur ve barış içinde yaşama atmosferi İslam'la başlamış, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Memlûklü ve Osmanlı hakimiyetleriyle pekişmiştir.
6. Dünyamızın doğal kaynaklarının tamamına yakınına kullanan egemen güçler bunu sürdürebilmek için yer yer dini ve etnik farklılıkları çatışmaya döndürmektedir.
7. Uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri emperyal güçlerin meşruiyet araçları olmamalı, bilakis insanlığın acılarını dindirmek için gayret göstermelidir.
8. Yüzyılın başından günümüze İslam coğrafyasında çeşitli bahanelerle yaratılan çatışmalar ve bugün de devam ettirilen işgaller, dökülen kan ve gözyaşına artık son verilmelidir.
9. Medeniyetler buluşması, bundan sonraki yıllarda da güçlendirilerek devam ettirilmelidir.⁷³

3.16. İnanç Turizmi Günleri

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB), Türkiye'nin sahip olduğu tarihi mirası ve bu mirasın dünya turizmi açısından taşıdığı önemi dikkate alarak inanç turizmi alanında ortaklaşa çeşitli etkinlikler düzenlemeyi kararlaştırdılar.⁷⁴ Bu bağlamda ilk etkinliklerini *İnanç Turizmi Günleri I* başlığı altında 25- 27 Ekim 2002 tarihleri arasında Kuşadası'nda gerçekleştirdiler.

İnanç Turizmi Günleri etkinliğinin ikincisi de 16- 18 Nisan 2004 tarihleri arasında İzmir'de düzenlendi. Dini cemaat liderlerinin, birçok akademisyenin ve seyahat acentaları temsilcilerinin katıldığı program, *Medeniyetlerin Buluşma Noktası Anadolu'da Kültürler ve Dinler Arası Etkileşimin Toplumsal Barışa Katkıları, İlahi Dinler ve İnanç Turizmi, İnanç Turizmi* başlıkları altında üç ayrı oturumda gerçekleştirildi.

⁷³ <http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/eylul/30/g03.html>, (17.02.2008).

⁷⁴ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/duyuru.asp?id=126>, (05.11.2007).

İnanç Turizmi Günleri organizasyonunun üçüncüsü ise, 12- 13 Mayıs 2006 tarihleri arasında Lütfü Kırdar Uluslar arası Kongre ve Sergi Sarayı'nda *İnanç Turizmi Günleri III "Medeniyetler Kavşağı İstanbul"* ana başlığı altında düzenlendi. Üç gün süren toplantı üç oturumda gerçekleştirildi. Türkiye'deki cemaat liderlerinin temsilcileri, ilk gün gerçekleştirilen birinci oturumda *Dinlerde Siyaset ve Konukluğun Yeri* başlığı altında düşüncelerini dile getirdiler. İkinci oturumda *Medeniyetler Kavşağı İstanbul, Marmara Bölgesi ve Balkanlarda Semavi Dinlerin Öncüleri ve İzleri, İstanbul ve Çevresinde Dini Nitelikli Ziyaret Yerleri ve Fonksiyonları, Çok Kültürlülük Örneği İstanbul'da Birlikte Yaşamının Dünü Bugünü* gibi başlıklar ele alındı. Üçüncü oturumda ise turizmciler, *İnanç Turizminin Dünü Bugünü yarını* başlığı altında konuşmalarını yaptılar. Ayrıca sivil toplum örgütleri temsilcileri, öğretim üyeleri ve gazeteciler de İstanbul'un dinlerin kardeşlik merkezi olduğu çerçevesinde konuşmalarını yaptılar.⁷⁵

İnanç Turizmi Günleri etkinliklerindeki tebliğ ve konuşmalar TÜRSAB tarafından kitap olarak bastırılmıştır.⁷⁶

3.17. Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Toplantısı

Afrika Kıtası Müslüman Ülke ve Toplulukları Dini Liderler Toplantısı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın daveti üzerine 01- 03 Kasım 2006 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirildi. İlk kez düzenlenen Afrika İslam Şûrası toplantısına Afrika ülkelerinden Burkina Faso, Burundi, Cezayir, Çad, Fas, Fildişi Sahili, Gambiya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kamerun, Kenya, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti, Libya, Madagaskar, Mali, Moritanya, Mozambik, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Sudan ve Uganda'dan resmi dini kurumları temsil eden dini liderler katılmıştır. Bu toplantıda, ana hatlarıyla, Afrika'da İslam'ın yayılış tarihi ve bugünü, küreselleşme sürecinde dini kimlik, kültürel mirasın korunmasındaki temel yaklaşım ve tutumlar, Afrika İslam ülke ve

⁷⁵ <http://www.vasconews.com/haberdetay.asp?id=2882>, 04.11.2007).

⁷⁶ Bkz: *İnanç Turizmi Günleri- I*, TÜRSAB & Diyanet İşleri Başkanlığı, 2002; *İnanç Turizmi Günleri-II*, TÜRSAB & Diyanet İşleri Başkanlığı, İzmir, 2004; *İnanç Turizmi Günleri-III*, TÜRSAB & Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2006.

topluluklarındaki güncel dini hayat, din eğitimi ve din hizmetleri, Türkiye ile Afrika Müslüman toplulukları arasındaki dini ve kültürel ilişkilerin tarihi ile özellikle din eğitimi ve hizmetleri alanlarındaki tecrübe paylaşımı ve işbirliği imkanları müzakere edilmiştir.⁷⁷ Yapılan müzakereler sonucunda alınan kararlardan bazıları şunlardır:

1. Dil, din, ırk ayrımı yapmadan insan haklarının sağlanması ve korunması, kadının sosyal konumunun güçlendirilmesi, kız çocuklarının her türlü ayrımcılıktan uzak olarak eğitim ve hayata katılımı, çevrenin korunması, terör ve şiddete neden olan gerçek sebeplerin her türlüsüne karşı ortak tavrın belirlenmesi gibi insanlığın ortak sorunları karşısında toplumların bilinçlendirilmesi ve dini liderlerin bu konularda toplumlarına ve kamuoyuna öncülük yapması büyük önem taşımaktadır.
2. Afrika kıtası, yaşanan sosyal ve ekonomik yoksunlukların istismar edilmesiyle yoğun bir dinsel propaganda ve din değiştirme baskılarıyla karşı karşıyadır. Yerel dini ve kültürel dokunun tahribine yol açan bu olumsuzluğun giderilmesi, İslam'a dair yeterli bir din eğitiminin sağlanmasının yanı sıra, dinlerin birbirlerine saygıyla yaklaşacakları yeni bir dinler arası ilişkiler anlayışının geliştirilmesi ve paylaşılmasını gerektirmektedir.
3. Bugün dünya kamuoyuna genel olarak yansıtılan "her zaman yardıma muhtaç bir Afrika" görüntüsü kıtanın iç dinamiklerini, medeni, dini ve kültürel boyutlarını tam olarak ifade etmemektedir. Böylesi bir Afrika imajı, kıtanın asıl sorunlarının göz ardı edilmesine ve dünyanın buradaki toplumlarla yanlış metotlarla ilişki kurmasına sebep olmaktadır.
4. Afrika kıtası Müslüman ülke ve toplulukları ile din, kültür ve eğitim alanında işbirliği güçlendirilerek sürdürülmelidir. Bilhassa dini kurumlar arasındaki bilgi ve tecrübe paylaşımının sağlanması ve geliştirilmesi maksadıyla yeni bir düzenleme sağlanıncaya kadar İstanbul'da gerçekleştirilen bu toplantının sekreteryası, kurumlarımız arası iletişimi sağlama görevini yürütmeye devam etmelidir.
5. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği katılımcı Afrika Müslüman ülkeler tarafından da desteklenmektedir. Avrupa Birliği'ne Müslüman bir ülke olarak Türkiye'nin üyeliğinin dinler ve kültürler arası barışın sağlanmasına önemli katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Bu süreçte destek veren Afrika Müslüman toplumunun da medeniyetler arası barış ve sevginin tesisine katkı sağlayıcı potansiyeline imkan tanınmalıdır.
6. Sevgi, adalet ve hoşgörüye her zamandan daha fazla ihtiyaç duyulan dünyamızda, kitlelere rehberlik eden dini liderlerin, temel dini ve evrensel değerlerden hareket ederek, ortak barış ve sevgi ortamının tesisine yönelik ulaştıkları kıymetli düşüncelerini kamuoyu ile

⁷⁷ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=444873>, (06.12.2007);
<http://www.diyaret.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=123>, (07.12.2007).

paylaşmalarına zemin teşkil eden bu tür toplantılar, üye ülkelerin katılımıyla periyodik olarak gerçekleştirilmelidir.⁷⁸

20 yıl öncesine kadar hac ibadeti dışında ülkelerinin dışına çıkmakta zorlanan Afrikalı Müslümanların başka coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar hakkındaki bilgileri sadece dinledikleri haberlerden ibaret olmaktaydı. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlemiş olduğu bu toplantı, Cezayir Müslümanlarını temsil eden bir dini lider ile Madagaskar adası temsilcisinin bir araya gelmesini sağlaması açısından önem taşımaktadır.⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı daha önce Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya'ya yapmış olduğu işbirliği ve yardımlaşma teklifini bu toplantı ile Afrika'ya da yöneltmiş oldu.

3.18. Papa XVI. Benedict'in Diyanet İşleri Başkanlığına Ziyareti

Papa XVI. Benedict, 28 Kasım- 1 Aralık 2006 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etti. Türkiye, Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmekte ve farklı dinsel geleneklere de ev sahipliği yapmaktadır. Papalık açısından bu ziyaretin üç temel amacı bulunmaktadır. Birincisi, Kilise tarihinde oldukça önemli olan ve üç dini birbirine bağlayan Anadolu topraklarını ziyaret etmektir. İkincisi, başta Doğu Ortodoks Kilisesi olarak da adlandırılan Fener Rum Kilisesi olmak üzere Anadolu'daki diğer kiliselerle irtibatın kurulmasını, yakınlaşmanın ve bir araya gelmenin yollarının tesis edilmesi, yani Hristiyan kiliseleriyle ayrılıkların sona erdirilmesi ve onların sorunlarıyla ilgilenilmesidir. Üçüncü amaç ise, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan bir kapı olması hasebiyle dinlerarası diyalog, hoşgörü ve devletin laik karakteri gibi değerlerin burada yeniden güçlendirilebileceği düşüncesi idi.⁸⁰

Papa'ların Türkiye ziyareti ilk kez 1968 yılında VI. Paul ile başlamıştır. Onun ardından Papa olan I. John Paul sadece 35 gün Papalık yapabildiği için Türkiye'ye

⁷⁸ <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=123>, (07.12.2007).

⁷⁹ Ahmet Kavas, "Afrikalı Müslüman Dini Liderler İstanbul'da Buluştu", <http://www.dusuncegundem.com/sayi-25/afrika-afrikali-musulman-dini-liderler-istanbulda-bulustu.html>, (07.12.2007)

⁸⁰ http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/travels/2006/index_turkey_en.htm, (22.11.2006).

gelmeye ömrü vefa etmedi. II. John Paul Papalığının ikinci yılı, 1979'da Türkiye ziyaretini gerçekleştirdi. XVI. Benedict de Kasım 2006 yılında Türkiye ziyaretini gerçekleştirmiştir. Fakat XVI. Benedict, seleflerinden farklı olarak, Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nu makamında ziyaret etmiştir. Bugüne kadar hiçbir Papa başka bir dini lider ile aynı kürsüden konuşma yapmamıştı. Ayrıca İstanbul'da Sultan Ahmet Camii'nde gerçekleştirdiği "Huzur Duruşu" da onu seleflerinden ayıran başka bir konudur (Göktaş 2007: 29).

Papanın Türkiye ziyaretinden biraz önce gerçekleştirdiği Regensburg ziyaretinde yaptığı konuşmayı burada hatırlatmakta yarar görüyoruz. Papa, Bizans İmparatoru Manuel II. Palaeologos'un iyi eğitilmiş bir Persli ile, 1391 tarihinde Ankara yakınlarındaki bir kış kampında Hristiyanlık ve İslam üzerine yaptıkları konuşmadan alıntı yaparak konuşmasını gerçekleştirmiştir:

..."Bana Muhammed'in getirdiği yeni bir şey var mı, göster bakalım. O vakit sadece, yazdığı gibi, inancını kılıçla yaymak gibi kötü ve insani olmayan şeyler göreceksin." İmparator, bunu dile getirdikten sonra, inancı şiddete başvurarak yaymanın, neden ters tepici olduğunu, daha ayrıntılı olarak gerekçelendiriyor. Şiddet, tanrının ve ruhun doğasıyla aykırılık içindedir. "Tanrı kandan hoşlanmaz" diye devam ediyor İmparator, "ve akıl gereğince, 'logos' (Yunanca 'bilgi/söz') gereğince hareket etmemek de, Tanrının doğasına aykırıdır. İnanç ruhun meyvesidir; beden değil. O yüzden, birini inanca götürmek isteyen kişinin ihtiyacı, iyi konuşma ve doğru düşünme yeteneğidir; şiddet ve tehdit değil... kişinin, makul bir ruhu ikna etmek için kol gücüne, saldırı araçlarına ya da birini ölümle tehdit edebileceği araçlara ihtiyacı yoktur..."⁸¹

Bu konuşmasında İslam'ı insanlık alemine şiddet ve kötülükten başka yeni hiçbir şey getirmeyen bir din olarak tanımlayan sözleriyle başta Türkiye olmak üzere bütün İslam dünyasından tepki almıştı. Ancak Papa'nın bu konuşmadan kısa bir süre sonra gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti esnasında, Hristiyan dünyası ruhani lideri sıfatıyla sergilediği tutum ve tavırları da oldukça dikkat çekmiştir. Duasına Türkçe cümlelerle başlaması, Türk bayrağı sallaması, Sultan Ahmet Camii'nde kibleye yönelerek dua etmesi ve kalbinin yarısının Türkiye'de kaldığını ima etmesi Papa'nın bu ziyaretinden akıllarda kalan sahnelerdir. Bununla birlikte Papa, Türkiye'de yaptığı hiçbir konuşmasında ve görüşmesinde Regensburg'da

⁸¹ http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_en.html, (29.12.2007).

yaptığı İslam karşıtı konuşmasına atıfta bulunmamış, bu konuşmasının içeriğinden dolayı özür anlamına gelebilecek hiçbir açıklama yapmamıştır. Yani Papa, milli duygularımızı okşayan davranışlarıyla Türkiye kamuoyunun gönlünü almaya çalışmış ancak Kilise tarihinde süregelen ve Papa'nın kelimelerinde tekrar hayat bulan İslam karşıtı yaklaşımını gözden geçirdiğini ya da bundan vazgeçtiğini gösteren hiçbir yaklaşım sergilememiştir (Gündüz 2007: 25; Harman 2007: 23).

Buna karşılık Diyanet İşleri Başkanı'nın yaptığı konuşma, Papa'nın Regensburg konuşmasına bir cevap ve Papa'nın dahil olduğu Hristiyan din adamlarının İslam karşıtı tutumlarına bir uyarı mahiyetindedir:

Biz Müslümanlar, şiddet ve terörün her türlüsünü, kime karşı ve kim tarafından işlenirse işlensin kınıyoruz ve onu bir insanlık suçu olarak görüyoruz. Bizler, masum bir insanın kanını dökmeyi bütün insanları öldürme gibi ağır bir suç ve günah sayan bir dine mensubuz. Ne var ki, son dönemlerde İslam dininin tarihi ve kaynaklarıyla şiddeti içerip teşvik ettiği, İslam'ın yeryüzüne kılıçla yayıldığı, Müslümanların potansiyel şiddet uygulayıcıları olduğu anlayışını ifade eden İslamophobia'nın giderek tırmandığını hep birlikte müşahade ediyoruz. Bilimsel ve tarihsel hiçbir araştırma ve veriye dayanmayan, adalet ve insaf ölçülerıyla de bağdaşmayan bu itham be iddialardan, adını barıştan alan İslam'ın her mensubunun son derece müteessir ve müşteki olduğunu ilan etmek isterim. Ayrıca bu kabil iddia ve girişimlerin, dinleri istismar ederek din adına yanlış işler yapanlara en büyük destek anlamına geldiği de unutulmamalıdır.⁸²

Bardakoğlu, son dönemlerde İslam dininin kılıçla yayıldığı, şiddet dini olduğu, Müslümanların potansiyel şiddet uygulayıcıları olduklarına yönelik olumsuz tutumların arttığını vurgulayıp bunun akıl ve insafla bağdaşmayan bir itham olduğuna dikkat çekmiştir. Bu ifadelerinin ardından da, bu tür önyargıların önemli ölçüde tarihsel korku ve kaygılardan beslendiğinin altını çizmiştir. Ayrıca dini liderlerin ve kurumların korku ve kaygılara dayalı önyargılarının esiri olmamaları gerektiğini vurgulayarak herkesi sağduyuya davet etmiş ve İslam'ın Allah inancının özgürlük ve akılcı düşünmenin temelini oluşturduğunun altını çizmiştir:

Önyargılar, önemli ölçüde tarihsel korku ve kaygılardan beslenmektedir. Özellikle biz dini liderlerin ve dini kurumların bu korku ve kaygılara dayalı önyargıların esiri olmaması ve sağduyulu davranması, evrensel barış ve huzurun tesisinde esastır.

Bilindiği gibi her dinin farklı inanç esasları, ibadetleri ve kültür dünyası vardır. Bizim mensup olduğumuz din, kendisinden önceki ilahi dinlerin

⁸² Diyanet Aylık Dergi Haber Bülteni, sy. 193 (Ocak 2007), s.5.

hakikatlerini kabul eder; peygamberler arasında ayırım yapmayı reddeder. İslam'ın temel esasları ve iç kategorileri, teorik ve pratik alanda aklı en temel kıstas olarak belirlemiştir. İslam'da Allah inancı, her bir bireyin doğrudan Allah'a muhatap olması ve dindarlığını dinin açık bilgisi ışığında özgür iradesiyle inşa edebilmesi, özgürlüğünün ve rasyonel düşüncenin de temelini oluşturur. Böyle olduğu için de bizler, doğru bilgiyi ve iyi niyeti esas alarak, müsamaha ve karşılıklı saygı içinde yaşadığımız dünyada ilahi hakikatler ve insani amaçlar yolunda mesafe alabilmede bunun son derece önemli olduğuna inanıyoruz.⁸³

Son olarak yine Bardakoğlu, farklı din mensuplarının bir araya gelmeye dayalı iletişim zemininin kendi dinine taraftar bulmak ya da kendi din mensuplarının önünü açmak için bir araç olarak kullanılmaması gerektiğine de dikkat çekerek Kilise'nin başından beri misyonerlik amaçlı olan diyalog anlayışını da eleştirmiştir:

Farklı din ve inanç mensupları, birbirlerinin dinlerini onaylamaya ve yargılamaya gerek duymaksızın, bir araya gelerek konuşabilmeli ve insanlığın karşı karşıya olduğu sorunların çözümünde ortaklaşa gayret gösterebilmelidirler. Artıca hiç kimse bu ortak çabayı ve iletişim zeminini kendi dinine taraftar bulmak veya kendi din mensuplarının önünü açmak için bir araç olarak da kullanmamalıdır. Dini liderler bir araya geldiklerinde, inançlarını üstün gösterme gayretine girmeden ve dinlerin teolojisini tartışmak için vakit kaybetmeden insanlığın ortak sorunlarına çözüm arama yolunda çaba sarf etmelidirler.⁸⁴

Bardakoğlu konuşmasında, Regensburg'da Papa'nın İslam konusunda söylediklerine açıkça bir atıfta bulunmamaktadır. Ancak Bardakoğlu Papa'ya seslendiği konuşmada, Regensburg'da İslam konusunda ileri sürülen iddiaların hepsini üstü kapalı bir üslupla eleştirmiştir.

3.19. Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler Toplantısı

Diyanet İşleri Başkanlığı son olarak 22-24 Haziran 2007 tarihlerinde Ankara'da *Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler* başlığı altında bir proje müzakere katılım toplantısı düzenledi. Diyanet İşleri Başkanlığı, Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı'na Bağlı Dinlerarası Diyalog Şubesi Müdürlüğü diğer dinlerle ilişkileri tanımlamayı amaçlayan bir proje çalışmasını gerçekleştirmek için böyle bir toplantı düzenlemeye karar verdi. İslam dini bağlamında dinlerarası

⁸³ Diyanet Aylık Dergi Haber Bülteni, sy. 193, s.5.

⁸⁴ Diyanet Aylık Dergi Haber Bülteni, sy. 193, s. 4.

ilişkilerin tarihsel, doktrinel ve işlevsel boyutlarının tespitiyle ortaya çıkan söylemler doğrultusunda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinlerarası ilişkilere ait tavrını belirleyecek ve bu ilişkiler sürecindeki tutumunun kaynağı görevini yerine getirecek referans bir metin oluşturmak amaçlanmıştır. Resmi kurumsal bir yapı içinde çalışmalarını sürdüren Başkanlığın ve ilgili personelinin diyalog sürecinde kullanabileceği uygulanabilir, sürdürülebilir ve yeni gelişmelere uyarlanabilir bir düzeyde bir dinlerarası ilişkiler söylemi geliştirebilmek ve diğer dinlerle ilişkiler sürecini tanımlayabilmek için konunun uzmanı olan akademisyenlerle bu toplantıda bir araya gelmiştir (Olgun 2007: 221).

3.20. Sonuç

Diyanet İşleri Başkanlığı başlangıçta diyalog karşısında sergilediği dışa kapalı yaklaşımını zamanla değiştirerek 1997 yılından sonra diyalog faaliyetlerine hız vermiş ve Türkiye'de yürütülen dinlerarası diyalog faaliyetlerinde aktif olarak yerini almıştır. Bugün ülkemizde kurumsal bazda yürütülen dinlerarası diyalog çalışmalarının başında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog faaliyetleri gelmektedir. Kaldı ki, ülkemizin resmi mercii olması sebebiyle dinlerarası diyalog konusunda ülkemizi temsil etme görevinin öncelikli olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait olduğunu düşünmekteyiz.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerçekleştirmiş olduğu dinlerarası diyalog çalışmalarına baktığımızda, özellikle 2000 yılının Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog çalışmalarında bir dönüm noktası olduğunu ve bu tarihten itibaren dinlerarası diyalog faaliyetlerine farklı bir boyut kazandırdığını görmekteyiz. 1997 yılından itibaren Türkiye'deki dinlerarası diyalog faaliyetlerinde etkin olarak yerini alan Diyanet İşleri Başkanlığı takip eden yıllarda da diyalog söylemine vurgu yapmıştır. Ancak 2000 yılından itibaren Avrupa Birliği'ne giriş sürecinin de etkisiyle artık diyalog teorikten pratiğe geçiş dönemine girmiştir. Gerek Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası toplantısı, gerek Tarsus Toplantısı gerekse de dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın Vatikan'ı ziyaret etmesi dinlerarası diyalog noktasında atılan önemli adımlardır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog konusuna yaklaşımındaki en önemli nokta şudur: Diyanet İşleri Başkanlığı, konunun politik öneminin farkında olmasına rağmen diyalog konusunu tanımlarken politikadan arındırılmış bir dil kullanmaktadır. 1997 tarihinden itibaren dinlerarası diyalog Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gündeminde önemli bir yer işgal etmiş ve görevde olan Diyanet İşleri Başkanları söylemlerinde sık sık dinlerarası diyalogun önemine atıfta bulunmuşlardır. Mehmet Nuri Yılmaz Tarsus Toplantısı öncesinde yaptığı basın açıklamasında, Türkiye'nin birçok dini ve kültürü bağrında barındırdığını ve Türkiye'de barış içerisinde bir arada yaşanıldığını dile getirmiştir. Ayrıca, İslam'ın Hz. Peygamber tarafından tebliğ edildiği ilk günden itibaren Müslümanların diğer din mensuplarıyla diyaloga açık olduklarını, 21. yüzyıla girdiğimiz, barış, hoşgörü, insan hakları ve demokrasi'nin ön plana çıktığı bu dönemde diyalogdan kaçmanın anlam verilemeyecek bir davranış biçimi olduğunun altını çizdi.⁸⁵ Ayrıca Yılmaz, diyaloga karşı çıkanları da şu sözleriyle eleştirmektedir: “Türkiye’de ve dışarda dinlerarası diyalog çalışmaları aleyhine olan gruplar mevcuttur. Bu konuda çok şeyler yazılıp söylenmektedir. Diyalog çalışmalarının toplumlara birçok faydası olması gerekir. Din adına insanlar öldürülmemeli, bilakis sevilmelidir. Ermeni iddialarına cevap verilmeli, Makedonya’da ve diğer yerlerdeki camilerin yıkılmasına sessiz kalınmamalıdır. Bir din savaşı görüntüsü verilmemelidir.”⁸⁶

Mehmet Nuri Yılmaz'dan görevi devralan ve günümüzde de Diyanet İşleri Başkanlığı görevini devam ettiren Ali Bardakoğlu da dinlerarası diyalog konusunda olumlu ifadeler kullanmakta ve bu konudaki faaliyetlerin devam ettirilmesine öncülük etmektedir. Ali Bardakoğlu, farklı din ve kültürlere mensup insanların bir arada yaşadığı günümüz dünyasında çok kültürlülük olgusunun mevcut olduğunu ve bunun da bir takım problemleri beraberinde getirdiğini, bu problemlerin en başında bütün din ve geleneklerin bir tehdit unsuru olarak algılanmasının yer aldığını dile getirmektedir. Ona göre, günümüzde dine ve

⁸⁵ <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2000/mayis/09/g4.html>, (25. 09.2007).

⁸⁶ <http://diyanet8.diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/2001aylik/agustos/haberler.htm>, (19.02.2007).

dindarlığa kültürel bağlamdaki asıl tehdit pozitivist veya teorik alandaki ateist mülahazalardan değil, gündelik hayat akışının ürettiği popüler kültürden; bu kültürün manevi, dini ve ahlaki değerleri aşındırmasından ve toplumları tüketim kitlelerine dönüştürme çabasından gelmektedir. Bu problemi çözebilmek için konuşmaya, özeleştiriyeye farklı açılımlara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç bir arada yaşayan dinler ve kültürler arası ilişkileri, ortak işbirliğini ve diyalogu zorunlu hale getirmiştir ve bu sebeple dinler ve kültürler arası diyalog, farklı inanç grupları arasında hoşgörü son zamanlarda bütün dünyada büyük bir önem kazanmıştır.⁸⁷

Diyanet İşleri Başkanı, iki farklı din mensubu arasında gerçekleşen diyalogun birinin diğerini onaylaması değil, birinin diğerini anlamaya çalışması, bilgi, duygu ve eylem düzeyinde aralarında sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri olduğunu ifade etmektedir. Diyanet Kurumu olarak, hoşgörü ve diyalogdan, farklılıkların farkına varmak, bu farklılıkları abartmadan ve sorun haline getirmeden bir arada yaşama isteğini, ötekini o haliyle kabul edip sevebilmeyi anladıklarını; farklılıkları yok etmeyi, onlara şekil vermeyi ve onları ancak kendine benzediğinde sayıp sevmeyi diyalogun önündeki en büyük engeller olarak algıladıklarını vurgulamaktadır.⁸⁸

Gerek düzenlenen toplantılara gerekse Başkanların söylemlerine baktığımız zaman dinlerarası diyalog noktasında geçmişe oranla bir değişim sürecine girdiğini ve bu noktada atılan adımların ise kısmen de olsa başarılı olduğunu görmekteyiz. Başlangıçta düzenlenen dinlerarası diyalog toplantılarında sadece dinler ve dindarlar arasındaki problemler dikkate alınıp tartışılmaktayken dünyada inanan ve inanmayan bütün insanların karşı karşıya kaldığı yoksulluk, açlık ve susuzluk, şiddet, adaletsizlik, baskı ve zulüm, çevre kirliliği ve dünyanın yenilenemeyen kaynaklarının yok olması gibi hayati öneme sahip pratik alandaki sorunlar gündeme taşınmamaktaydı. Ancak son zamanlarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerek yurt içinde düzenlediği gerekse yurt dışında katıldığı ve

⁸⁷ “Farklılık Zenginliktir”, Yeni Hareket Gazetesinin Ali Bardakoğlu ile Yaptığı Ropörtaj, 18.10.2005, <http://www.yenihareket.com/?action=show&type=rop&id=16>, (4.10.2007).

⁸⁸ Ali Bardakoğlu, “Diyalog ve Hoşgörü”, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/karar.asp?id=1105&sorgu=3>, (05.10.2006).

çoğunlukla bilimsel etkinliklerin yer aldığı toplantılarda diyalog konusu hem teorik çerçevede ele alınmış hem de diyalogun imkanlarının pratik hale dönüştürülmesine çalışılmıştır.

Bütün bu gelişmelere rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı, dinlerarası diyalog konusunda yeterince kurumsallaşamamıştır. Gerekli altyapı, donanım ve yetişmiş eleman açısından diğer dinlerle ilişkiler sürecinin henüz başında yer almaktadır. Başkanlığın merkez teşkilatı dinlerarası ilişkiler açısından etkin faaliyetlerde bulunmakla beraber taşra teşkilatlarında diyalojik faaliyetlerin istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Ayrıca diyalojik faaliyetler içerisinde bulunan Diyanet İşleri Başkanlığına mensup görevliler diyalog sürecini kişisel birikim ve gayretleri çerçevesinde sürdürmektedir. Bunun doğal sonucu olarak da Diyanet İşleri Başkanlığı diğer dinlerle ilişkilerde istenilen düzeye ulaşamamaktadır. Başkanlığın gerek merkez gerekse taşra teşkilatındaki dinlerarası diyalog çalışmaları yapan personelinin donanım eksikliği önemli bir sorun teşkil etmektedir. Türkiye'nin resmi kurumsal merci olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog faaliyetleri çerçevesinde donanımlı ve yetişmiş elemana ihtiyacı olduğu ortadadır. Diyanet işleri Başkanlığı, bu ortadan kaldırabilmek için dinlerarası diyalog alanında uzman personel yetiştirmeli ve mevcut personelini de diğer dinlerle ilişkiler konusunda eğitmelidir.

BÖLÜM IV SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ VE DİNİ CEMAATLERİN DİNLERARASI DİYALOG FAALİYETLERİ

4.1. Giriş

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de dinlerarası diyalog popüler hale geldi ve çeşitli kesimlerce tartışıldı. Dinlerarası diyalog girişimleri kapsamında hem bireysel hem de kurumsal faaliyetler ülkemizde gün geçtikçe çoğalmaya başladı. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı’nın diyalog faaliyetleri dışında aşağıda tanımını ve işlevlerini ifade edeceğimiz çeşitli sivil toplum kuruluşları da küçük ya da büyük çapta diyalog çalışmaları gerçekleştirdiler. Böylece Türkiye de gerek bireysel gerekse kurumsal faaliyetlerle dinlerarası diyalog sürecinde yerini aldı.

Biz bu bölümde son yıllarda büyük önem kazanan dinlerarası diyalog konusunda sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen faaliyetleri ele alacağız. Ülkemizdeki dinlerarası diyalog faaliyetleri daha ziyade çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından yürütüldüğü için bu kuruluşları ve onların yürüttüğü faaliyetleri ortaya koymak ülkemizdeki faaliyetlerin anlaşılmasında büyük önem taşıyacaktır. Burada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır ki, düşünce ve fikirleriyle, dinlerarası diyalog faaliyetlerinde ön planda olan bazı sivil toplum kuruluşlarına öncülük eden bazı kanaat önderleri de mevcuttur. Özellikle Bediüzzaman Said Nursi ve Fethullah Gülen, Müslüman- Hristiyan diyalogu konusunda olumlu tavır sergileyen iki önemli isimdir. Bu şahsiyetler düşünce ve faaliyetleriyle günümüzde dinler ve medeniyetler arası diyalog faaliyetlerinde bulunan bazı sivil toplum kuruluşlarını etkilediği için onların aktivitelerine kaynaklık teşkil etmektedirler. Bu sebeple sivil toplum kuruluşlarının diyalog faaliyetlerini incelemeden önce bu iki kanaat önderinin diyalog hakkındaki düşüncelerini ve faaliyetlerini ele almanın yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız. Ancak asıl konuya geçmeden önce sivil toplum kuruluşu ve cemaat kavramlarını kısaca açıklamaya çalışacağız.

4.2. Sivil Toplum Kuruluşu ve Dini Cemaat Kavramları

Sivil toplum kuruluşları (STK), toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkıda bulunan, kar amacı gütmeyen, devletten ayrı hareket edebilen, bireylerin ortak amaç ve hedeflerine bakıldığında ise; siyasal idareyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak suretiyle etkileyebilen bir örgütlenme türüdür.⁸⁹ Başka bir ifadeyle, resmi kurumlar dışında ve bunlardan bağımsız olarak çalışan, politik, sosyal, kültürel, hukuki ve çevresel amaçları doğrultusunda lobi çalışmaları, ikna ve eylemlerle çalışan, üyelerini ve çalışanlarını gönüllülük usulüyle alan, kâr amacı gütmeyen ve gelirlerini bağışlar veya üyelik ödemeleriyle sağlayan kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşları oda, sendika, vakıf, dernek adı altında faaliyet gösterir.⁹⁰

STK'lar hangi görüşün savunucuları olurlarsa olsunlar tüm insanların ortak ilkelere buluşabilecekleri varsayımından yola çıkmaktadırlar. Bu anlamda,

- Kamuoyu oluşturmak yoluyla bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak,
- Çoğulcu bir toplum yapısının oluşmasını sağlamak suretiyle piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmak,
- Kendi içlerinde oluşturacakları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak,
- Pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ve bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar alabilmek gibi görevler üstlenmişlerdir.⁹¹

Kısacası ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelen bu grupların, toplumun en dinamik, değişime öncülük eden, toplumun talep ve duyarlılıklarını dile getiren, gönüllülük esasına dayalı, resmi düşünceden etkilenmeyen, apolitik ve toplumsal etki gücü yüksek kuruluşlardır.⁹²

⁸⁹ İsmail Güneş, “Yerel Yönetimler Dersliği”, <http://idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivill.htm>, (12.01.2008).

⁹⁰ http://tr.wikipedia.org/wiki/Sivil_toplum_kurulu%C5%9Fu, (12.12.2007).

⁹¹ İsmail Güneş, “Yerel Yönetimler Dersliği”, <http://idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivill.htm>, (12.01.2008).

⁹² www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=YaziNo=683, (15.12.2007).

Cemaat kavramı ise kelime olarak, “toplamak, bir araya getirmek” anlamındaki cem mastarından türemiş bir kelime olup “insan topluluğu” anlamına gelmektedir.⁹³ Sosyolojik bir terim olarak, yerlere göre hacmi değişik, belirli bir coğrafi bölgede oturan ve aynı kültüre bağlı, aralarında akrabalık, manevi dayanışma gibi sıkı bağlar bulunan bir topluluk şeklinde tanımlanmaktadır (Öztürk, 2005: 69). Ancak cemaat kavramını illâ da kan ve akrabalık bağlarına dayandırma zorunluluğu yoktur. Herhangi bir fikrî, felsefî veya dinî temelde örgütlenmiş her insan topluluğu da cemaat kavramı içerisinde değerlendirilebilir (Bulaç, 2008: 45). Dolayısıyla cemaat kelimesi daha çok aynı duyguyla hareket etmek için bir arada bulunan kişilerin oluşturduğu toplumsal birlikteliği ifade etmektedir. Bu bağlamda cemaate mensup kişiler arasında, kuvvetli bir dayanışma, bütünleşme ve yoğun bir birlik şuuru bulunmaktadır.⁹⁴ Cemaat özelliği gösteren gruplarda şu özellikler bulunmaktadır: a) Üyeleri nispeten sabittir, b) Üyelere arasındaki ilişkiler duygusal temele dayanır, c) İlişkileri düzenleyen kurallar gelenek ve göreneklere dayanan kurallardır (Doğan, 2002: 80). Dinler, mezhepler, tarikatlar gibi dini grup tanımının içerisinde yer alan cemaatler de mensuplarına diğer toplumsal gruplardan farklılaşan bir dini- dünya görüşü ve belli bir dini toplumsal kimlik vermekte ve böylece dünyayı nasıl algılayıp değerlendirmeleri gerektiğine dair kalıplar sunmaktadır (Günay, 1998: 238). Cemaat, özellikle dini cemaat mensuplarını bir araya getiren, aradaki duygusal bağı söylemleriyle güçlendiren kanaat önderleri de bulunmakta, cemaat mensuplarını bu liderin etrafında toplanmakta, düşünce ve eylemlerini bu kanaat önderinin söylemleri doğrultusunda şekillendirmektedir.

4.3. Said Nursî ve Diyalog

Said Nursi 1873- 1960 yılları arasında yaşamış İslam mütefekkeri ve kanaat önderlerinden birisidir. 1926 yılından itibaren telif etmeye başladığı *Risale-i Nur* isimli eserlerinde birçok konuyu işlemekle beraber din, iman ve fazilet konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Said Nursi inançsız insanlara ve din dışı fikirlere

⁹³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul 1993), c. 7, s. 288.

⁹⁴ <http://www.sozlux.info/CEMAAT-nedir.html>, (10.02.2008).

özellikle dikkat çekmiş, talebelerine ve insanlara bunlardan uzak durulması gerektiğini telkin ederek bunlarla mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁵

Dinlerarası diyalog söyleminin resmi olarak ifade edildiği II. Vatikan Konsilinden önce Said Nursî, samimi Müslümanlarla samimi Hristiyanlar arasında diyalog olabileceğini, günümüzde İslâm ile Hristiyanlık arasında var olan farklılıkların Müslüman-Hristiyan işbirliğinin önündeki engeller olarak görülmemesi gerektiğini, diğer din mensuplarıyla bir arada uyum içinde yaşanabileceğini savunmuştur. Takipçileri onun şu ifadelerini Müslüman- Hristiyan diyalogunu savunduğuna delil olarak göstermektedir:

“Bütün hayatımda, hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeden kat’î bildiğim ve tahkikatların bana verdiği netice şudur ki: Muhabbete en lââyık şey muhabbettir; ve husumete en lââyık sıfat husumettir. Yani, hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi temin eden ve saadete sevk eden muhab-bet ve sevmek sıfatı, en ziyade sevilme ve muhabbete lâyıktır. Ve hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeyi zirüzeber eden düşmanlık ve adâvet, her şeyden ziyade nefrete ve adâvete ve ondan çekilmeye müstahak ve çirkin ve muzır bir sıfattır.”⁹⁶

Said Nursi, Müslümanlara Ehl-i Kitab ile diyalogdan daha ziyade bir “ittifak” ilişkisi içinde olmalarını tavsiye etmektedir. O, çağın en büyük problemlerinin dinsizlik, inançsızlık, iman zayıflığı, anarşi ve terör olduğunu vurgulamakta, bunların aynı zamanda insanın mutluluğunun ve ahlakının da en büyük düşmanları olduğunu savunmaktadır (Nursî 1994a: 413). Nursi, inkâr-ı uluhiyet fikri ile anarşi ve terör karşısında Müslümanlar ile ehl-i kitap kapsamına giren diğer din mensuplarının, özellikle Hristiyanların, ortak hareket etmeleri gerektiği üzerinde önemle durmaktadır (Nursî 1994b: 433). Davut Aydın, Said Nursi’nin birlik çağrısının daha ziyade Hristiyanlara yönelik olduğunu dile getirmektedir. Çünkü Aydın’a göre, Said Nursi Müslümanlarla Hristiyanlar bir araya gelerek, Allah’ın planına göre, beşeri izzet, adalet ve dostluğun esas olacağı bir medeniyeti birlikte inşa edebileceklerini düşünmektedir.⁹⁷

⁹⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/Said_Nurs%C3%AE, (02.01.2008).

⁹⁶ Bediüzzaman Said Nursi, “Hutbe-i Şamiye”, <http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=HutbeiSamiye&Page=57> (28.11.2008).

⁹⁷ Davut Aydın, “Dinler Arası Diyalog ve Bediüzzaman Said Nursi’ye Göre İslam Hristiyan Diyalogu”, Köprü Dergisi, sy. 93, <http://koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=748>, (25. 05. 2007).

Said Nursi iki noktada ehl-i kitapla ittifaka girilmesi gerektiğinden bahsetmektedir:

1. İnkâr-ı Uluhiyet Fikrine Karşı: Said Nursi, inkar-ı uluhiyet (inançsızlık) fikrine karşı özellikle “Hristiyanların dindar ruhanileri”yle işbirliği yapmak gerektiğini dile getirmektedir. Ancak Nursi’nin bu diyalog çağrısı sadece Hristiyan ruhani liderleriyle sınırlı kalmamakta, ehl-i kitap kavramının kapsamına giren bütün din mensuplarını muhatap almaktadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Said Nursi döneminde günümüzde gerçekleştirilen şekliyle bir diyalog söz konusu değildir. Zaten Said Nursi de eserlerinde diyalog kelimesini kullanmamaktadır. Said Nursi’nin eserlerinde diyalog kelimesi geçmemesine rağmen takipçileri onu, günümüzde aktif olan dinler arası diyalog çalışmalarını bireysel olarak başlatan ilk kişi olarak tanıtmaktadırlar.⁹⁸

Ona göre, dinler arasındaki ihtilafli konular artık bir kenara bırakılmalı ve ortak düşman olan inkar-ı uluhiyet fikrine karşı en güzel şekilde mücadele edilmelidir. Şuna da dikkat etmek gerekir ki, burada Nursi’nin sözünü ettiği ittifak belli kişi ve gruplara karşı değil, inkar-ı uluhiyet fikrine karşıdır. Dolayısıyla inançsız insanlarla ilişkiler daima barış içerisinde sürdürülmelidir.⁹⁹ Said Nursi bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

Hatta Hadis-i Sahihle, ahir zamanda İsevilerin hakiki dindarları ehl-i Kur’an ile ittifak edip, müşterek düşmanları olan zındıkaya karşı dayanacakları gibi; şu zamanda dahi ehl-i diyanet ve ehl-i hakikat, değil yalnız dindaşı, meslektaşı, kardeşi olanlarla samimi ittifak etmek, belki Hristiyanların hakiki dindar ruhanileriyle dahi, medar-ı ihtilaf noktaları muvakkaten medar-ı münakaşa ve niza etmeyerek, müşterek düşmanları olan mütecaviz dinsizlere karşı ittifaka muhtaçtırlar (Nursî 2005a: 256).

⁹⁸ Emin Şimşek, “Bediüzzaman Perspektifinde Diyalog”, www.gencadam.net/content/wiev/122/5/, (24.05.2007); Hüdaverdi Adam, “Bediüzzaman Said Nursî ve Dinler Arası Diyalog”, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=595 (25.05.2007)

⁹⁹ I. Ulusal Risale- i Nur Kongresi, “Dinler Arası Farklılıkların Buluşmasında Bediüzzaman Said Nursi’nin Rolü” (Birinci Masa), <http://www.risaleinurenstitu.org/index.asp?Section=Enstitu&SubSection=Kongre1&Subject=BirinciMasa>, (25. 05. 2007).

Burada Hz. İsa'nın yeryüzüne inip İslamı kabul edeceği konulu bir hadisi¹⁰⁰ yorumlayan Said Nursi, inkar-ı uluhiyet güden ateizme karşı ittifaka ihtiyaç duyulduğu için, Müslümanların Hristiyanların hakiki dindar ruhanileri ile gereksiz münakaşalara girmemeleri gerektiğini dile getirmektedir. Burada özellikle şuna dikkat çekmek istiyoruz: Said Nursi'nin eserlerinde geçen “hakiki Hristiyan ruhaniler” kavramı muğlak kalmakta ve Said Nursi eserlerinde Hristiyan ruhaniler kavramıyla kimi kastettiği net bir şekilde ifade etmemektedir. Kanaatimizce o, Hristiyanların hakiki dindar ruhanileri ifadesiyle muhtemelen misyonerleri ve papazları kastetmektedir. Fakat burada bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir. Bilindiği gibi Hristiyanlar dini inançları gereği Teslis'e inanmakta ve Hz. İsa'ya uluhiyet yüklemektedir. Oysa ki İsa'nın uluhiyeti ve Teslis inancı Kur'an'da kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Kur'an için Hz. Muhammed'in uluhiyete ortak olması ne kadar uzaksa, Hz. İsa'nın da ilahi tabiatlı olması o kadar uzaktır ve bu durum bütün peygamberler için de geçerlidir (Fazlur Rahman 2000: 247). Buna rağmen Hristiyanlar İsa'nın uluhiyetini kabul etmekte ve Allah'ı üçlemek suretiyle O'na şirk koşturmaktadır. Bu durumda Katolik, Ortodoks ve Protestan Kiliselerine mensup Hristiyanlar nasıl işbirliği yapılabilir? Ya da İnkâr-ı uluhiyet fikrine karşı da olsa Hristiyanlarla işbirliği yapılması ne kadar doğrudur? İnançsız bir insana gel Müslüman ol denildiği zaman Müslüman olmayı kabul etmezse, bari Hristiyan ol mu denilecek? Bu işbirliği yöntemiyle inançsız kimselerin Hristiyanlığı seçip ateist düşünceden arındığını varsayalım. Bu durumda aklımıza şu soru gelmektedir: Hristiyanlarla Allah'ı inkar edenler arasında uhrevi açıdan herhangi bir fark var mı? İslam kelamına göre, inançlarında aşırılığa gidip Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu kabul eden ve Allah üçlüdür dediği için kafir olan Hristiyanlarla Allah'ı inkar edenler arasında uhrevi açıdan herhangi bir fark bulunmamaktadır. Yani ahirette inançsızlara nasıl muamele edilecekse Allah'a şirk koşanlara da aynı şekilde muamele edilecek. Dolayısıyla Said Nursi'nin savunduğu gibi, inkar-ı uluhiyet fikrine karşı Hristiyanlarla ittifaka

¹⁰⁰ “Nefsim kudret elinde tutan Zat’a (Allah’a) yemin ederim ki; Meryem’in oğlu İsa (a.s)’ın adil bir hakim olarak aranızda inmesi yaklaşmıştır. İnecek ve haçı kıracak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldırıp İslâm’dan başka bir şeyi kabul etmeyecektir. Mal kimsenin kabul etmeyeceği kadar bollaşacak, bir tek secde dünya ve dünyadaki bütün şeylerden daha hayırlı olacaktır.” (İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi: Kütüb- i Sitte*, (Akçağ Yayınevi, İstanbul 1998), s.71).

girmek suretiyle inançsızlara, uhrevi açıdan aralarında hiçbir fark olmadığı halde, gel Hristiyan ol demenin hiçbir anlamı bulunmamaktadır (Aydın 2008: 324).

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Nursi'nin bizzat kendi ifadelerinde yer almamakla birlikte, takipçilerine göre Said Nursi, hakiki Hristiyan ruhaniler derken İslama düşman olmayan, İslamın ana kaidesi olan Allah'ın birliği ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeye yatkın olan veya Allah'ın varlığını ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul eden İsevileri kastetmektedir.¹⁰¹ Bir başka tanıma göre ise, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin insanlığa gelmesinin üzerinden geçen uzun yıllar boyunca bu dinler kültürel özellikler kazanmış ve asli şeklinden uzaklaşmıştır. Be sebeple Said Nursi, eserlerinin çeşitli yerlerinde “hakiki dindar İseviler” derken asli şeklinden uzaklaşarak kültürel özellik kazanan Hristiyanlıktan kendini kurtarabilmiş kişileri muhatap almaktadır.¹⁰² Ancak Said Nursi'nin konu ile ilgili kendi ifadeleri şöyledir:

Biz değil onlar gibi ehl-i diyanet ve tarikata mensup Müslümanlarla, şimdi bu acip zamanda, imanı bulunan ve hatta fırak- ı dalleden bile olsa onlarla uğraşmamak; ve Allah'ı tanıyan ve ahreti tasdik eden Hristiyan bile olsa, onlarla medar-ı niza noktaları medar- ı münakaşa etmemeyi, hem bu acip zaman, hem mesleğimiz, hem kutsi hizmetimiz iktiza ediyor.¹⁰³

Nursi, yukarıdaki ifadesinde “Allah'ı ve ahreti tanıyan Hristiyan bile olsa” ibaresine yer vermektedir. Bilindiği gibi, Hristiyanlar da Allah'ı ve ahiret gününü kabul etmekte, fakat Allah'ı üçlemekte ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmemektedir. Dolayısıyla onun bu ifadesinden, takipçilerinin iddia ettiği gibi, Hristiyanların Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeye yatkın olduğu veya kabul ettiği anlamı çıkarılamaz. Söz konusu din Hristiyanlık olunca, Allah'a ve ahiret gününe iman etmek ayrı, Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmek ayrı nitelikler taşımaktadır. Ayrıca eğer gerçekten Hristiyan Ruhanilerden kasıt, İslam'a düşman olmayan, Allah'ın birliği ve Hz.

¹⁰¹ Emin Şimşek, “Bediüzzaman Perspektifinde Diyalog”, www.gencadam.net/content/wiev/122/5/, (24.05.2007).

¹⁰² Selim Sönmez, “İnançsızlığa Karşı Semavi Dayanışma”, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=594>, (12.12.2007).

¹⁰³ Bediüzzaman Said Nursi, “Kastamonu Lahikası”, www.risaleinurenstiusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=KastamonuLahikasi&Page192, (09.02.2008).

Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeye yatkın veya kabul eden kimselerse, o halde bugün kurumsal bazda dinlerarası diyalog faaliyetlerini yürüten, Teslise inanan ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyip ona karşı çeşitli ithamlarda bulunan Kilise ile diyaloga girilmemesi gerekir. Fakat bugün Katolik Kilisesi dinlerarası diyalogun önemli taraflarından birini oluşturmaktadır. Durum böyleyken yapılan İsevi tanımları, Said Nursi'nin Müslümanlarla Hristiyanlar, hatta misyonerler, arasında olması gerektiğini iddia ettiği ittifak çağrılarına yapılan eleştirileri bertaraf etmek üzere yapılan tanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Said Nursî için insanın mutluluğunun ve ahlâken doğru yolda oluşunun en büyük düşmanı, inkar-ı uluhiyet fikri yani imansızlık, dinsizliktir. İnançsızlar, yaşadıkları müddetçe kendi yolunu kendiler çizmeye karar veren, İlâhî Rehberliğin peşinden gitmemeye karar kılmış, Allah'ın iradesini ve O'nun insanlık için çizdiği hikmetli planı dikkate almayan, Allah'ın insanın mahiyeti ve kaderi hakkındaki öğretisine tâbi olmak üzere kendi basit, çocuksu arzu ve fikirlerinden vazgeçmek istemeyen insanlardır. Thomas Michel'e göre, modern çağda ilâhî olarak rehberlik edilmiş bir hayat tarzının teyidini ararken, Müslümanlar, Hz. İsa'nın öğretilerini takip etmeye ahdetmiş ve hakikate göre yaşama çabasını kuşanmış Hristiyanlarda¹⁰⁴

¹⁰⁴ Thomas Michel burada Hristiyanların kendilerini Hz. İsa'nın öğretilerini takip etmeye ahdetmiş ve hakikate göre yaşama çabasını kuşanmış olduklarını ifade etmekte ama Hristiyanlar İsa'nın öğretilerinin ne kadar takip ediyor? Dahası Hristiyanlar gerçekten İsa'nın öğretilerini mi takip ediyor? Temel Hristiyan inanç akideleri incelendiğinde Hz. İsa'nın doğum ve ölüm olayları dışında onun yaşamı ile ilgili diğer olaylara değinilmediği görülür. Bunun en önemli sebebi de Hristiyanlığın mimarı olan Pavlus'un İsa'nın çarmıha gerilmesi ve öldükten sonra dirilmesi üzerine kurmuş olduğu Mesih merkezli din anlayışıdır. (Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarih'in İsa'sına*, (Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002), s. 12.) Ayrıca Hz. İsa ile Pavlus'un teolojileri karşılaştırıldığında da günümüzde Hristiyanların aslında İsa'nın öğretilerini değil Pavlus'un öğretilerini takip ettiği ortaya çıkmaktadır. Hz. İsa'nın öğretilerinde önemli olan İsa'nın kendi şahsiyeti ya da kimliği değil, tebliğ ettiği mesajdır. İsa'nın bu mesajı ise, Tanrı'nın mutlak egemenliğine dikkat çekmek, insanlara günahlardan uzak durup tövbe etmeleri gerektiğini, Tanrı'nın emir ve yasaklarına uymalarını bildirmektir. Yani Hz. İsa insanlara Tanrı'nın tek olduğunu ve ondan başka Rab olmadığını bildirmiştir. Pavlus'un öğretilerine baktığımızda ise, Hz. İsa'nın tebliğ ettiği mesajın değil, İsa'nın şahsı ya da kimliğinin önemli bir unsur olarak ön plana çıktığını görmekteyiz. Pavlus için önemli olan İsa'nın mesajı değil, İsa'nın şahsında bedenleşen İlahi Oğul Rab Mesih'tir. Pavlus öyle ya da böyle, bir şekilde, tanrısal varlık olarak yaratıcı baba ve kurtarıcı İsa Mesih ikilisini ön plana çıkarması, onun teolojisi doğrultusunda şekillenen günümüz Hristiyanlığının Teslis öğretisinin iki esas unsuru olan Baba ve Oğul anlayışının temelini oluşturmuştur. Kısacası günümüz Hristiyanlığının temel dogma ve düşüncelerinin temelinde Pavlus'un yaklaşımları bulunmaktadır. Bir bütün olarak Hristiyanlık geleneğine ve değerlerine bakıldığında, gerek inanç ve öğretiler gerekse ibadetler açısından Hristiyanlık'ta

kendi tabiî müttefiklerini bulurlar.¹⁰⁵ Müşterek bir düşmanla, “mütecaviz dinsizler”le yüzyüze gelen Müslümanlar, Said Nursî’ye göre, “değil yalnız kendi dindaşı, meslektaşı, kardeşi olanlarla samimi ittifak etmek, belki Hristiyanların hakikî dindar ruhanîleri ile bile ittifak kurmaya muhtaçtırlar.” (Nursî, 1980: 81). Ayrıca bu ittifakın zarar görmesini önlemek için bir takım ihtilaflı meselelerin gündeme getirilmemesi, ihtilafa karşı birbirlerinin kusurunu görmemeleri gerektiğine dikkat çekmektedir (Nursî 2005a: 262).

Said Nursi, yukarıdaki ifadeleriyle Hristiyanlarla Müslümanlar arasında hiçbir farklılığın bulunmadığını ya da var olan farklılıkların önemsiz olduğunu ifade etmemektedir. Aksine bu iki din arasında var olan farklılıklar, gerek Hristiyanlık gerekse İslamiyet açısından önemli farklılıklardır. Onun vurgulamaya çalıştığı nokta, gerek Hristiyanların gerekse Müslümanların bu farklılıklar üzerinde yoğunlaşmak yerine, müşterek bir görev olan mütecaviz dinsizliğe karşı birlikte hareket etmeleri gerektiğidir (Nursî 1994b: 433).

Said Nursi yaşadığı dönemde var olan Komünizm akımını inkar-ı uluhiyet kapsamında değerlendirmekte ve bu konuda da ittifak edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

Misyonerler ve Hristiyan ruhanileri, hem Nurcular, çok dikkat etmeleri elzemdir. Çünkü, herhalde şimal cereyanı, İslam ve İsevi dinin hücumuna karşı kendini müdafaa etmek fikriyle, İslam ve misyonerlerin ittifakını bozmaya çalışacak (Nursî 2004: 208).

Said Nursi’nin burada şimal cereyanı olarak nitelendirdiği o dönemde inkar-ı uluhiyetin temsilcisi olan Komünizm’dir.¹⁰⁶ Nursi, Komünizmin kendini korumak ve rejimin ömrünü uzatmak amacıyla Müslümanlarla Hristiyanlar arasında

Pavlus’un bakış açısının hakim olduğunu görmek mümkündür. (Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*, (Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004), s. 213- 216). Dolayısıyla Hristiyanlar Thomas Michel’in ifade ettiği gibi İsa’nın öğretilerini değil, Pavlus’un öğretilerini takip etmektedir.

¹⁰⁵ Thomas Michel, “Bediüzzaman Said Nursi’nin Düşüncesinde Müslüman- Diyalogu ve İşbirliği”, <http://www.nursistudies.com/turkishh/teblig.php?tno=128>, (25. 10. 2007).

¹⁰⁶ Emin Şimşek, “Bediüzzaman Perspektifinde Diyalog”, www.gencadam.net/content/wiev/122/5/, (24.05.2007); Hüdaverdi Adam, “Bediüzzaman Said Nursî ve Dinler Arası Diyalog”, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=595 (25.05.2007).

gerçekleştirilen işbirliğini engellemeye çalışabileceği uyarısında bulunmaktadır. Ona göre, Müslümanlık- Hristiyanlık ittifakını bozmaya çalışan komünistlere karşı nurcular, Hristiyan ruhaniler ve misyonerler uyanık olmak zorundadır. Oysa Hristiyan kiliselerinin tarihine bakıldığında onların öncelikli görevinin İsa Mesih'in müjdesinin dünyanın tüm bölgelerine duyurulması yani misyonerlik olduğu görülür (Turan 2006: 19).

Sözlükte “görev, yetki” anlamına gelen misyon terimi Hristiyanlıkta Kilise ile özdeşleşmiş bir kavram haline gelmiştir (Küçük 2002: 359). Misyoner terimi kelime olarak, “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Hristiyan geleneğinde Misyoner ifadesi ise, resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hristiyan cemaat tarafından Hristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede özellikle Hristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir.¹⁰⁷ En yaygın şekilde İncili Hristiyan olmamış halklara yayma görevi ve bu görevi yerine getirmek amacıyla söylene sözler ve yapılan işler olarak tanımlanan misyonerlik, Yani Hristiyan misyonerlerin misyon faaliyetlerinde bulunmalarının sebebi kurtarıcı olarak gördükleri İsa Mesih'e olan sevgi ve itaattir. Misyonerler, Hristiyanlığın evrensel bir din olduğu ve sunduğu mesajın da tüm insanlığı kurtarıcı bir karaktere sahip olduğu iddiasından yola çıkarak (Gündüz & Aydın 2002: 60), kendi inançlarını diğer insanlara sunmaya çalışırlar. Geleneksel misyonerlik metotlarının etkisini kaybettiği günümüz dünyasında yeni misyon metotları bulmak suretiyle Hristiyanlığı yaymak, mensuplarını arttırmak ve başta Müslümanlar olmak üzere, Hristiyanlık dışındaki din mensuplarını Hristiyanlaştırmak amacıyla olan, hatta bununla da yetinmeyip Ortaçağ'dan itibaren çalışmalarını dini amaçlardan daha ziyade siyasi ve politik güç elde etmek ve böylece dünyanın tek sahibi olmaya çalışan misyonerlerle nasıl ittifak edilebilir (Gündüz & Aydın 2002: 78- 104; Turan, 2006: 32-34)? Dolayısıyla ne amaçla olursa olsun, ne o dönemde ne de günümüzde, ister terörist eylemlere karşı, isterse inkar-ı uluhiyet fikrine karşı olsun, her iki durumda da İslam ve misyoner ittifakından söz etmek doğru bir yaklaşım değildir.

¹⁰⁷ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik ve Hristiyan Misyonerler”, *Diyanet İlmî Dergi*, c. 38/2, Nisan-Mayıs- Haziran 2002, http://www.diyanet.gov.tr/diyanet/ilmî_dergi/ilmî/main.asp?makno=1.

Said Nursi, Ateizmin dünyada çok güçlü olduğu bir dönemin geleceği ve bu dönemde, Hristiyanlığın tahriflerinden sıyrılıp aslına döneceği yani İslam'ın hakikatleriyle birleşeceği, İslama tabi olacağı; bu birleşme ile Hristiyanlığın büyük bir güç kazanacağı iddiasında bulunmaktadır. Nursi'ye göre, ateizme karşı ayrı ayrı mücadele ettiklerinde başarılı olamayan Hristiyanlık ve İslamiyet, birleşme sonucu ateizmi yenecek güce kavuşmuş olacaktır. Hristiyanlığın İslama tabi olacağı beklentisini dile getiren ifadeleri şunlardır:

İşte böyle bir sırada, o cereyan pek kuvvetli görüldüğü bir zamanda, Hz. İsa Aleyhisselamın şahsiyet-i maneviyesinden ibaret olan hakiki İsevilik dini zuhur edecek, yani rahmet-i İlahiyenin semasından nüzul edecek, halihazır Hristiyanlık dini o hakikate karşı tasaffi edecek, hurafattan ve tahrifattan sıyrılacak, hakaik-i İslamiye ile birleşecek, manen Hristiyanlık bir nevi İslamiyete inkılab edecektir. Ve Kur'an'a iktida ederek, o İsevilik şahs-ı manevisi tabi ve İslamiyet metbu makamında kalacak, din-i hak bu iltihak neticesinde azim bir kuvvet bulacaktır. Dinsizlik cereyanına karşı ayrı iken mağlub olan İsevilik ve İslamiyet, ittihad neticesinde dinsizlik cereyanına galebe edip dağıtacak istidadında iken, alem-i semavatta cism-i beşerisiyle bulunan şahs-ı İsa Aleyhisselam, o din-i hak cereyanının başına geçeceğini, bir Muhbir- i Sadık, bir Kadir-i Külli Şey'in vaadine istinad ederek haber vermiştir. Madem haber vermiş haktır. Madem Kadir- i Külli Şey vaad etmiş, elbette yapacaktır (Nursî 2005b: 91).

Başka bir yerde de benzer ifadelere rastlamaktayız:

Şahs-ı İsa Aleyhisselamın kılıcıyla maktul olan şahs-ı Deccalin, teşkil ettiği dehşetli maddiyunluk ve dinsizliğin azametli heykeli ve şahs-ı manevisini öldürecek ve inkar-ı uluhiyet olan fikr-i küfrisini mahcedecek ancak İsevi ruhanileridir ki, o ruhaniler din- i İsevinin hakikatini hakikat-i islamiye ile mecz ederek o kuvvetle onu dağıtacak, manen öldürecek. Hatta, “Hz. İsa Aleyhisselam gelir, Hz. Mehdiye namazda iktida eder, tabi olur” diye rivayeti bu ittifaka ve hakikat- i Kur'anienin metbuiyetine ve hakimiyetine işaret eder (Nursî 1997: 506).

Said Nursiye'ye göre, mecazi olarak Hz. İsa'nın kılıcıyla Deccal'in öldürülmesi sonucunda güçlü olan Materyalizm ve Ateizm fikri de öldürülmüş olacaktır. Ateizm fikrinin öldürülmesini de ancak hakiki dindar İsevi Ruhaniler gerçekleştirecektir. Bunu başarmaları ise, ancak Hristiyanlık dinini İslam hakikatleri ile inkılab ettirmeleri sonucunda olabilir.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Emin Şimşek, “Bediüzzaman Perspektifinde Diyalog”, www.gencadam.net/content/wiev/122/5/, (24.05.2007); Hüdaverdi Adam, “Bediüzzaman Said Nursî ve Dinler Arası Diyalog”, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=595 (25.05.2007).

Said Nursi'nin yukarıdaki ifadelerinde, onun Hristiyanlığın İslam'a tabi olacağı beklentisi içerisinde olduğunu görmekteyiz. Said Nursi'nin iddia ettiği bu dönüşümün ne zaman gerçekleşeceği de ayrı bir merak konusudur. Bilinmektedir ki, bugün yeryüzünde yaşayan Hristiyan nüfus Müslüman nüfusundan daha fazladır. Ancak her geçen gün farklı dinlere mensup kişiler İslamiyeti tercih edip Müslüman olmakla beraber, aynı şekilde Hristiyanlığı da tercih eden çok sayıda insanın olduğu göz ardı edilmemelidir. O halde Hristiyanlığın İslam'a tabi olacağı günü beklemek mantıklı bir çıkarım değil, pratikte gerçekleşmeyen sadece teoride kalan bir beklenti olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Anarşi ve Teröre Karşı: Said Nursi, inançsızlık gibi çağın korkunç hastalıklarından biri olarak nitelendirdiği anarşi ve terör karşısında da ehl-i Kitap ile Müslümanların ortak tavır sergilemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Anarşi kavramıyla hem ahlaki çöküntüyü hem de toplumsal kargaşayı ifade eden Said Nursi, insanları çatışmayı bırakarak anarşi karşısında işbirliği yapmaya davet etmektedir. Said Nursi, ayrıca bir Müslümanın, hangi dine mensup olursa olsun bir kimseyi veya bir grubu saldırgan olmadıkları halde öldürmesinin adalete uymadığına ve bu davranışın terör olduğuna dikkat çekmektedir. Ian Markham'a göre Said Nursi, "...harici düşmanın hücumunda dahilî münakaşâtı terk etmek ve ehl-i hakkı sukuttan ve zilletten kurtarmayı en birinci ve en mühim bir vazife-i uhreviye telâkki edip, yüzer âyât ve ehâdis-i Nebeviyenin şiddetle emrettikleri uhuvvet, muhabbet ve teavünü yapıp, bütün hissiyatınızla, ehl-i dünyadan daha şiddetli bir surette meslektaşlarınızla ve dindaşlarınızla ittifak ediniz, yani, ihtilâfa düşmeyiniz. "Böyle küçük meseleler için kıymettar vaktimi sarf etmektense, o çok kıymetli vaktimi zikir ve fikir gibi kıymettar şeylere sarf edeceğim" deyip çekilerek ittifakı zayıflatırmayınız. Çünkü bu mânevî cihadda küçük mesele zannettiğiniz, çok büyük olabilir" (Nursî 2005a: 262-263) şeklindeki sözleriyle Müslümanların gayr-i Müslimlere karşı şiddete başvurmalarının İslamın doğruluğuna olan güven eksikliğini gösterdiğini ve imanı güçlü, özgüveni yüksek olan Müslümanların şiddete başvurmaya ihtiyaç duymayacağını ifade

etmektedir.¹⁰⁹ Said Nursi bu ifadeleri doğrultusunda, savaşlarda veya terör dolayısıyla öldürülen çocukların –on beş yaşına kadar olanlar- hangi dinden olurlarsa olsunlar şehit hükmünde olduğunu düşünmektedir. Dini inancı ne olursa olsun zalim olmayan, zulme yardımcı olmayan, insan hak ve hürriyetleri için çalışan, insanların yararına faaliyette bulunan kişilerin bile mükafatsız kalmayacağını savunmaktadır (Nursî, 1960: 75).

Said Nursi, medeni bir dünyada şiddetin yer almaması gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle de gayr-i Müslimlere karşı yaklaşımın ikna yoluyla olması gerektiğini, onlara İslamın yüce ve güzel bir din olduğunu göstermenin Müslümanların görevi olduğunu ifade etmektedir. O, bu düşüncesini zamanla dinler arası, özellikle de Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında işbirliği şeklinde geliştirdi ve düşüncesini “sevgiyi sevmek, nefretten nefret etmek” ilkesi etrafında şekillendirdi (Sarıtoprak, 2005: 420).

Bütün bunların yanında Said Nursi dinlerarası diyalog konusunda iki önemli sınırdan bahsetmektedir (Michel 2005a: 17-18). Birinci sınır, inanmayan kişilere karşı imani meselelerin ispat edilemeyeceğidir. Ona göre, inanan insan imanın öğrettiklerini açıklamaya ve bu imanın Allah'ın nasıl bir nimeti olduğunu göstermeye çalışır. Ancak dini öğretilerin mahiyetini hiç dini inancı olmayan birine göstermek mümkün değildir. Bu sebeple inanmayanlara imani meseleler ispat edilmeye çalışılmamalıdır. İkinci sınır ise, imani meseleler hakkında münakaşa edilmemesi gerektiğidir (Nursî 1998: 514). Thomas Michel'e göre, Said Nursi dini inancın Allah'tan geldiğini düşünmekte ve her inanan tarafından sahip olunan iman esaslarının mukaddes olduğunu kabul etmektedir. Bunlar, inananın doğrudan Allah'la olan ilişkisiyle alakadar meselelerdir ve bu nedenle, tartışmalara maruz bırakılmamalıdır. İmani meseleler saygı çerçevesinde tartışmaya açılabilir, ancak insanlar, onlar hakkında dünyevi meseleler hakkında yaptıkları gibi bir tartışmaya girmemelidir (Michel 2005a: 17-18).

¹⁰⁹ Ian Markham, “Said Nursi’nin Başarısı: Hakikat ve Hoşgörü”, 7. Bediüzzaman Sempozyumu, (4 Ekim 2004), <http://nurpenceresi.com/moduller.php?modul=makale&op=1&id=56>, (25. 10. 2007).

Said Nursi'nin yaşadığı dönemin sosyo- kültürel şartları çerçevesinde Müslümanlara ehl-i kitapla ittifak çağrısında bulunmuştur. Takipçilerine göre o, Hristiyanlarla uzlaşma ve dostluk kurulması konusunda sadece sözle yetinmemiş, davranışlarıyla da bunu göstermeye çalışmıştır. Kaynaklarda Said Nursi'nin diyalog adına attığı ilk adım olarak, 1950 yılında BM üyesi Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme girişiminden söz edilmektedir. Birçok din adamı ve dindarın karşı geldiği Kore'ye asker gönderme konusunda Said Nursi diğerlerinden farklı düşünmekteydi. Bu sebeple de talebelerinden birini, “İnkâr-ı uluhiyete karşı Kore'ye gitmek gerekir.” diyerek Kore'ye göndermiştir. Ayrıca II. Dünya savaşı sonrasında Batı ülkelerinin Kuzey Atlantik Bölgesinde barış ve huzuru geliştirmek amacıyla 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'yu da tasvip etmiştir. Said Nursî, 1950 yılında “Zülfikâr” isimli eserini Papa XII. Pius'a göndermiş ve bu davranışına karşılık 22 Şubat 1951'de şahsi bir teşekkür mektubu almıştır. (Abalı 2001: 185).¹¹⁰ Ayrıca 1953 yılında ise ateizme karşı ittifak, İslam ve Hristiyanlık dinlerinin barışması gibi konuları görüşmek amacıyla İstanbul Fener Patriği Athenagoras'ı ziyaret etmiştir (Abalı 2001: 187).¹¹¹

Said Nursi'nin Hristiyanlarla dostluk ilişkileri inşa etme arzusu 1910- 1911 yıllarında bazı çevrelerce sorgulandı. Bazı Müslümanlar, “Ey İman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin.” (Kur'an, 5: 51) ayeti ışığında onun Hristiyanlarla Müslümanların dost olması gerektiğini nasıl ve hangi gerekçeyle söylediği sorusunu yönelttiler (Michel 2005a: 37).

Said Nursi bu soruya cevap olarak, bu yasağın umumi değil, mutlak yani kayıt altına alınabilir olduğunu söylemiştir. Daha açık bir ifadeyle Said Nursi, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyle ilgili yasağın, ancak onlar Yahudilik veya Hristiyanlığı aksettirdiğinde geçerli olduğunu savunmuştur. Said Nursi, bu ayetin Müslümanların Yahudi ve Hristiyanlarla, İslama uymayan inançları için dost olmasını yasakladığını, siyasi, içtimai ve iktisadi alanda münasebet kurmalarını

¹¹⁰ Emin Şimşek, “Bediüzzaman Perspektifinde Diyalog”, www.gencadam.net/content/wiev/122/5/, (24.05.2007)

¹¹¹ Emin Şimşek, “Bediüzzaman Perspektifinde Diyalog”, www.gencadam.net/content/wiev/122/5/,

yasaklamadığını dile getirmiştir. Yasaklanan yön, Müslümanın inançlarında tavize yol açacak, dinine zarar verecek şekilde kurulan bir münasebettir.¹¹² Ona göre, bir Müslümanın her sıfatının müslümanca olmadığı gibi, bir Yahudinin ve Hristiyanın bütün sıfatları da inançsızlığı yansıtmaz. Eğer Müslümanlar bir Yahudi veya Hristiyanı İslami öğretiye mutabık düşen niteliklerle karşılaşırlarsa onların bu niteliklerini takdirle karşılamalıdır. Çünkü o, Yahudi ve Hristiyanlarla kurulacak dostluğun temelini bu iyi niteliklerin oluşturacağı kanaatini taşımaktadır.

Said Nursi, ayrıca “Bir Müslüman bir Yahudi veya bir Hristiyanı sevebilir mi?” sorusunu da gündeme getirir ve cevaben Müslüman bir erkeğin ehl-i kitaptan bir kadınla evlenmesini örnek olarak verir. Böylece Hristiyanlarla dost olunabileceği tezini, dinin Müslüman bir erkeğe Yahudi veya Hristiyan bir kadınla evlenmesine izin verdiği gerçeğine dayandırmış olur.¹¹³

Said Nursi, gayri Müslimlerle dostluğun yasak olduğunu düşünenlere ayrıca şu şekilde de cevap vermektedir:

Asr-ı saadette, dînî büyük bir inkılap meydana geldi. Bütün zihinleri, din noktasına çevirdiğinden, bütün muhabbeti ve düşmanlığı o noktada toplayıp muhabbet ve düşmanlık ederlerdi. Onun için gayr-i Müslimlere olan muhabbetten nifak (münafıklık) kokusu geliyordu. Lakin şimdi alemdeki medeni ve dünyevi bir inkılaptır. Bütün zihinleri zapt eden nokta, medeniyet, terakki ve dünyadır. Zaten onların (Hristiyan ve Yahudilerin) ekserisi, dinlerine o kadar da bağlı değiller. Binaenaleyh, onlarla dost olmamız, medeniyet ve terakkilerini beğenip takdir ederek ictibas etmektir ve dünyevi saadetin esas olan asayişini muhafazadır. İşte bu dostluk, katiyen Kur'an'ın nehyinde değildir.¹¹⁴

Görüldüğü gibi Said Nursi bu paragraflarda Müslüman- gayr-i Müslim münasebetlerine farklı bir açıdan yaklaşmakta ve gayr-i Müslimlerle dostluk ve işbirliğinin ölçüsünü dünyevi ilişkiler ve maddi meseleler bakımından mümkün

¹¹² Bediüzzaman Said Nursi, Münazarat, <http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=Munazarat&Page=66>, (28.11.2007).

¹¹³ Bediüzzaman Said Nursi, “Münazarat”, <http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=Munazarat&Page=71>, (28.11.2007).

¹¹⁴ Bediüzzaman Said Nursi, “Münazarat”, <http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=Munazarat&Page=71>, (28.11.2007).

görmektedir. Dünya barışını korumak ve asayişi sağlamak amacıyla askeri ve siyasi açıdan olduğu kadar müspet medeniyet eserlerinden yararlanma noktasında da gayri Müslim devletlerle bazı yönlerden ilişki kurulmasının mümkün olabileceğini dile getirmektedir (Abalı 2001: 163).

Gayrimüslimlerle değil diyalog kurmak, medeni ilişkiler kurmanın yadırgandığı bir çevrede Said Nursî, ehli kitapla, özellikle Hıristiyanlarla, dinsizliğe karşı mücadele etmek, dünya barışına katkı sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda diyalog faaliyetlerine girişmiştir. Ölümünden sonra ise, birçok gruba ayrılmış olsalar da, talebeleri onun yolundan yürümeye devam etmektedir. Gerek sayı ve gerekse faaliyet açısından bakıldığında bu guruplar arasında en dikkat çekeni Fethullah Gülen'in önderliğindeki cemaattir.

4.4. Fethullah Gülen ve Dinlerarası Diyalog

Fethullah Gülen, günümüzde diyalog hareketiyle özdeşleştirilen bir cemaatin manevi lideri olarak tanınmaktadır. Gülen, dinlerarası diyalog ve işbirliği kararlılığını Said Nursî'nin eserlerinden devraldı. Fakat bu kararlılık Fethullah Gülen'in eserlerinde yenilendi ve farklı bir boyut kazandı. Said Nursî'nin izini takip eden Gülen, iki noktada Said Nursî'nin görüşlerinin ötesine geçmektedir. Birincisi; diyalog ve birlik Said Nursî'nin ifade ettiği şekilde "hakiki Hıristiyanlarla" sınırlı kalmamalı, bugün bütün dinlerin samimi mensuplarına yayılmalıdır. İkincisi; diyalog faaliyetleri sadece modern yaşamdaki ateist eğilimlere karşı çıkmak için stratejik bir ittifak olmamalıdır (Michel 2006: 25). Gülen bu konudaki düşüncelerini 1- 8 Aralık 1999 tarihlerinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Cape Town şehrinde düzenlenen Dünya Dinleri Parlamentosu'na gönderdiği "Dinler Arası Diyalogun Gerekliği: Bir İslâmî Yaklaşım" başlıklı tebliğ metninde şu şekilde dile getirmektedir:

Dünya dinleri arasında diyalogun hedefi yalnızca zarar veren bilimsel materyalizmi ve materyalist dünya görüşünü yok etmek değildir. Daha çok dinin doğası böyle bir diyalogu gerektirmektedir. Musevîlik, İsevîlik ve İslâm, hatta Hinduizm ve Budizm aynı hedefin peşindedir. Bir Müslüman olarak tarih boyunca çeşitli milletlere gönderilen bütün peygamberler ve

kutsal kitapları kabul ediyorum ve onlara iman etmeyi Müslüman olmanın aslı prensiplerinden birisi olarak görüyorum (Michel 2006: 26).

Görüldüğü gibi Fethullah Gülen, dinlerarası diyalogdan yana tavır sergilemektedir. Bundan dolayı da bir Müslüman olarak, tarih boyunca farklı milletlere gönderilen bütün peygamberleri ve kutsal kitapları kabul ettiğini dile getirmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus, Gülen'in bir Müslümanın farklı milletlere gönderilen peygamberlere ve kitaplara inanması gerektiğini vurgularken hedeflerinin aynı olduğunu dile getirdiği diğer din mensuplarının da İslam Peygamberini ve kutsal kitabını kabul etmeleri gerektiğini dile getirmemesidir. Eğer diyalogda hedef aynıysa, bir Müslümanın diğer dinlerin dini değerlerini kabul edip saygı duyması gerektiği kadar diğer din mensuplarının da İslamiyetin dini değerlerini kabul edip saygı duymaları gerekmektedir.

Gülen, başka bir ifadesinde de diğer peygamberleri ve kutsal kitapları kabul etmenin Müslümanlığın bir gerekliliği olduğunu ifade ettikten sonra Müslüman olmayanların Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e inanmasa da dindar olabileceğini şu şekilde ifade etmektedir:

Bir Yahudi'nin Hz. İsa'ya, dolayısıyla İncil'e ve Hz. Muhammed'le birlikte Kur'an'a inanması gerekmez. Yani bir Yahudi, bunlara inanmasa da dindar sayılabilir. Bir Hristiyan da, yine Hz. Muhammed'e (s.a.s) ve Kur'an'a inanmasa da dindar kabul edilebilir. Çünkü bu dinler, kendilerinden sonraki İlahi sistemleri, kitapları şümullerine almazlar. Bu sebeple Yahudilik ve Hristiyanlık'tan çıkan geniş İlahi din yelpazesinde kendine bir yer bulabilir. Bu yelpazede sığınacağı bir kitap, bir peygamber her zaman vardır ve dolayısıyla o bütün bütün tefessüh etmez; bir mütefekkirin benzetmesiyle, bozulmuş süt gibi olur ve bir ölçüde işe yarar.... Buna karşılık İslam, bütün dinleri içine alır. Son olarak ve temelde Kur'an'a ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s) olmak üzere bütün önceki peygamberlere ve kitaplara inanmak, İslam'ın esasıdır (Gülen 2004: 220).

Bu paragrafta Gülen, inanmak kelimesiyle Hz. Muhammed'i benimseyip onun getirmiş olduğu öğretiyi takip etmeyi ve uygulamayı kastediyorsa, bir Yahudi veya bir Hristiyan da bu anlamda dindar kabul edilebilir. Ancak inanmak kavramıyla peygamberlerin ve kutsal kitapların kabul edilmesini kastediyorsa, bu durumda bir Müslüman'ın kendinden önce gönderilmiş olan bütün İlahi değerleri kabul ettiği gibi diğer din mensuplarının da aynı şekilde ister önce olsun ister sonra gönderilmiş olan bütün İlahi değerleri kabul etmesi gerekmektedir. Farklı

milletlere ayrı ayrı zamanlarda farklı peygamberlerin geldiği doğrudur. Ancak hepsinin vahyi aynı ve evrensel olmuştur. Çünkü bütün vahiyler tek bir kaynaktan gelmiştir. Bütün bu Kitaplar, evrensel ve benzer oldukları için bütün insanların bunların hepsine inanması gerekmektedir. Bu nedenle Hz. Muhammed de Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve diğer bütün peygamberlere inanmak zorundaydı. Çünkü Allah'ın dini de peygamberlik de bir bütündür ve bölünemez. Zira Hz. Muhammed'e sadece Tevrat ve İncil'e değil, Allah'ın indirmiş olduğu bütün Kitaplara inanması için emir verilmişti. Nasıl ki, Hz. Muhammed ve ümmeti bütün peygamberlere inanıyorsa aynı şekilde bütün insanlar da ona inanmalıdır. Ona inanmamak diğer peygamberlere inanmamakla aynıdır ve bu inançsızlık peygamberler zincirinin koparılması demektir (Fazlur Rahman 2000: 241). Kısacası, Allah'ın dini, Peygamberlik ve vahiy bir bütündür. Tek Allah'a inanmak demek onun göndermiş olduğu bütün peygamberlere ve kitaplara inanmak demektir. Dolayısıyla Gülen'in düşüncesinin aksine Hz. Muhammed'e iman eden bir Müslüman gibi, İsa'ya yahut Musa'ya inanan bir kimse de Allah'ın göndermiş olduğu her şeye inanıp onları toptan kabul etmek zorundadır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Gülen'in bu ve benzeri ifadeleri diyalog konusunda kendisine yöneltilen "Gülen'e göre, Muhammed Allah'ın Elçisidir demesek de olur"(Sezen 2006: 26) şeklindeki eleştirileri de haklı çıkarmaktadır. Ayrıca Gülen, İslam dışı dinlerin "bozulmuş süt misali de olsa bir ölçüde işe yarayacağını" dile getirmektedir. Yani onun bu ifadesinden bozulmuş süttten çökelek yapılabileceği gibi Hristiyanlık da ne kadar tahrif edilmiş de olsa bir şekilde kurtuluşa götürecek anlamı çıkıyor. Peki, teslisin inkarnasyonun olduğu bir din nasıl kurtuluşa götürebilir? Kur'an'da "Andolsun 'Allah Meryem oğlu Mesih'tir diyenler küfre düşmüştür. Oysa Mesih'in dediği (şudur): 'Ey İsrailoğulları, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin. Çünkü o kendisine ortak koşana şüphesiz cenneti haram kılmıştır. Onun yeri barınma ateşidir.'" (Kur'an, 5: 72) ya da, "Yahudiler: 'Üzeyir Allah'ın oğludur' dediler; Hristiyanlar da: 'Mesih Allah'ın oğludur' dediler. Bu, onların ağızlarıyla söylemeleridir; onlar, bundan önceki inkar edenlerin sözlerini taklid ediyorlar. Allah onları kahretsin; nasıl da çevriliyorlar?" (Kur'an, 9: 30) şeklindeki ayetler karşısında Hristiyanlığın uhrevi açıdan nasıl işe yarayacağını doğrusu merak ediyoruz.

Fethullah Gülen, Diyalog ve hoşgörü faaliyetleri doğrultusunda yapılan çalışmaların önemini şu cümleleriyle ifade etmektedir:

"Öyle inanıyor ve ümit ediyorum ki, yeni milenyum, Batı'daki korkulduğunun aksine, en azından önceki asırlardan daha mutlu, daha adil ve daha merhametli bir dünya vaat etmektedir. Evet, aynı kökten geldikleri, aynı temel esaslara sahip bulundukları, aynı kaynaktan beslendikleri halde, asırlarca rakip dinler olarak yaşamış bulunan İslam, Hristiyanlık ve Musevilik arasında başlayan, hatta eski Hint ve Çin dinlerini de içine alacak şekilde gelişen diyalog teşebbüslerinin olumlu neticeler verdiği müşahade olunmaktadır. Yukarıda bir nebze temas edildiği gibi, global bir köy halini alan dünyamızda bu diyalog mecburi bir süreç olarak gelişecek ve sözü edilen büyük din mensupları, mutlaka birbirleriyle yakınlaşma ve yardımlaşma yollarını bulacaktır" (Gülen 2004: 196).

Gülen'in ifadelerinde hoşgörü ve diyalog, en kapsamlı iki temel kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gülen, sürekli olarak hoşgörü ve diyalog, başkalarını kendine tercih ve kendi ifadesiyle "yaşatmak için yaşama sevdasından vazgeçme" üzerinde durmakta ve bunları sağlıklı bir sosyal hayatın vazgeçilmez şartları olarak görmektedir.¹¹⁵ Gülen, başkalarına hoşgörüyle yaklaşmanın ve gerçek bir dinlerarası diyalogun sadece basit bir ideal değil, tam anlamıyla Müslüman olmanın gerekliliği olduğunu düşünmekte ve dinin tabiatında hoşgörülü olmanın var olduğuna dikkat çekmektedir (Ünal & Williams 2000: 193-194). Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

Hoşgörü, gerçek derinlikleriyle, buutlarıyla başka yerlerde aramak beyhudedir. Karakterimiz olan hoşgörü, Mevlâna'nın, Yunus Emre'nin düşüncesi... Eğer biz, İslâm dinindeki, Allah Rasûlü Habibullah'ın sözlerindeki espriyi kavrayabilirsek, dinimizin temelinin neden ibaret olduğunu anlayabiliriz. Öyle inanıyorum ki, şirazesinden çıkmış dünya, başını sağa sola vurduktan sonra gerçeği anlayacaktır. Önümüzdeki yılların kin, nefret, hiddet ve şiddet üzerine değil, sevgi ve hoşgörü üzerine bina edilmesini Allah'tan niyaz ediyorum.¹¹⁶

Gülen, bununla birlikte diyalogun İslam dininin yapısında olduğunu söylenmekle yetinmemekte, bu düşüncesini destekleyen delilleri de sunmaktadır. Bu bağlamda Gülen, dinlerarası diyalog hakkındaki fikirlerini öncelikle Kur'anî temellere dayandırmaktadır. O, bu noktada Kur'an- ı Kerimde her surenin başında yer alan

¹¹⁵ "Farklılaşma Yoksa Hayat Olmaz" (Hakan Yavuz'un Fethullah Gülen'le Ropörtajı), Milliyet, 13.08.1997, <http://tr.fgulen.com/content/view/7843/15/>, (17.12.2007).

¹¹⁶ <http://tr.mfethullahgulen.com/content/view/2337/>, (19. 09. 2006).

besmeleyi hareket noktası olarak ele almaktadır. Besmelede geçen Allah'ın Rahman ve Rahim sıfatlarına atıfta bulunarak, besmelenin Kur'an'da bu kadar çok tekrarlanmasının nedeninin Allah'ın diğer hikmetlerinin yanında Müslümanlara diğer insanlarla ve tabiatla olan ilişkilerinde merhametli olmaları gerektiği mesajını vermek olduğunu savunmaktadır (Sarıtoprak & Griffith 2005: 333).

Gülen'in yukarıda yer alan hoşgörü ve diyalog vurgusu, başkalarını kendine tercih etme, yaşatmak için yaşama sevdasından vazgeçme yönündeki ifadelerinin ele alırken şu sorular zihnimize takıldı: Gülen'in günümüzde diyalog kurduğu kimseler, özellikle Batılılar, Gülen'in yukarıda ifade ettiği bu ilkelere ne kadar uyuyor? İslam coğrafyasının işgallerle, savaşlarla burun buruna olduğu dünyada barış, hoşgörü ve diyalogdan ne kadar söz edilebilir? İslam ülkelerinin işgal edildiği, Müslümanların savaşa maruz kaldığı ve Müslümanlar söz konusu olduğunda bütün hak ve özgürlüklerin askıya alındığını da göz önünde bulundurduğumuzda sadece Müslümanlardan merhamet beklemek ne kadar doğru? Hep Müslümanlar mı merhamet içinde olmalı? Eğer diyalogdan, hoşgörü ve barıştan söz ediliyorsa, diğer din mensuplarının da hoşgörü sahibi ve merhametli olmaları gerekmez mi? Elbette ki diğer din mensuplarının da Müslümanlar kadar merhametli ve hoşgörü sahibi olmaları gerekir.¹¹⁷

Gülen bu merhamet kavramı ile bağlantılı olarak sevgi kavramı üzerinde de durmaktadır. Müslümanların sevgi insanı olmaları ve yaşayışlarıyla Allah'ın Vedüd ismini dışarıya yansıtmaları gerektiğini dile getirmektedir (Sarıtoprak & Griffith 2005: 334). Gülen'e göre, sevginin yeryüzünde yenemeyeceği hiçbir hasım yoktur ve sevgi, barışın sağlanabilmesi için gerekli olan en önemli unsurlardan birisidir. Bu sebeple sevgiyi dünyaya gelen her varlıkta en esaslı unsur, en parlak nur, en büyük kuvvet ve en etkili silah olarak nitelendirmekte, şiddet dolu tüm hareketlere karşı sevgi silahını ön plana çıkarmaktadır (Gülen 2004: 17).

¹¹⁷ Nuray Mert, "Fethullah Gülen Hareketi ve Yeni Soğuk Savaş", (Radikal Gazetesi, 1 Kasım 2007), www.haber5.com/artikel.php?artikel_id=3860&do=print, (05. 03. 2008).

Diyalog öğretisini temel olarak Hucurat Suresi'nin 13. ayetinde¹¹⁸ ifade edildiği şekliyle ele alan Gülen'e göre, Kur'an'da diyalog ve hoşgörü açısından üzerinde durulabilecek birçok ayet bulunmaktadır.¹¹⁹ Bu ayetlerde müsamaha ve hoşgöründe dengenin yakalanabilmesine dikkat edilmesi gerektiğinin de altını çizmektedir (Gülen 2004: 183).

Gülen, diyalog konusundaki fikirlerine Kur'an'dan olduğu kadar Hz. Muhammed'in uygulamalarından da örnekler vermektedir. Hz. Muhammed'in hoşgörü ve diyalog uygulamalarına özellikle Medine Vesikasını ve Veda Hutbesini örnek olarak vermektedir. Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir:

Hoşgörü, diyalog veya bizim vazettiğimiz ıstılah ile herkesi kendi konumunda kabul etme düşüncesi ve bunun hayata intikali İslam tarihinde bizimle ortaya çıkmış bir şey değildir. Sadece Medine Vesikası'nı bu gözle incelemeye alın; insanın hangi din, hangi ırk, hangi milletten olursa olsun din, hayat, seyahat, teşebbüs ve mülk edinme hakkının olduğunu İnsanlığın İftihar Tablosu o mübarek sesini yükselterek aleme duyuruyor mu duyurmuyor mu? Bu hakların dokunulmaz ve aynı zamanda mukaddes olduğu Vesika'da var mı yok mu? Aynı hakikatler başka bir dille, başka bir anlatma üslubu ve edası ile Veda Hutbesi'nde tekrar ediliyor mu edilmiyor mu? Medine Vesikası ile Veda Hutbesi arasında yaklaşık on yıl var. Demek bu on yılda bir çizgi değişikliği yok; aksine tahşidat var, tahkim var (Çetinkaya 2006: 14- 15).

Gülen, paragrafta sözü geçen hakların Medine Vesikası ve Veda Hutbesinde sadece zikredilmekle kalmadığını, aynı zamanda pratikte de uygulanarak yaşam tarzına dönüştüğünü dile getirmekte ve sözlerine şu şekilde devam etmektedir:

Efendimiz (sav) bunları bizzat yaşadığı gibi takip eden dönemlerde Raşid Halifeler yaşamış, tabiîn yaşamış, tebe-i tabiîn yaşamış. Bakın fetih dönemlerine, Müslümanlar nerede kilise ve havraları yıkmışlar? Nerede azınlıkların haklarına dokunmuşlar? Nerede vicdan hürriyetine kısıtlama getirmişler? Ve nerede düşünce hürriyetini tehdit etmişler? Tarihte Müslümanların vesayeti altında yaşayan azınlıklar kendilerine tanınan bu hakların başka işgal güçleri tarafından ellerinden alındıkları zaman ancak anlamışlar Müslümanların kendilerine neler bahsettiklerini. Demek bizim mazimizin özü, usaresi bu. Bizimle başlayan bir süreç değil.

Fakat şunu da kabullenmek gerekir ki bu hakikatler on beş asırlık İslam tarihinde her zaman Efendimizin (sav), Raşid Halifeler'in gözettiği

¹¹⁸ “Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık.”

¹¹⁹ Gülen'in diyaloga delil olarak gösterdiği ayetler için bkz: Tâhâ, 44; Bakara, 1-4; Âl-i İmrân, 64; Ankebut, 46; Mümtehine, 8.

hassasiyet içinde uygulanmamış. Çünkü işin özünü hazmedemeyen, içine sindiremeyen insanlar üst makamları tutmuş. İslam ile bağdaştıramayacağımız dünyevi düşünceler ön plana çıkmış. Makam sevdası, menfaat duygusu, kabile taassubu ve benzeri nice menfilikler ortaya çıkmış. Buna bağlı olarak gün gelmiş nasslar farklı yorumlamalara konu olmuş. Gün gelmiş bu farklı yorumlar pratiğe yansımış. Dolayısıyla halk tabiriyle ifade edelim İslam adına nice kabalıklar yapılmış. Ama bunlar esasında İslam'ın değil, Müslümanlığı hazmedememiş insanların tavırlarına ait kabalıklardır (Çetinkaya 2006: 15).

Görüldüğü gibi Gülen, toplumsal ilişkilerde yeni anlamlar kazanmaya başlayan hoşgörü, tolerans gibi kavramları İslami köklere ve özellikle de İslam Peygamberi'nin uygulamalarına dayandırmak suretiyle içeriğini doldurmaya çalışmaktadır. Ayrıca, "Diyalog ve hoşgörü konusu benim insani yönümden kaynaklanıyor olsa, o zaman kalıcılık vaat etmez; endişe duyanlar da endişelerinde haklı olurlar. Ama ben dini kaynaklardan hareket ediyorum; başımız dinimize bağlı olduğu için, din devam ettiği sürece, o da devam eder, gider" (Gündem 2005: 199) diyerek de bu noktadaki söylem ve uygulamalarını haklı bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.

Gülen ve önderlik ettiği cemaatin Hz. Peygamber'in uygulamalarından hareketle diyalogun, Hz. Peygamber döneminden beri var olduğu ve en büyük diyalogcunun Hz. Peygamber olduğu yönündeki düşüncelerinin yanlış olduğu görüşündeyiz. Hz. Peygamber Müşriklerle, Yahudilerle ve Hristiyanlarla bugün kullandığımız anlamda, yani muhataplarını dinlemek, anlamak onlardan öğrenmek, onlarla işbirliği yapmak amacıyla diyaloga girmemiştir. Hz. Peygamber, sadece İslam'ı daha iyi tebliğ edebilmek amacıyla muhataplarıyla saygı ve nezaket sınırları içerisinde insani ilişkiler kurma yoluna gitmiştir (Aydın 2008: 301). Bu durumda, Gülen ve Cemaati, Hz. Peygamberin tebliğ ilişkilerini günümüzde sözü edilen dinlerarası diyalog bağlamında değerlendirerek kendi faaliyetlerini Hz. Peygamber aracılığıyla meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Gülen, Türk İslamı tanımlamasından hareketle cemaat olarak gerçekleştirmiş oldukları diyalog ve hoşgörü faaliyetlerinin başlangıç noktasının Türkiye olduğunu, Vatikan veya başka herhangi bir yerde yürütülen faaliyetlerinin kendi diyalog ve hoşgörü faaliyetleriyle hiçbir ilişkisi olmadığını dile getirmektedir.

Ayrıca ne kendisinin ne de Gülen Hareketini benimsemiş kişilerin bir başkasının dümen suyunda olmasının söz konusu olamayacağını vurgulamaktadır:

Türkiye’de ve Avrupa’da belki de 100 defa arkadaşlar kendileri planlayarak, kendi duygu ve düşüncelerini ifade etme adına programlar düzenlediler, bu programlara diğer dinlere mensup insanları davet ettiler, onlar da bu davete katıldı. Zaten başkalarının dümen suyunda olmak, onlara bağlı hareket etmek felç eder, diyet ödeme mecburiyetinde bırakır, yardım alanlar sonrasında diyet ödeme mecburiyetinde kalırlar. Bizim diyalog ve hoşgörü hareketimiz tamamen Türk milletine aittir ve Türkiye orijinelidir; diyalog faaliyetlerini kendi maksatları doğrultusunda yapanlara eklenmiş değil, aksine onlar yapıyorsa biz neden yapmayalım, onlarla müşterek programlar planlayarak kendimizi ifade yollarını biz neden aramayalım mülâhazalarından doğmuştur (Gündem 2005: 203).

Bu ifadelerden sonra şu soru aklımıza geliyor: O halde Gülen Vatikan’a niçin gitti? Bu sorunun cevabını yine Gülen’in kendi ifadelerinde bulmaktayız. Gülen, 8 Şubat 1998 tarihinde gerçekleştirdiği Vatikan ziyaretinde Papa II. John Paul’e verdiği, yukarıdaki sözleriyle tamamen çelişen, diyalog faaliyetlerini kendi maksatları doğrultusunda yapanların izini takip ettiklerini ve bu amaç doğrultusunda Vatikan’a gittiklerini ortaya koyan mektupta şu ifadeleri kullanmıştır:

Papa 6. Paul cenapları tarafından başlatılan ve devam etmekte olan Dinlerarası Diyalog İçin Papalık Konseyi (PCID) misyonunun bir parçası olmak üzere burada bulunuyoruz. Bu misyonun tahakkuk edişini görmeyi arzu ediyoruz. En aciz bir şekilde hatta biraz cüretle, bu pek kıymetli hizmetinizi icra etme yolunda en mütevazı yardımlarımızı sunmak için geldik. İslam yanlış anlaşılan bir din olmuştur ve bunda en çok suçlanacak olan Müslümanlardır. Uygun bir yerdeki vakitli bir gayret bu yanlış anlamının büyük oranda azalmasına katkı sağlayabilir. Müslüman dünyası, İslam’ın asırlarca ölçülen yanlış anlamasını silip atacak bir diyalog imkanını bağrına basacaktır (Gülen 2004: 186).

Yukarıdaki ifadelerini incelediğimizde Gülen’in ifadelerinin çok net bir biçimde çeliştiğini görmekteyiz. Gülen, bu ifadelerinde bir yandan Vatikan veya başka herhangi bir yerde yürütülen faaliyetlerinin kendi diyalog ve hoşgörü faaliyetleriyle hiçbir ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Diğer yandan ise, Papa II. John Paul’e yazdığı mektupta, her ne kadar cemaat penceresinden bakan yazarlar tarafından suçlamalar bertaraf edilmeye çalışılarak tercümeden

kaynaklanan bir yanlış anlaşılmanın olduğu savunulsa da,¹²⁰ Papalık Konseyi'nin başlatmış olduğu diyalog faaliyetlerine hizmet etmek için Vatikan'da bulunduklarını dile getirmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde günümüzde İslâm toplumuna, özellikle Türkiye'ye barış için diyalog çağrısı yapan en etkin seslerden birisinin Fethullah Gülen olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca onun rehberlik ettiği cemaat de dinlerarası diyalog faaliyetlerinde etkin rol oynamaktadır. Kökleri Türkiye'de olan cemaat farklı ülkelere okulları, kültür ve medya çalışmaları, sosyal projeleri vasıtasıyla yayılmıştır. Fethullah Gülen ve cemaatinin çabaları genel olarak, eğitimin barışı doğuracağı düşüncesinden hareketle eğitim faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak, Londra Üniversitesine bağlı King's Kolej'de öğretim görevlisi olan Bill Park, 25- 27 Ekim 2007 tarihleri arasında Londra'da düzenlenen *Değişen İslam Dünyası: Gülen Hareketinin Katkıları* başlıklı konferansta sunduğu tebliğde Gülen hareketinin baskın bir Türk karakteristiği taşımasına rağmen nasıl evrensel bir harekete dönüştüğünü sorgulamaktadır. Bu sorunun cevabını yine kendisi vermekte ve Gülen Hareketinin eğitim kurumları açma aşamasıyla başlayıp kültürlerarası diyalog kurumları açma aşamasına geçtiğinde evrenselliğe ulaştığını iddia etmektedir.¹²¹

Gülen, yeni neslin bilgelik, şefkat ve bilgi gibi özelliklerle donatılması gerektiğine inanmaktadır. Eserleri ve teşvik ettiği eğitim kurumları aracılığıyla "Altın Nesil" olarak isimlendirdiği bir nesil oluşturmayı amaçlamaktadır. Ona göre Altın Nesil, bilgi, inanç, sevgi, idealizm, diğergamlık ve aksiyon gibi temel özelliklere sahip olmalıdır. Gülen, sürekli barış ve huzurun, barış yanlısı bireylerden oluşan böyle bir neslin faaliyetleriyle sağlanabileceği ve ancak böyle bir neslin insanlar arasında barışı sağlamak için diyalog ve karşılıklı anlayış köprüleri kurabileceği

¹²⁰ "Bununla beraber söz konusu cümlelerin özellikle Türkçeye tercümesinden sonra yanlış anlamaya müsait bir beyan olduğunu kabullenmek gerekir. Diyalogun İslam'ın temel unsurlarından biri olduğunu yüzlerce defa dile getiren Hocaefendi'nin "Dinlerarası Diyalog misyonunun bir tarafı" değil, "Kur'an ve sünnetin emrettiği yolun tarafı" olarak orada bulunduğu aşıkardır." (Ahmet Kurucan, *Niçin Diyalog –Diyalogun Temelleri-*, (Işık Yayınları, İstanbul 2006), s.114.)

¹²¹ "Terör Zehrine Gülen'den Panzehir", (Aksiyon Dergisi, 29.10.2007), <http://tr.fgulen.com/content/view/14397/11/>, (02.11.2007).

kanaatini taşımaktadır.¹²² Bu sebeple okulları *Sulh Adacıkları ve Barış Köprüleri* olarak tanımlamaktadır.¹²³ Onun bu ifadelerinden hareketle, gelişmelere cemaat penceresinden bakanlar, cemaatin tüm dünyada başlatmış olduğu eğitim faaliyetlerinin asıl amacının dinler ve medeniyetler arası diyaloga köprü oluşturmak olduğunu, Gülen'in fikirlerinin uygulanmaya çalışıldığı bu okulların diyaloga somut katkı sağladığını savunmaktadır. Onlara göre bu okullar, öğretmen, idareci ve belletmen kadrosuyla gittikleri her yerde; din, kültür ve medeniyet boyutlarında farklılık gösteren insanları ortak bir anlayış etrafında şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Ahlâkî, insanî ve sosyal açıdan uyumlu ve uzlaşmacı insan yetiştirmek suretiyle medeniyetler arası diyaloga geniş çaplı bir altyapı oluşturmak için çaba sarf ettiklerini,¹²⁴ bu okullar vasıtasıyla, diğer dinlere ve kültürlerle mensup öğrencilere İslamın hoşgörüsü altında, kendi dinlerini koruyarak ve ibadetlerini özgürce gerçekleştirerek okuma imkanı tanınmakta olduğu mesajı verdiklerini dile getirmektedir (Yıldırım, 2004).

Fethullah Gülen, savunduğu hareketi Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezine bir alternatif olarak sunmaktadır. Gülen, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezinin temeline din unsurunu yerleştirdiğini ve medeniyetler çatışmasından bahsederken aslında dinlerin çatışmasından bahsettiğini savunmaktadır. Günümüzde de Müslümanlıkla Hristiyanlık ve Yahudiliği çatıştırma çabalarının bulunduğu dikkat çeken Gülen, dinlerin tabiatında çatışmanın olmadığını çatışmalara insan faktörünün sebep olduğunu vurgulamaktadır:

Dinlerin tabiatında çatışma yoktur. Eğer din, din ise, Allah'tan gelmiş vaz-ı İlahi ise o silm-selamet (barış ve esenlik) için gelmiştir. Hususiyle İslam dini sulh-u umumiye temin etmek için gelmiştir. Dinin ruhunda çatışma yoktur. Din şayet birilerinin tepesine biniyor, onları hizaya getiriyorsa, onlar huzuru bozan kargaşa insanlarıdır. Her nizamın yapmak istediği şeyi yapıyordur din.¹²⁵

¹²² Zeki Sarıtoprak, "Gülen ve Barış İnşasına Yaptığı Küresel Katkı", (Zaman, 30.10.2007), <http://tr.fgulen.com/content/view/14391/12/>, (02.11.2007).

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Toktamış Ateş, Eser Karakaş, İlber Ortaylı, eds., *Barış Köprüleri: Dünyaya Açılan Türk Okulları*, (Ufuk Kitap, İstanbul 2005).

¹²⁴ M. Enes Ergene, "Kolejler ve Medeniyetler Arası Diyalog", <http://tr.fgulen.com/content/view/13612/5/>, (08.10.2007)

¹²⁵ Fethullah Gülen, "Medeniyetler Çatışması ve Kilise Yangınları", <http://tr.fgulen.com/content/view/9772/78/>, (26.04.2007).

Medeniyetler çatışmasına karşı çıkan birçok kişi gibi Gülen de Huntington'un kültürel ve etnik farklar temeline dayalı bir medeniyetler çatışması için tohum ektiğini öne sürmektedir. Buna karşılık kendisi, medeniyetler çatışması tezine karşı İslam ve batı arasında hoşgörü, inançlar arası diyalog ve karşılıksız bir sevgi anlayışına dayalı bir yakınlaşmayı desteklemektedir.¹²⁶

Gülen, neredeyse tüm dünyanın ortak problemi haline gelen terörizm hakkında da görüşlerini beyan etmekte, özellikle İslami temellere dayandırılarak, din adına yapılan terörizmi kınamakta ve İslam'ın siyasi olarak kullanılmasının eleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Dünya Ticaret Merkezine yapılan 11 Eylül saldırılarından sonra Washington Post'a yazdığı bir mektupta da bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Bütün terör faaliyetleri, kimden ve nereden gelirse gelsin, barışa, huzura vurulan en büyük darbedir. Hangi sebeple ve hangi maksada yönelik olursa olsun, hiçbir terör faaliyeti katiyen tasvip edilemez. Terör bir kurtuluş mücadelesi şekli olmaz. Ayrıca terör pek çok masumu da kurban alır.

Terör, bilhassa İslami bir gaye adına katiyen kullanılamaz. Terörist Müslüman, Müslüman terörist olamaz. Müslüman ancak sulhün, barışın ve huzurun sembolü olabilir. İslam, bir gemide 9 canı 1 masum bile bulunsa, 9 canı ölsün diye, o masumun hatırına geminin batırılmasına izin vermez. İslam'da hak haktır; hakkın büyüğü küçüğü yoktur; bir masumun hakkı toplum için bile feda edilemez.¹²⁷

Görüldüğü gibi Gülen bu paragrafta, terörist eylemlere hangi duygu ve düşünce sebep olursa olsun, bunun masum insanlara zarar vermeyi hiçbir şekilde haklı göstermeyeceğini ifade etmektedir. İlaveten Müslümanların terörist eylemlere girmeyeceğini, bu şekilde terörist eylemlerin içine girenlerin de Müslüman olamayacağını vurgulayarak terörizmi şiddetle kınamaktadır.

Gülen'e göre, Müslüman- Hristiyan diyalogu artık kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü Batıda asırlarca bilim, dinin düşmanı olmuştu ve Hristiyanlık bu durumdan olumsuz yönde etkilenmişti. Artık din ve bilim arasında yeniden iyi

¹²⁶ Richard Penaskovic, "Gülen'in Medeniyetler Çatışması Tezine Cevabı", (Zaman, 01.11.2007), <http://tr.fgulen.com/content/view/14407/12/>, (01.11.2007).

¹²⁷ Fethullah Gülen, "ABD'deki 11 Eylül 2001 Tarihli Terörist Saldırı Münasebetiyle", <http://tr.fgulen.com/content/view/1649/5/>, (12. 10. 2007).

ilişkiler inşa etmek gerekmektedir. Gerek İslamiyet gerekse Hristiyanlık bilim ile olan ilişkilerini ancak Müslüman- Hristiyan diyalogu ile düzeltebilecektir. Gülen bu düşüncelerden yola çıkarak, Müslüman- Hristiyan diyalogu için başka hiçbir neden olmasa bile, sadece bunun bile diyalogu başlatmaya yeterli olacağını ileri sürmektedir (Sarıtoprak & Griffith 2005: 336). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Gülen'in fikirlerinde sadece İslâm ve Hristiyanlık arasında değil, farklı toplumlara mensup din ve bilim adamlarıyla da ciddi ve samimi bir diyalog beklentisi bulunmaktadır.

Dinlararası diyalog faaliyetini bir görev¹²⁸ olarak algılayan ve görevini en iyi şekilde icra edebilmek düşüncesiyle yola çıkan Fethullah Gülen, hem Türkiye içindeki diyalog teşebbüsleri adına hem de dinler arası diyalog girişimleri çerçevesinde ilk olarak Fener Rum Patriği I. Bartholomeos'la 6 Nisan 1996'da Alevi kökenli Erzurumlu iş adamı Adnan Polat'a ait Polat Rönesans Otel'de bir araya gelmiştir. Karşılıklı okul açma girişimlerinin konuşulduğu bu görüşme bir başlangıç oldu ve daha sonra Patrik ile Gülen çeşitli sebeplerle bir araya gelerek görüştüler. Ayrıca Patrik I. Bartholomeos, Gülen taraftarlarınca düzenlenen faaliyetlere hep şeref misafiri olarak davet edildi.¹²⁹

Gülen'in diyalog faaliyetleri bununla sınırlı kalmamıştır. O, dinlararası diyalog faaliyetleri çerçevesinde en önemli buluşmayı Papa II. John Paul'le gerçekleştirdi. Gülen'in Papa ile görüşmesinin temelleri 1997 yılında A.B.D.'de Kardinal O'Conner ile görüşmesiyle atılmıştır. Ayrıca görüşmenin gerçekleşmesinde Vatikan'ın Ankara Büyükelçisi Pier Luici Celata ile Türkiye Piskoposluk Konferansı Genel Sekreteri ve Papalık Büyükelçiliği Ateşesi Mgr. Georges Marovitch'in önemli katkıları olmuştur. Özellikle Marovitch, Ankara'daki Papalık

¹²⁸ Fethullah Gülen, diyalog faaliyetlerinde bulunmayı bir fazilet olarak değil, bir vecibe, bir görev olarak değerlendirmektedir. Dünya yüz defa değişse de diyalog denilmesinin gerektiğini, hatta İslam dinini temel kaynaklarının farklı düşünmeye müsaade etmediğini vurgulamaktadır. Ayrıca aksini düşünmenin ve diyalogu terk etmenin intihardan farksız olacağını düşünmektedir. İslam'ın en güzel şekilde tanıtılmasının yolunun diyalogdan geçtiğini ve bu konuda bu kadar mesafe alınmışken bu sürecin kesintiye uğratılmasını ihanet olarak değerlendirmektedir. Kısacası, diyalogun dünyamızı barışın hüküm sürdüğü daha güvenli bir yer haline getireceğini, bunu da yeryüzündeki bütün Müslümanların vazifelerinden biri olduğunu düşünmektedir. (Çetinkaya 2006: 40-42).

¹²⁹ A.Emre Öktem, "Fethullah Gülen Hareketi ve Dinlararası Diyalog", <http://tr.fgulen.com/comtent/view/3759/5/>, (24.05.2007).

Büyükelçiliğini Papa ile Gülen görüşmesinin önemine ikna etmeye çalışmıştır.¹³⁰ Bu çabalar sonucunda Fethullah Gülen, Papa ile Vatikan’da görüşmüştür.¹³¹ Papa ile görüşmesi sırasında Papa’ya verdiği mektupta Gülen’in, İslam yanlış anlaşılmış bir dinse bunun sorumlusunun Müslümanlar olduğunu vurgulayan ifadelerini yukarıda yazmıştık. Biz burada bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz: Gülen’in de ifade ettiği gibi, bugün dünyada İslamiyetin olumsuz bir imaja sahip olmasında Müslümanların yanlış davranışların da etkili olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak Hristiyanlık cephesinde İslamiyetin olumsuz algılanması sadece Müslümanların sergilemiş olduğu hatalı tavırlar değildir. Bilindiği gibi, İslam’ın ortaya çıktığı 7. asırdan beri gayri Müslimler, özellikle de Hristiyan dünyası her fırsatta İslam’ı ve Müslümanları karalama yoluna gitmişlerdir. Hristiyanlık cephesinde tarihten beri süregelen bu olumsuz yaklaşım tarzı ne yazık ki günümüzde de devam etmektedir. Papa XVI. Benedict’in 12 Eylül 2006 tarihinde Resenburg Üniversitesi’nde yaptığı konuşma, Katolik Kilisesi’nin Müslümanlara yönelik olumsuz düşüncelerinin, Watt’ın ifadesiyle “İslam’a karşı geleneksel Hristiyan tavrının” (Watt 2002: 20) değişmediğini bizlere bir kez daha gösterdi.

Gülen, yine görüşme esnasında Papa’ya Türkiye’deki diğer Hristiyan mezheplerinin temsilcileriyle yaptığı görüşmelerden de bahsetti. Bununla birlikte, Papa’ya “Medeniyetler Çatışması”na karşı “Medeniyetler İttifakını” sağlamak için işbirliğinin yanında şu tekliflerde de bulundu:

1. Hristiyanlığın üçüncü bin yılına girişi münasebetiyle yapılacak kutlamalar vesilesiyle Ortadoğu’nun kutsal mekanlarını (Antakya, Tarsus, Efes ve Kudüs) birlikte ziyaret etmek,
2. Üç büyük dinden liderlerin işbirliği ile ilki Washington DC’de olmak üzere muhtelif dünya başkentlerinde bir konferanslar serisi düzenlemek,
3. Öğrenci değişimi programı çerçevesinde, Hz. İbrahim’in doğduğu şehir olan Harran’da bir İslam- Hristiyan ilahiyat okulu açmak ya da üç dinin de ihtiyaçlarına cevap verebilecek bağımsız bir üniversite kurmak (Gülen 2004: 187-188).

¹³⁰ A. Emre Öktem, “Fethullah Gülen Hareketi ve Dinlerarası Diyalog”, <http://tr.fgulen.com/content/view/3759/5/>, (24.05.2007).

¹³¹ Ali Ünal, “Dinler ve Din Mensupları Arası Diyalog Hareketi”, <http://tr.fgulen.com/content/view/7967/5/>, (03. 10. 2007).

Gülen tekliflerini sıralamadan önce, “Yeni fikirlerimiz varmış iddiasında bulunmuyoruz. Yine müsamahanıza sığınarak, bu misyonun hedeflerine yakından hizmet etmek için üstlenmek istediğimiz birkaç teklifte bulunmayı arzu ediyoruz.” ifadelerine yer vermektedir (Gülen, 2004: 187). Bizce Gülen’in Papa’yı veya herhangi bir dinin ruhani liderini ziyaret etmesi eleştirilecek bir durum değildir. Hatta ziyaret esnasında muhataba karşı nezaket ifadelerinin kullanılması da gayet doğal bir durumdur. Bir Müslümanın başka dine mensup birisiyle bir araya geldiğinde muhatabının sempatisini kazanmak için nazik ve ölçülü ifadeler kullanması zaten İslami bir yaklaşım tarzıdır. Ancak Gülen’in yukarıdaki ifadeleri karşısında bir Müslümanın, özellikle de bir kanaat önderinin bu kadar müsamahakar olmasını fazla bulmakta ve Gülen’in nezaketin ölçüsünü aştığını düşünmekteyiz.

Görüldüğü gibi, Gülen’in Papa ile görüşmesi, Gülen’in diyalog girişimlerini gayri İslamî bulanlarla Türkiye’nin ulusal çıkarlarına karşı bir tehdit olarak algılayanlar bu konuda Gülen’i sert bir dille eleştirdiler. Fethullah Gülen’in Papa ile görüşmesinden sonra bu iki kesim tarafından iki temel soru ortaya atıldı. Biri Laik bir ülkede Gülen, Diyanet İşleri Başkanı dururken, devlet tarafından görevlendirilmediği halde hangi statüyle Papa ile görüştü, diğeri ise Bu görüşmenin İslami bir dayanağı var mıydı? yönündeki sorulardır (Subaşı 2007, 18). Her iki kesimin de Gülen’i eleştirme noktaları farklıdır. Radikal İslami grup aynı zamanda bu görüşmenin Gülen’i küçük düşürdüğünü iddia ederek onu eleştirdiler. Onlara göre, bir Müslüman asla bir gayr-i müslimin ayağına gitmemeliydi. Gülen buna cevaben, tevazunun Müslüman sıfatı olduğunu söyleyerek, Mevlana ile Hristiyan bir rahip arasında cereyan eden bir olayı hatırlatır. Menkıbeye göre bir rahip Mevlana’yı ziyaret eder ve saygısından ötürü elini öpmek ister. Fakat Mevlana daha çabuk davranarak rahibin elini öper. Bu hareketi neden yaptığını açıklarken de mahviyette bile daha önde olmak için böyle yaptığını söyler. Yine bu konuyla alakalı olarak Hz. İsa’dan alıntı yapar. Zina eden bir kadını yakalayıp getirirler ve ona ne yapmaları gerektiğini sorarlar. Hz. İsa onlara ‘İlk taşı hiç günahı olmayan atsin.’ (Yuhanna, 8:7) der. Bu örnekle o, insanlara kendilerini başkalarından üstün görmemeleri, kibir yerine tevazunun

esas alınması gerektiği mesajını vermektedir (Sarıtoprak & Griffith 2005: 335). Ancak burada Gülen'in Hz. İsa'dan aktardığı cümle tevazu ile ilgili değildir. Hz. İsa günahkar olarak karşısına getirilen ve öldürülmesi gerektiği vurgulanan kadını öldürmek istemiyordu. Bu sebeple kadının günahkar olduğunu söyleyip onun öldürülmesini bekleyen kimselere, içinizde günahsız olanınız varsa ilk taşı o atсын diyerek, insanların günah işleyebileceklerini ama affedilebilmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu ifade başkasına karşı kendini üstün görme yani kibirli olma ya da tevazu sahibi olma mesajı değil, merhametli ve affedici olma mesajı içermektedir. Radikal İslamcı grup, Papa ziyaretini bir nevi küçük düşme olarak görmekle birlikte böyle bir ziyaretin, bazı Müslümanların Hristiyan olmasına sebep olacağını iddia etmektedirler. Gülen'e göre ise, böyle bir iddia asılsızdır ve bu tutum İslam dinine ve kaynaklarına olan güvensizlikten kaynaklanmaktadır (Gülen 2004: 158).

Ulusalcı çevreler ise, mutlak bir yetkisi olmadan böyle bir işe kalkıştığı için ona kızıyorlardı. Onlara göre, devlet tarafından görevlendirilmediği için, kendi kararıyla Papa II. John Paul ile görüşmeye hakkı yoktu.¹³² Gülen'in "en aciz bir şekilde hatta biraz cüretle bu pek kıymetli diyalog hizmetinizi icra etme yolunda en mütevazı yardımlarımızı sunmak için size geldik" ifadelerinden hareketle onu eleştirmektedirler. Ulusalcılar, eğer Papa'ya karşı onun muadili konumundaymış gibi sahte soyluluk sanlarıyla bu işe kalkışıyorsa dinlerarası diyalogun başlı başına bir çirkinlik olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca Gülen'in mektuba attığı imzaya da dikkat çekmekte ve bu konuyu da eleştirmektedirler. Gülen'in, İsa'nın Rab olarak kabul edildiği bir dinin mensubu olan Papa'ya verdiği mektupta Rabbin Aciz Kulu şeklinde imza atmasını da oldukça dikkat çekici bulmakta ve eleştirmektedirler.¹³³

Fethullah Gülen'in dinler arası diyalog faaliyetleri sadece Müslüman- Hristiyan ilişkileri ile sınırlı kalmadı. O, 1999 yılında Onursal Başkanı olduğu Gazeteciler

¹³² Necip Hablemitoğlu, "Organize Suçlar ve Fethullahçılar", <http://hablemitoglu.com/organize.htm> (02. 03.20008).

¹³³ Nedim Ali Kısaoğlu, "Küresel Bir Oyun: Dinlerarası Diyalog", <http://www.turksolu.org/138/kisaoglu138.htm> (04.05.2008).

ve Yazarlar Vakfı'nın genel merkezinde Kudüs Seferad Başhahamı Eliyahu Bakşi Doron ile görüşmüş ve Yahudilerin de Hristiyanlar gibi diyaloga ve birbirini anlamaya hazır olduklarını dile getirmiştir.¹³⁴ Bu görüşmelerin dışında Türkiye Ermenileri Patriği II. Karakin, Vatikan Büyükelçiliği İstanbul Temsilcisi Georges Marovitch, Türkiye Musevileri Hahambaşı David Aseo, Vatikan Dinler Arası Diyalog Başkanı Kardinal Arinze, Vatikan Ankara Büyükelçisi Pier Luigi Celeta, New York Katolik Arşidükü ve New York Başpiskoposu Kardinal O'Conner, ABD Katolik Üniversitesi Doğu Hristiyanlığı Araştırmaları Bölüm Başkanı Sidney Griffith ve Darmouth Koleji Antropoloji ve İnsan Hakları İlişkileri Profesörü Dale E. Eickelman ile de görüşmüştür.¹³⁵

Gülen, gerek söylemleri gerekse faaliyetlerinden hareketle takipçileri tarafından Türkiye'de dinler arası diyalogun sembolü haline getirilmiştir. Cemaat yandaşı bazı yazarlara göre Gülen, öncelikli olarak Müslümanların arasında var olan gereksiz tartışma ve düşmanlıkları ortadan kaldıracak, ardından da tüm dünyada barışı tesis edecek özgün bir söylem geliştirmeye çalışmaktadır (Ünal 2002: 347-353; Ergene 2005: 251- 270). Bu sebeple de, takipçilerine göre o, çeşitli sosyal problemler üzerinde durmak ve toplumda uyum sağlayabilmek amacıyla İslam dışındaki dinlerin mensuplarıyla olduğu kadar Türkiye'de de faaliyetlerde bulunmuş ve toplumun çeşitli katmanlarıyla işbirliği sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Türk toplumunda çatışan gruplar arasında işbirliği sağlama ve toplumda uyumu geliştirme doğrultusunda Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarından biri olan Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Vakıf da dinlerarası diyalogu geliştirmek adına gerek yurt içinde gerekse yurt dışında sempozyumlar düzenlemiştir ve halen dinlerarası diyalog çalışmalarına etkin bir şekilde devam etmektedir.

Buraya kadar anlatılanlar etrafında son olarak şunları söylemek mümkün: Gülen'in diyalog söylemi, üzerinde kafa yorulmuş bir sistematikten ziyade, şartlar ve gündelik yaşantılar üzerinde şekillenmiş bir pratiği yansıtmaktadır. Yani Gülen

¹³⁴ A.Emre Öktem, "Fethullah Gülen Hareketi ve Dinlerarası Diyalog".

¹³⁵ Kùltürler Arası Diyalog Platformu Katalogu, s. 14; Ali Ünal, "Dinler veya Din Mensupları Arası Diyalog Hareketi", <http://tr.fgulen.com/content/view/7967/5/>, (03. 10. 2007).

ve cemaati, dinlerarası diyaloga tebliğ nitelikli teolojik temelleri esas alarak değil, pragmatik açıdan yaklaşmakta ve kendi menfaatleri doğrultusunda diyalog faaliyetlerine girişmektedir. Bu sebeple de çeşitli çevrelerce eleştirilmektedir. Bu eleştirileri bertaraf etmek maksadıyla, Gülen'in diyalog söylemi, taraftarlarınca, uzun süre üzerinde emek sarf edilmiş bir proje olarak gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle cemaat tarafından öncelikle, bilhassa diyalog konusunda Fethullah Gülen aleyhinde yapılan söylemlere karşı pek çok çalışma yapıldı. Bu çalışmaların içeriği de genellikle Gülen'in diyalog faaliyetlerine "nebevi dayanaklar" göstermek şeklinde olmuştur (Subaşı 2007, 14). Bununla birlikte Gülen öğretileri etrafında şekillenen Hareketin gerçekleştirdiği diyalog faaliyetleri çeşitli kesimlerce eleştiriye tabi tutulsa da, cemaat mensupları kendilerine bir takım hedefler belirlemiş ve bu hedeflere ulaşma noktasında da epeyce yol almıştır. Geniş bir alana yayılan ve etkili olan Gülen öğretisi, Paul Weller'e göre, İslam'ın ve Müslümanların terörizm ve aşırılık ile denk tutulmasına karşı, güven verici ve dinç bir İslami temel sunabilir.¹³⁶ Bu noktada Paul Weller gibi biz de Gülen Hareketinin, insanların dünyayı çatışmaya sürükleyecek anlayışlara kapılmalarını etkileyebilecek bir yöntem olabileceği, Müslümanları ve toplumun geniş kesimlerini hoşgörüye teşvik için kaynak sunabileceği kanaatini taşımaktayız.

4.5. Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı

Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, günümüzde kaçınılmaz bir olgu haline gelen "Birlikte Yaşama Tecrübesi"nin yüzyıllardan beri ülkemizde yaşanmakta olduğu düşüncesinden hareketle, geçmişten günümüze kadar ülkemizin sahip olduğu kültür ve inanç zenginliğini günümüze taşıyarak dünyaya sunulmasına katkı sağlamak amacıyla 29 Haziran 1994 yılında kurulmuştur. Vakıf yetkilileri, vakfın kuruluşundan itibaren gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında sevgi, hoşgörü ve diyalogu geliştirici ve pekiştirici faaliyetler gerçekleştirmeyi kendilerine gaye edindiklerini belirtmektedir.

¹³⁶ Paul Weller, "Dirayet ve Hoşgörü: Fethullah Gülen'in Düşünceleri", (Zaman, 29.10.2007), <http://tr.fgulen.com/content/view/14387/12/>, (02.11.2007).

Vakıf yetkilileri diyalog ile ilgili amaçlarını şu şekilde dile getirmektedir: “Amacımız Barışa inanan, dünya barışına katkıda bulunmak isteyen; ülkemizin diyaloga açık birey ve sivil toplum kuruluşları arasında eşgüdüm sağlayarak ülkemizi tanıtmak, sesimizi duyurabilme ve başka sesleri de duyabilme fırsatını sizlerle paylaşmaktır” (Aydüz 2005: 202).

Ayrıca Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı’nın amaç bildirgesinde şu ifadeler de yer almaktadır: “Modern dünya, şefkat, hoşgörü, anlayış ve birleşmeyi temel alan evrensel değerleri hayata geçirecek; bütün düşmanlıkların, nefret ve kinin dostluk, hoşgörü ve uzlaşma ile üstesinden gelecek, insanlığın yararına bilgi ve kültür dağılma misyonunu vazife bilen, toplum ve birey arasında birini diğerine tercih söz konusu olmadan bir denge kuracak, ütopyaların kurduğu tuzaklara düşmeden, gerçekleri göz ardı etmeden geniş bir vizyona sahip, din, dil ırk gibi belirleyici unsurları zorlayıcı baskılardan soyutlayarak korumanın faziletine inanan sistem ve yaklaşımlar tarafından şekillenecektir” (Michel 2005b: 356).

Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı faaliyetlerine öncelikli olarak 1994 yılının sonunda Dedeman Otelinde düzenlediği tanışma toplantısı ile başladı. Faaliyetler 11 Şubat 1995’te İstanbul’da Polat Rönesans Otel’de, 26 Şubat 1995’te Büyük Ankara Oteli’nde, 27 Ocak 1996’da Hilton Oteli’nde düzenlenen iftar yemekleri ile devam etti. Ayrıca Vakıf, 30 Eylül 1996 tarihinde Lütfü Kırdar Uluslararası Spor ve Sergi Sarayında *Mutlu Yarınlar İçin El Ele* toplantısı, 4 Ocak 1996 tarihinde Çırağan Sarayı’nda *Hoşgörü Ödülleri Töreni*, 25 Aralık 1997 tarihinde Hilton Oteli’nde *Ulusal Uzlaşma Teşvik Ödülleri Töreni* düzenlendi. Bunların yanı sıra 19 Eylül 1995’te Bosna Hersek yararına futbol maçı, Medeniyetler arası diyalog toplantısı, 3 Şubat 1998’de The Plaza Cevahir Otel’de bayramlaşma töreni düzenledi.

Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı faaliyetlerini Abant Platformu, Kültürlerarası Diyalog Platformu (KADİP), Diyalog Avrasya Platformu (DA Platform) ve vakıf çalışmalarının kitaplaştırıldığı yayınevleri vasıtasıyla yürütmektedir.

Abant Platformu, Türkiye’deki aydınların birbirlerini tanımalarını sağlamak amacıyla çalışmaktadır. Platformun organize ettiği periyodik toplantılarda demokrasi, insan hakları, devlet, laiklik, küreselleşme ve Türkiye’de İslam gibi konular tartışılmakta ve aydınlar arasındaki diyalog ve uzlaşmanın güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye ve dünyanın değişik bölgelerinden gelen entellektüeller, sanatçılar, gazeteciler, akademisyenler, politikacılar ve farklı dini grupların da toplantılara katılması ile bu grupların ülke insanıyla ilişkilerini artırarak kaynaşmayı güçlendirmektedir. ABD’de Johns Hopkins Üniversitesi’nde, Brüksel’de Avrupa Parlamentosu’nda ve Paris’te La Maison de Mutualite’de gerçekleşen 7, 8 ve 10. Abant Toplantıları ile yurtdışına açılarak Türk ve Yabancı entellektüellerle sırasıyla “*İslam, Laiklik ve Demokrasi -Türk Tecrübesi*”, “*Türkiye'nin AB'ye Üyeliği Sürecinde Kültür, Kimlik ve Din*” ve “*Avrupa Birliği ve ‘Cumhuriyet, Kültürel Çoğulculuk ve Avrupa’*” gibi konu başlıklarıyla toplantılar düzenlemiş, toplantı sonunda yayınlanan bildirilerle bazı tespitlerde bulunmuş ve öneriler sunmuştur.

Kültürlerarası Diyalog Platformu (KADİP), son yüzyılda ve özellikle de günümüzde yoğun biçimde yaşanmakta olan ve tüm ülkelerin ortak problemi haline gelen teröre ve savaşlara karşı ortak çözümler üretmek amacıyla, yurtiçinden ve yurtdışından dini temsilcilerin ve bilim adamlarının katıldığı toplantılar düzenlemektedir. Farklı din, kültür ve inanç sahibi ehliyetli ve seçkin isimler bir araya gelerek tüm dünyaya ortak mesajlar vermekte, farklılıkların ihtilaf ve çatışma değil zenginlik kaynağı olduğunu barış içinde aynı amaç doğrultusunda birlikte çalışmalar yapmak suretiyle kanıtlamaya çalışmaktadırlar.¹³⁷

¹³⁷ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=103&cid=186>, (15.10.2007).

4.6. Diyalog Avrasya Platformunu

Diyalog Avrasya Platformu (DA Platform)¹³⁸, yetkilileri tarafından Avrasya'dan hareketle bölge ve dünya insanının diyalog kurmasına, birbirini anlamasına ve barış içinde yaşamasına katkı sağlamak ve Avrasya'nın kültürel ve entelektüel birimini dünyaya duyurmak amacıyla kurulmuş bir uluslararası sivil toplum kuruluşu olarak tanımlanmaktadır.¹³⁹ DA Platform, tarihsel süreçte büyük medeniyetlerin beşiği olan Merkezî Avrasya Coğrafyasının, Türkçe ve Rusça konuşan bölgelerinden başlamak suretiyle Avrasya'da yaşayan halkların aydınlarını bir araya getirecek, aydınlar vasıtasıyla da halklar arasında etkileşim ve diyalogu sağlayacak bir sivil toplum örgütünün kurulması gerektiği düşüncesine paralel olarak, 5 Mayıs 2000 tarihinde İstanbul'da düzenlenen *Avrasya Gazeteciler ve Yazar Birlikleri* toplantısında kurulmuştur.¹⁴⁰

Gazeteciler ve Yazarlar Vakfının desteklediği DA Platformu tarih, din, dil ve kültür ortaklığımızın çağlar öncesine dayandığı Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinin birbirleriyle ve dünya ile iletişimine katkıda bulunarak ülkelerarası kültürel, eğitimsel ve iletişimsel köprüler kurmasını hedeflemektedir. İki yılda bir genel kurulunu toplayan platform son olarak, 6-9 Haziran 2005 tarihinde “Terörden Evrensel Etiğe, Dinler ve Barış” konulu bir toplantı düzenledi.

Yapılan bütün bu çalışmaların yanı sıra, hoşgörünün ödüllendirilmesi gereken bir husus olduğu (Gülen, 2004: 141) ilkesinden yola çıkarak üstün hizmetleri ve yaptığı çalışmalarıyla kendi ülke insanının refahı ve mutluluğu ile birlikte evrensel barış ve hoşgörüye katkıda bulunan büyük devlet adamlarına, çalışmalarına ilham olmaları gayesi ile ödüller vermektedir.¹⁴¹

¹³⁸ Bu kısaltma platform yetkilileri tarafından yapılmaktadır. Diyalog Avrasya Platformu'nun 5. kurul toplantısında Platformun artık bu isimle anılmasına karar verildi. Biz de metin içerisinde bundan sonra geçtiği yerlerde platforma bu kısaltmayla işaret edeceğiz.

¹³⁹ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=492&cid=1463>, (17.11.2007).

¹⁴⁰ www.da.com.tr/platform.index.efin?no=3 ; Erkam Tufan Aytav, “Paradigma olarak Hoşgörü ve Diyalog”, <http://www.daplatform.org/archive.asp?caid=827&aid=28>, (03.10. 2007).

¹⁴¹ <http://www.gyv.org.tr/bp.asp?caid=121>, (14.10.2006).

4.6.1. Diyalog Avrasya Platformu Kurul Toplantıları

I. Diyalog Avrasya Toplantısı: I. Diyalog Avrasya Toplantısı, Avrasya Gazeteci ve Yazar Kuruluşları Diyalog Toplantısı adı altında, 15- 17 Eylül 1998 tarihinde İstanbul Silivri Klasis otelde düzenlendi. Bu toplantı vesilesiyle Merkezi Avrasya ülkelerindeki aydınlar, ilk kez Avrasya'nın merkezi şehirlerinden biri olan İstanbul'da bir araya geldiler.

Toplantıya katılan Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Başkanı Harun Tokak yaptığı açılış konuşmasında, vakfın kuruluşundan itibaren toplumlarda hoşgörü, diyalog ve uzlaşma gayretinde olduklarını ve bu amaç doğrultusunda Avrasya aydınlarıyla ortak projeler üzerinde çalışma arzusunu taşıdıklarını dile getirdi. Ayrıca Avrasya'nın köprüsünün Türkiye olduğunu, İstanbul'un da iki kıtayı birbirine bağlayan bir köprü konumunda olması ve Avrasya'nın zengin kültürel çeşitliliğini, geçmişini ve bugününü buluşturmasından dolayı bu toplantıya ev sahipliği yapmayı hak ettiğini vurguladı.¹⁴²

İlk defa düzenlenen bu toplantıda bir diyalog eksikliği olduğu ve bu eksikliğin beraberinde önyargıları getirdiği ifade edilerek diyalog, birbirini tanıma, anlama ve barış adına neler yapılabileceği tartışıldı. Toplantı sonunda ilk olarak, diyalog eksikliğini giderecek köprülerin kurulması gerektiğine, bunun sağlanabilmesi için de öncelikli olarak ortak bir yayın organına ihtiyaç olduğuna dikkat çekildi. Bu düşünce doğrultusunda Avrasya aydınlarının buluşabileceği bir dergi çıkarılmasına karar verildi. İkinci olarak, ilk kez gerçekleştirilen bu toplantının her yıl yapılması ve kurumlaşması gerektiğine karar verildi. Böylece DA Platformu'nun ve Da dergisinin temeli atılmış oldu.¹⁴³

II. Diyalog Avrasya Toplantısı: II. Avrasya Gazeteciler ve Yazarlar toplantısı 5- 7 Mayıs 2000 tarihinde İstanbul Tarabya Otelinde düzenlendi. Bu toplantıda yeni yayın hayatına giren, Türkçe ve Rusça olarak yayınlanan Türkiye, Balkanlar, Kafkas Ülkeleri, Orta Asya, Ukrayna, Rusya Federasyonu'nun tamamı ve

¹⁴² <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=10>, (14.10.2006).

¹⁴³ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=10>, (14.10.2006).

Moğolistan'ı da kapsayan bir çerçevede dağıtımı yapılan üç aylık Diyalog Avrasya (DA) dergisinin ve DA Platformu'nun ileriye dönük projeleri tartışıldı.¹⁴⁴

III. Diyalog Avrasya Toplantısı: 18- 20 Eylül 2001 tarihinde Belek (Antalya)'te düzenlenen bu üçüncü toplantıda *Avrasya'da Gençlik* konusu ele alındı. Toplantıya 10 Avrasya ülkesinden 52 bilim adamı, şair, yazar ve düşünür katıldı.

Toplantıdan sonra yayınlanan sonuç bildirgesinin 9. maddesinde, “gençlik problemlerinin çözümünde dinlerarası diyalogun teşvik edilmesi ve Avrasya'da hakim olan üç dinin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) ortak faydalarının belirlenerek genç kuşaklara benimsetilmesi yönünde çaba sarf edilmesi gerektiği” ifadesi yer aldı.¹⁴⁵

IV. Diyalog Avrasya Toplantısı: 4. Kurul toplantısı 14- 17 Eylül 2002 tarihlerinde Kemer (Antalya)'de düzenlendi. *Küreselleşme ve Avrasya* konusu ele alındı. Küreselleşme kavramının Avrasya'da nasıl algılandığı ve uygulandığı uzunca müzakere edildi.¹⁴⁶

V. Diyalog Avrasya Toplantısı: 27- 31 Ekim 2003 tarihleri arasında Çolpanata (Kırgızistan/ Bışkek)'da düzenlenen toplantıda *Küreselleşme ve Yerel Kültürün Geleceği* konusu ele alındı. Toplantıda insanlık tarihi boyunca ortaya çıkan ve çelişkiler yaratan uluslararası problemlere ancak farklı bakış açılarına saygı gösterilerek çözüm bulunabileceği konusunda fikir birliğine varıldı. Avrasya kıtasının hükümetleri uluslararası düzeyde çatışmaların, şiddet kullanmanın ya da şiddet kullanma tehlikesinin hiç bir şekilde doğmaması için ellerinden geleni yapmaya, uluslararası toplumun bütün üyelerinin hak ve menfaatlerini korumaya, istikrarlı bir gelişme için mevcut kaynakları ortak kullanmaya ve sosyal problemleri çözmeye davet edildi. Ayrıca medeniyetler arası çatışmalara yol açan eylemlere karşı olunduğu, Avrasya halklarının ve hükümetlerinin ideolojik, kültürel, dil, din ve inanç üstünlükleri hakkındaki düşüncelerinin asla kabul

¹⁴⁴ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=11>, (14.10.2006).

¹⁴⁵ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=12>, (14.10.2006).

¹⁴⁶ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=13>, (14.10.2006).

edilemeyeceği ifade edildi. Küreselleşmeyi, halkları birbirinden ayıran ve diyaloglarına engel oluşturan tek tipleşme, taraflı, dayatmacı ve sınırlı dünya görüşü kavramlarına karşı olunduğu vurgulandı.¹⁴⁷

VI. Diyalog Avrasya Toplantısı: 17- 21 Kasım 2004 tarihlerinde Kemer (Antalya)'de düzenlendi. Toplantıya 14 ülkeden 120 bilim adamı katıldı. Toplantı da genel olarak terör konusu ele alındı ve teröre karşı halklar, diller, dinler ve insanlar arası diyalog alternatif olarak ortaya konuldu. Ayrıca toplantının sonunda Mayıs 2005'te *Terörden Evrensel Etiğe: Dinler ve Barış* konulu bir sempozyum düzenlenmesine karar verildi.¹⁴⁸

VII. Diyalog Avrasya Toplantısı: 6- 10 Nisan 2006 tarihlerinde Antalya'da düzenlendi. DA Platformu'nun genel faaliyetlerinin ele alındığı toplantıda, özellikle katılımcı ülkelerin milli komitelerinin yaptıkları çalışmalar dinlendi. DA Platformu, Avrasya'nın yeteri kadar bilinmediği, bilinse de bu bilgileri bazı ülkelerin çıkarları için kullandıkları ve bu bilgiyi yayama noktasında medyanın önemli bir rolü olduğu düşüncesinden hareketle toplantıdan bir gün önce Avrasya gazetecilerinin ve diğer basın mensuplarının katıldığı bir toplantıda *Avrasya Diyalogunda Medyanın Rolü* konusu tartışıldı.¹⁴⁹

4.6.2. Diyalog Avrasya Platformu Bilimsel Toplantıları

11 Eylül Olayları ve Avrasya Açısından Önemi: Bu toplantı, 12 Ocak 2002'de İstanbul Cemal Reşit Rey kongre merkezinde yapıldı. Toplantıda 11 Eylül olayı ve dünya üzerindeki etkilerinden, yıllarca ABD'nin Rusya'dan korktuğu oysa ABD'ye darbenin tamamen farklı bir yerden geldiği, 11 Eylül sonrası Rusya'daki pek çok insanın ABD'ye yardım etmek için seferber olduğu dile getirildi.¹⁵⁰

¹⁴⁷ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=14>, (14.10.2006).

¹⁴⁸ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=15>, (14.10.2006).

¹⁴⁹ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=37>, (14.10.2006).

¹⁵⁰ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=20>, (14.10.2006).

11 Eylül Sonrası Medeniyetler Çatışması ve Avrasya: 9 Şubat 2002'de İstanbul'da düzenlenen *11 Eylül Sonrası Medeniyetler Çatışması ve Avrasya* konulu bu toplantıda küreselleşme ve dünya üzerindeki etkileri ile bağlantılı olarak 11 Eylül olayının kültürel etkisinden bahsedildi.¹⁵¹

Avrasya'da Küreselleşme ve Kültürel Değişim: 23 Mart 2002'de İstanbul'da düzenlendi. Toplantıda küreselleşmenin beraberinde kültürel erozyonu da getirdiği ve bunun özellikle yerel kültürler üzerinde ağır hasarlara yol açtığı ifade edildi. Yerel kültürlerin geliştirilmesi ve yerel kültürlere gerek devletin gerekse sivil toplum kuruluşlarının sahip çıkması gerektiği vurgulandı. Ayrıca kültürel değişimin ahlaki yozlaşmayı beraberinde getirdiği ve ahlak olmadan hiçbir ilerleme kaydedilemeyeceği de dile getirilen hususlardandı.¹⁵²

11 Eylül Perspektifinde Birlikte Yaşama: 11 Eylül 2002 tarihinde Moskova Milli Kütüphanesi'nde düzenlenen toplantıya birçok gazeteci ve akademisyen katıldı. Merkezi Avrasya coğrafyasının iki önemli ülkesi olan Türkiye ve Rusya aydınlarının ortaklaşa bir sempozyum düzenlemesiyle 11 Eylül olayını ve gelişmelerini, birlikte yaşama sanatı ve kültürler arası diyalog bağlamında ele alması, birlikte yaşama bilincinin geliştirilmesi ve oluşturulacak mutabakat metni ile bu mesajın hem Avrasya bölgesine hem de tüm dünyaya iletilmesinin faydalı olacağı düşüncesinden hareket eden DA Platformu bu organizasyonu gerçekleştirdi.¹⁵³

21. Yüzyılda Birlikte Yaşama Sanatı: Bu toplantı 5- 9 Haziran 2004 tarihlerinde Almatı (Kazakistan)'da gerçekleştirildi. Toplantıya Kazakistan Milli İlimler Akademisi, ABD Almatı Büyükelçiliği, Kazakistan Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Almatı Eyalet Valiliği, UNESCO, Rusya Almatı Büyükelçiliği, KATEV Uluslararası Eğitim ve Kültür Vakfı ve DA Dergisi katıldı.¹⁵⁴

¹⁵¹ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=21>, (14.10.2006).

¹⁵² <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=22>, (14.10.2006).

¹⁵³ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=23>, (14.10.2006).

¹⁵⁴ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=24>, (14.10.2006).

Terörden Evrensel Etiğe: Dinler ve Barış Sempozyumu: Bu sempozyum, 7- 8 Haziran 2005'te DA Platform tarafından Moskova (Rusya)'da düzenlendi. Rusya Halkla İlişkiler Birliği ve Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü tarafından desteklenen, Koloniy Zal'da düzenlenen sempozyuma 26 ülkeden 200'ün üzerinde kişi katıldı. Hristiyanlık, İslam, Yahudilik, Budizm, Hinduizm ve Konfüçyanizm dinlerine mensup din adamı, akademisyen ve entelektüelin katıldığı sempozyumda hem terörizme karşı tavır alındı hem de dinlerin değerleri ve barış dolu bir dünya kurma isteği ittifakla vurgulandı.¹⁵⁵ Ayrıca sempozyumda Moskovalı çocuklar her dinin kendine has renklerini simgeleyen kıyafetleriyle bütün dünyayı barışa çağırdılar. Sahneye konan dünya küresine bir zeytin ağacı dikilerek ruhani liderlerin geldikleri ülkelerden getirilen topraklarla dolduruldu. Ayrıca ağaç sırayla her bir dini simgeleyen çocukların başka bir küreden elleriyle taşıdıkları suyla sulandı. Bu davranış simgesel olarak, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezine alternatif bir tez olarak sunuldu.

Sempozyum sonunda katılımcılar belli konular üzerinde ortak noktalarda birleşerek bazı kararlar aldılar. Dinlerin savaşı ve şiddeti değil, barışı öngördüğü, terörün hiçbir dinle özdeşleştirilemeyeceği ifadesi üzerinde ittifaka varılan en önemli nokta oldu. Dinlerde adil savaş kavramının yer almasının hiçbir zaman terörist eylemlere, şiddete izin vermeyeceği ifadesi ile de son zamanlarda din adına yapıldığı iddia edilen terör eylemlerinin dinsel kökenli olamayacağı bir kez daha vurgulandı. Bütün inanç sistemlerinde ortak ahlaki değerlerin mevcut olduğu, çatışmaların bu ortak ahlaki değerlerin göz ardı edilip farklılıkların siyasi amaçlarla istismar edilmesinden kaynaklanmakta olduğu üzerinde karara varılan önemli konulardan birisiydi. Bu sorunlara çözüm önerisi olarak şu hususlara dikkat çekildi: a) Herkes kendi kimliğini koruyarak, ötekini anlama ve onunla birlikte yaşamak için çaba sarf etmelidir. b) Hoşgörüsüzlük cehaletten ve kibirden kaynaklanır; bu sebeple genç nesillere hoşgörü kültürü eğitimi verilmelidir. c) Toplumlara barış içinde yaşayabilmesi için, dinlerin temel değerlerinin yeniden ele alınması gerekir. d) Dünya şartları ve hayatın kendisi din ve barış arasındaki ilişki üzerine kafa yormaya bizi zorlamaktadır. e) Dinler dünyadaki sorunların

¹⁵⁵ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=28>, (14.10.2006).

çözümünün bir parçası olmalıdır; aksi takdirde sorunların birer parçası olarak algılanırlar. e) Herkes dünyadaki farklı din, inanç ve fikirler arasında barışın sağlanması için seferber olmalıdır.¹⁵⁶

Medeniyetler Diyalogu ve Birlikte Yaşama: 21- 24 Haziran 2006 tarihlerinde Bişkek (Kırgızistan)’te düzenlenen *Medeniyetler Diyalogu ve Birlikte Yaşama* konulu toplantıda medeniyetlerin bir arada yaşayabilme zorunluluğu dile getirildi. Ayrıca globalleşen dünyada düşmanlıkların yerini dostluğun, çatışmaların yerini işbirliğinin alması gerektiğine dikkat çekildi ve medeniyetler çatışması tezine karşı medeniyetler ittifakı tezi tartışıldı.

Toplantıda diyalog ve karşılıklı anlayışın en güçlü silahlardan daha etkili olduğu, dünyanın çatışmaya değil, karşılıklı anlayışa ihtiyaç duyduğu dile getirildi.¹⁵⁷ Toplantı sonucunda katılımcılar belli noktalar üzerinde fikir birliğine vardılar. Bu kararlardan bazıları şunlardır:

1. Avrasya farklı medeniyetlerin birlikte yaşamasına ilişkin zengin bir tecrübeye sahiptir. Bu nedenle, bu çatışmaları birbirimizden uzak durarak değil, yan yana durarak ve diyalogla çözmeliyiz.
2. Büyük dünya dinleri farklı kültürlerin bir arada yaşaması konusunda zengin kaynaklara sahiptir. Avrasya coğrafyasında kültürler arası ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bu kaynaklardan yeni şartlara uyarlanarak yararlanılmalı.
3. Toplumsal barışın sağlanabilmesi için, küreselleşme şartlarında milli kültürleri yok etmeden toplumların birlikte yaşamasına imkan veren ortamlar sağlanmalı.
4. Toplumsal ve politik süreçlerin küreselleşmeyle hız kazandığı günümüzde, soysa- kültürel değerler eğitimde önemli bir faktör olmuştur. Özellikle bu faktör, bölgesel, milli ve dini değerlerle çağımızın dayatmalarına karşı cevap verip, diyalogu ve birlikte yaşama düşüncesini esas alarak yeni bir eğitim modeli oluşturulmalıdır.
5. DA Platformu faaliyetleri çerçevesinde, eğitim kurumlarının da (ilkokul, lise, kolej ve üniversite) işbirliğiyle hoşgörü ve diyalog kültürünü oluşturmak amacıyla gençliği yetiştirme programı geliştirilmeli. Ayrıca Eğitim kurumları “nasıl bir insan ve vatandaş yetiştirilmeli” konusundaki programlarını medeniyetler arası diyalog çerçevesinde yeniden gözden geçirmeli.

¹⁵⁶ “Terörden Evrensel Etiğe: Dinler ve Barış Sempozyumu Sonuç Bildirgesi”, *DA Dergisi*, sy. 18, s. 32.

¹⁵⁷ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=40>, (14.10.2006).

6. Avrasya’da dezenformasyon sürecinin durdurulması ve medyada objektifliğin sağlanması amacıyla, dinlerin hoşgörü ve tarihi dostlukları sağlamlaştırmak üzere yayınlar yapan ve medeniyetler arası diyalogun gelişmesine önem veren referans medya organlarıyla işbirliği kurulmalı.¹⁵⁸

Kültürlerarası Diyalogdan Birlikte Yaşamaya Medya ve Eğitimin Rolü: DA Platformu’nun Ukrayna temsilciliği, 27- 28 Nisan 2007 tarihlerinde Ukrayna’nın Kiev kentinde *Kültürlerarası Diyalogdan Birlikte Yaşamaya Medya ve Eğitimin Rolü* konulu bir forum düzenledi. Forumda medeniyetler diyalogundan barış içinde birlikte yaşamaya, eğitimin rolü ve önemi, medyanın rolü ve medya mensuplarının etik sorumluluğu başlıkları altında çeşitli müzakereler yapıldı. Foruma Avrasya ülkeleri dışından Amerika, Hindistan, Kuzey Kore, Almanya, Mısır ve Avustralya’dan da katılım gerçekleşti. Katılımcılar, medyadan milli kültürleri kışkırtıcı, şiddete dönük yayın yapmaması istedi. Eğitim görevlilerine de ders kitaplarından düşmanlık içeren ifadelerin çıkarılması çağrısında bulundu.

Diyalog, hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesinde, özellikle medya ve eğitimin rolünün ele alındığı toplantıda, toplumların birlikte yaşama alışkanlığının geliştirilerek ve başka kültürlerden beslenerek ilerleyeceği inancının pekiştirilmesi, kültürlerarası ilişkilerin çoğaltılması ve yoğunlaştırılmasının her kültürün gelişmesine katkıda bulunacağına dikkat çekildi. Medyanın rolünün öne çıkarıldığı kararlarda, kitle iletişim araçlarının etik ilkeleri kültürlerarası hoşgörü ve diyalogu teşvik edecek şekilde yeniden tanımlaması gerektiği; ayrıca kültürlerarası iletişime yapılan her türlü katkının saygıyla karşılanması ve özellikle medya kuruluşlarının bu çabalara daha fazla yer ayırmaları için teşvik edilmeleri gerektiğinin altı çizildi. Eğitimin rolünün vurgulandığı kararlarda ise, birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi bakımından her ülkenin eğitim müfredatını gözden geçirmesi ve yabancı düşmanlığına yönelik ifadelerin müfredatlardan ayıklanması gerektiği, çocukların farklı kültürleri tanıyabilecekleri fırsatların ve programların çoğaltılması gerektiği dile getirildi.¹⁵⁹

¹⁵⁸ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=45>, (14.10.2006).

¹⁵⁹ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=879&cid=1449>, (08.01.2008).

Mevlana Celaleddin-i Rûmî ve Medeniyetler Diyalogu: 7- 9 Eylül 2007 tarihleri arasında Mevlana'nın 800. doğum günü münasebetiyle Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirildi. Amacı, Mevlâna'nın sevgi ve hoşgörü ekseninde gelişen düşüncesini ve onun günümüzdeki yansımalarını insanlığın istifadesine sunmak ve günümüz insanı için yeniden bir sevgi iklimi oluşturmaya katkıda bulunmak olarak ifade edilen toplantı okunan sonuç bildirisi ile neticelendirildi. Bu bildiride temel olarak şu hususlar dillendirildi: Kùltürlerin birbirlerini değerdendirmelerinde yanlış algılamalardan ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan problemlerin yaşandığı, savaşların, çıkar çatışmalarının ve hiyerarşik dünya tasavvurlarının küresel çapta etkili olduğı çağımızda her türlü farklılığı hoşgörüyle karşılayan Mevlana'nın bütün insanlığı diyalog ve hoşgörüü esas alarak kucaklayan fikirlerine herkesin ihtiyacı vardır. Dünya barışının sağlanması yolunda kurumlar, sivil inisiyatifler güç ve işbirliği sağlamaya çalışırken, insanlığın kadim bilgelik kaynaklarından da yararlanmaları ve bu manada Mevlana'nın görüşlerinin değerdli bir kaynak olarak ele alınması yerinde olacaktır.¹⁶⁰

Bunların dışında DA Platformu, Rusya Devlet Başkanlığı Kamu Yönetimi Akademisi, UNESCO ve Rusya Sosyal Bilimler Vakfı'nın birlikte düzenlediğı *Sürdürülebilir Kalkınma İçin Kùltürler ve Dinler Arası Diyalog* konulu uluslararası toplantının sponsorları arasında yer almaktadır. 13- 16 Eylül 2007 tarihleri arasında Moskova'da düzenlenen konferansın sonucu 6 maddelik bir deklarasyon yayınlandı ve bu deklarasyonun son maddesinde, "Kùltürler ve dinler arası diyalog kültürel etkileşimin köşe taşı, kültürel alışverişin canlı biçimi, sürdürülebilir gelişmenin simgesi, toplumların artan hoşgöürüsü ve küresel dünyada kültürel değerdlerin korunmasıdır." ifadesi yer aldı.¹⁶¹ Ayrıca bildiride yer alan bazı ifadeler önemli mesajlar içermektedir. Üzerinde önemle durulan noktalar şunlardır: a) Dinler ve kùltürler arası diyalogda yaşanan sorunların tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Bu nedenle bütün devletler çözüm için önemli stratejiler belirlemelidir. b) Hem ulusal hem de uluslar arası güvenlik sorunlarının çözümü diyalog düşüncesinin yaygınlaştırılması ile paralellik arz etmektedir. c)

¹⁶⁰ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=845&cid=1221>, (01. 10. 2007).

¹⁶¹ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=112&cid=1194>, (01. 10. 2007).

Dini organizasyonlar modern, sosyal ve siyasi hayatta daha aktif roller üstlenmek zorundadır. d) Devletler. Farklı etnik ve dini gelenekler arasında uyum sağlamalı, aşırılıklara karşı gerekli tedbirleri almalıdır.¹⁶²

Medeniyetlerarası Diyalog ve Ortadoğu'nun Geleceği: Rusya Dışişleri Bakanlığı ve DA Platformu'nun öncülük ettiği *Medeniyetlerarası Diyalog ve Ortadoğu'nun Geleceği* konulu konferans 9- 10 Kasım 2007 tarihlerinde Moskova'da düzenlendi. Toplantının gerçekleştirilmesinde Rusya Dışişleri Bakanlığı ve DA Platformu'nun yanında gelişmiş ülkelerin oluşturduğu G-8 grubu, Medeniyetlerin Diyalogu Örgütü ve St. Petersburg Devlet Üniversitesi'nin de katkılarıyla düzenlenen konferansa 19 ülkeden 80'i aşkın siyaset ve bilim adamı katıldı.¹⁶³

Ortadoğu'nun diyaloga en az dünyanın diğer bölgeleri kadar ihtiyacı olduğunun dile getirildiği toplantının sonuç bildirgesinde dinlerarası diyalog açısından önemli hususlar dile getirildi. Bildirgenin ilk maddesinde, diyaloga Ortadoğu'da dünyanın diğer bölgelerinden daha fazla ihtiyaç olduğu dile getirilerek, bir taraftan adaletsiz paylaşım ve eşitsizliklerin, diğer taraftan derinleşen korku ve endişelerin yeni nefret ve önyargıları beslediği, bu durumun her iki tarafta da aşırılıklara neden olduğu vurgulandı. İkinci maddede, medeniyetlerin farklılıkları arasında diyalog vasıtasıyla köprü kurmanın yeri doldurulamaz bir kavram olduğu ifade edildi. Eğitim ve akademik çalışmaların medeniyetler arası diyalogun teşvik edilmesinde büyük katkıları olacağı, din adamları ve eğitimcilerin diyalog sürecinde aktif rol almalarının gerektiği, üç önemli dinin merkezi olan Ortadoğu'da çatışmaları şiddetlendirmek yerine dinlerarası diyalogu geliştirmek için gayret gösterilmesi gerektiği, Ortadoğu'da yaşanan sorunların temelinde İsrail- Filistin sorununun olduğu ve bölgede barışın sağlanması için sorunun çözümüne öncelik verilmesi gerektiği de sonuç bildirgesinde dile getirilen önemli ifadeler arasında yer almaktaydı.¹⁶⁴ Ayrıca medyanın diğer dinlere karşı provokasyondan kaçınması, bütün medeniyetlere saygı duyması gerektiği ve bu

¹⁶² <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=657&cid=1295>, (03. 10. 2007)

¹⁶³ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=899&cid=1503>, (14.11.2007).

¹⁶⁴ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=899&cid=1503>, (14.11.2007).

doğrultuda medeniyetler diyaloguna olumlu katkı sağlamak için çaba sarf etmesi gerektiği de vurgulanan önemli noktalardan birisiydi.¹⁶⁵

4.6.3. Diyalog Avrasya Dergisi

Diyalog Avrasya dergisi DA Platformu'nun mevcut diyalog eksikliğini gidermek, aydınların ve aydınlar aracılığıyla halkların diyalogunu sağlamak amacı ile oluşturmuş olduğu yayın organıdır. Türkçe ve Rusça olarak yayınlanan DA dergisi, Avrasya aydınlarının ortaklaşa çıkardıkları bir dergidir.¹⁶⁶

4.7. Kültürlerarası Diyalog Platformunun Diyalog Faaliyetleri

Kültürlerarası Diyalog Platformu (KADİP), diyalog ortamını yaygınlaştırabilmek ve geniş kitlelere yansıtabilmek için, daha önce de diyalog çalışmaları olan kişilerin ve kuruluşların temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş bir sivil toplum örgütüdür. Bu platformun kurucuları farklılıkların karşılıklı saygı ve anlayışla ele alınması, tarafların birbirlerinin kutsal değerlerine saygı göstermeleri gerektiğinin bilincinde olan farklı dinlere mensup kişilerdir.

KADİP'in diyalog faaliyetleri çerçevesinde yapmış olduğu çalışmalar şunlardır:

Medeniyetlerarası Diyalog Kongresi: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı yönetimi “Neden diyalog olmasın?” sorusundan hareketle 6- 7 Haziran 1997’de bu toplantıyı organize etti.

Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı yetkilileri, toplumlar arası ilişkilerde diyalogun esas olduğunu, buna karşın çatışmaların siyasi ve ekonomik hedefleri olan yöneticilerin emellerine bağlı olarak gerçekleştiğini, her ne kadar bölgesel ve ulusal alanda yaşananlar, Samuel Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” tezini

¹⁶⁵ <http://www.daplatform.org/bpi.asp?caid=899&cid=1503>, (14.11.2007).

¹⁶⁶ <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=4>, (12.11.2007).

doğruluyor gözüke de kurum olarak “Küresel Barış” yönündeki çalışmalarını sürdürdüklerini dile getirdiler.¹⁶⁷

Birlikte Yaşama Sanatı “HOŞGÖRÜ 700”: Osmanlı Devletinin kuruluşunun 700. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde 21- 22 Eylül 1999 tarihinde İstanbul’da *Birlikte Yaşama Sanatı, Hoşgörü 700* konulu bir sempozyum düzenledi. Osmanlı sultanlarının Müslümanların yanında gayr-i Müslimlere de din ve inanç hürriyeti tanıdığı vurgulanarak birlikte yaşama sanatının en açık şekilde görüldüğü toplumun Osmanlı Devleti olduğu ifade edildi. Sempozyumun ardından üç İbrahimi dinin koroları ortak bir konser vererek hoşgörü içinde birlikte yaşama mesajı verdi.¹⁶⁸

Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog Sempozyumu: KADİP, 30 Eylül- 1 Ekim 2004 tarihleri arasında Gürcistan’ın başkenti Tiflis’te *Küreselleşme ve Medeniyetle Arası Diyalog* isimli bir sempozyum düzenledi. Birçok ilim adamı ve gazetecinin katıldığı sempozyumun temel konusu birçok yönden çok sıkıntılı dönemler geçiren Kafkaslarda bugün neden diyaloga daha fazla ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktı.

Katılımcılar Gürcistan’dan dünyaya barış, hoşgörü, sevgi ve diyalog mesajları gönderdiler. Sempozyuma katılamayan Vakfın onursal başkanı Fethullah Gülen de bir mesaj göndererek tüm dünyaya birlik ve beraberlik çağrısında bulundu.

Barış Duası I: Farklı inanç ve kültürlere mensup insanların bir arada uyum içinde yaşamasını kendisine amaç edinen KADİP, 15 Ocak 2004 tarihinde Barış Duası toplantısını düzenledi. Harbiye Hilton Otel’de (İstanbul) düzenlenen bu toplantının konusu *Üç Semavi Dinde Ortak ve Ahlâki Değerler ve Terördü*.¹⁶⁹

Barış Duası II: KADİP Barış Duası’nın ikincisini 25 Ocak 2005 tarihinde İstanbul Hilton Otel’de gerçekleştirdi. *Semavi Dinler ve Ebedi Barış* konusunun işlendiği

¹⁶⁷ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=23>

¹⁶⁸ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=19>, (24.10.2006).

¹⁶⁹ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=103>, (31.10.2006).

bu toplantıda Ruhani Liderler bütün dünyada barış, birlik ve kardeşliğin sağlanmasında dini liderlerin önemli bir görev üstlendiğini ve bu görevlerini, gerçekleri saptırmadan ve asıl amaçtan uzaklaşmadan yerine getirmeleri gerektiğini dile getirdiler.

KADİP eski başkanı Bekir Karlığa Misyonerlik ve Diyalog tartışmalarına değindiği konuşmasında; “Din adamlarının asıl görevlerini unutarak ticari rekabete girmeleri kadar tehlikeli bir şey yoktur. Bunun çok acı tablolara sebep olduğunu biliyoruz. Herkesin kendi dinin anlatma özgürlüğü vardır fakat bunu insanların zaaflarından istifade etmek amacı ile menfaat vaat ederek dine çekmeye çalışmanın dinlerin özüne aykırı olduğu açıktır.” dedi.¹⁷⁰

Açlık ve Yoksulluk Paneli: 1 Şubat 2006 tarihinde KADİP tarafından organize edilen *Açlık ve Yoksulluk Panelinde*, bu sorunun çözümüne yönelik “Dinleri Çözüm Önerileri Nedir?” sorusuna cevap arandı. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, UNICEF, “Kimse Yok Mu?” ve “Can Simidi Yardımlaşma Kulübü”nün destekleriyle hazırlanan panelde “açlık” sorununun ciddiyeti ortaya konuldu. Konuşmacılardan her biri açlık ve yoksulluk probleminin çözümüne yönelik, kendi dini inanç ve kültüründe yer alan örnekler verdi.¹⁷¹

Harran Buluşmaları I: KADİP’in en büyük organizasyonlarından olan Harran Toplantılarının ilki *Ortak Ata Hz. İbrahim’in İzinde* başlığı altında 13- 15 Nisan 2000 tarihlerinde Türkiye’de İbrahimî geleneğin yaşandığı iki önemli şehirde düzenlendi. Toplantının bir bölümü, Hz. İbrahim’in doğum yeri kabul edilen ve Harran bölgesinin merkezi konumunda olan Şanlıurfa’da, diğer bölümü ise yüzyıllar boyunca üç semavi dinin mensuplarının birlikte barış ve hoşgörü içinde yaşadığı İstanbul’da gerçekleştirildi.

15 farklı ülkeden katılımın gerçekleştiği sempozyumda katılımcılar ağırlıklı olarak, a) Hz. İbrahim’in hayatı, dini ve kültürel çevresi, tevhid misyonu, b) Hz. İbrahim’in zengin mirası ışığında üç monoteist din arasında geliştirilmesi gereken

¹⁷⁰ Kùltürler Arası Diyalog Platformu Katalogu, s. 59.

¹⁷¹ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=153>, (01.10.2007).

diyalog, hoşgörü ve barış faaliyetleri, c) Öğretim ve eğitim konusu açısından üç monoteist din olmak üzere üç ana konu etrafında yoğunlaştılar ve toplantı sonunda önemli tespitlerde bulundular. Ve bizim için, konumuzla ilgili olması sebebiyle, diyalog, hoşgörü ve barış faaliyetleri konusunda alınan kararlar daha fazla önem arz etmektedir.

Sempozyum sonunda ilk olarak, üç büyük monoteist din arasında samimiyet, hoşgörü, inanç ve kararlılıkla sürdürülmesi gereken dinler ve medeniyetler arası diyalogun hayati derecede öneme sahip olduğu sonucuna varıldı. Ardından bu üç semavi din arasında Hz. İbrahim konusu da dahil olmak üzere birçok konuda önemli farklılıkların olduğu vurgulandı. Bu farklılıklardan bazılarının her üç dinin temel kaynaklarında da görülen bariz farklılıklar olduğu, bazılarının ise asırlardır süregelen cehaletten kaynaklandığı ve bu üç semavi din mensuplarının birbirlerinin dini inançları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları ifade edildi. Söz konusu bu dinler arasında farklı noktalar bulunmasına karşın bazı yönlerden benzerlikler de bulunmaktadır. Ancak dinlerin tarihine baktığımızda benzerlikler değil, farklılıklar ön planda olmuştur. Artık farklılıklardan bahsetmeyi bir yana bırakıp ortak bir zeminde buluşmak gerekmektedir. Bu sayede uluslar arası ilişkiler ve siyaset, ahlâkî ve manevi hayatı da içine alıp gelişebilecektir. Bu nokta da ise din bilginlerine, din adamlarına ve dini kurumlara önemli görevler düşmektedir.

Toplantı'ya katılamayan dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz toplantıya gönderdiği mesajda tüm insanların Hz. Adem'den türediğini ve bu anlamda dünyadaki herkesin kardeş olduğunu, daha dar kapsamıyla Yahudi Hristiyan ve Müslümanlar olarak Hz. İbrahim'e mensubiyetimizle iftihar ettiğimizi, dolayısıyla daha yakın bir kardeşliğimiz olduğunu dile getirdi. Mesajının devamında, "Evet, farklı milletleriz ama bu farklılık birliğe ve diyaloga mani değildir." diyerek farklılıklara rağmen diyalog vasıtasıyla bir arada barış içinde yaşanabileceğini dile getirdi.¹⁷²

¹⁷² www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=105&cid=276, (24.10.2006).

Harran toplantılarının ilkinde sunulan tebliğler, açılış konuşmaları ve toplantıya gönderilen mesajlar derlenerek kitap haline getirilmiştir.¹⁷³

Harran Buluşmaları II: Harran toplantılarının ikincisi de *Hiz. İbrahim'in Aydınlığında Dinler ve Barış* başlığı altında, 16-23 Mayıs 2004 tarihleri arasında bir bölümü Mardin'de bir bölümü İstanbul'da olmak üzere iki ayrı şehirde düzenlendi.

Tüm dünyadan dini lider ve akademisyenlerin katıldığı sempozyumda konuşmacılar, asırlarca rakip dinler olarak yaşamış olan İslâm, Hristiyanlık ve Yahudiliğin aslında aynı kökten geldiği, aynı temel esaslara sahip olduğu ve aynı kaynaktan beslendiği konusunda birleştiler.¹⁷⁴ Sempozyuma katılamayan Fethullah Gülen, bir mesaj göndererek dünya barışının sağlanması görevinin İbrahim'in torunlarına¹⁷⁵ düştüğünü ve bu görevin yerine getirilebilmesi için üç büyük dine mensup liderleri en kısa zamanda işbirliği yapmaya davet etti.¹⁷⁶

İftar Buluşmaları: KADİP, dinlerarası diyalog faaliyetleri çerçevesinde farklı din mensuplarını iftar sofralarında buluşturmuştur. İlk iftar buluşması 1995 yılında düzenlendi. Bu tarihten sonra da her yıl geleneksel olarak iftar buluşmaları gerçekleştirildi.¹⁷⁷

İftar buluşmalarının bir diğeri KADİP tarafından 24 Ekim 2004 tarihinde Lütfü Kırdar Kongre ve Sergi Sarayında düzenlendi. Hoşgörü ve Diyalog İftarı olarak

¹⁷³ Bkz: ed. Cemal Uşşak, *Hiz. İbrahim'in İzinde*, Ufuk Kitap, İstanbul 2001.

¹⁷⁴ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=105&cid=279>, (24.10.2006).

¹⁷⁵ Hiz. İbrahim, günümüzde dinlerarası tartışmalarda Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar için ortak bir referans noktası haline geldi. Bugün gerek Yahudilerin gerek Hristiyanların gerekse Müslümanların Hiz. İbrahim'e göstermiş oldukları saygı ve sevgi, bu üç dinin mensubunu ortak bir zeminde buluşturan önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç dinin aslında "tek tanrı inancı"nın bulunması, Hiz. İbrahim'in Tanrı'ya teslim olma noktasında bir model olarak sunulması noktasında bu dinler İbrahim kökenli olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan Hiz. İbrahim'in bütün inananların ortak atası olduğu vurgulanmaktadır. Ancak bu durum Hristiyanların ve Müslümanların İbrahim'in torunu olduğunu göstermemektedir.

¹⁷⁶ Fethullah Gülen, "Kültürlerarası Diyalog Platformu Tarafından Düzenlenen 'Ortak Ata Hiz. İbrahim'in Aydınlığında Dinler ve Barış' Konulu Sempozyuma Gönderdiği Mesaj", <http://tr.fgulen.com/a.page/hayati/mesajlari/a12316.html>, (18.09.2006).

¹⁷⁷ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=254&cid=1228>, (20.10.2006).

adlandırılan bu toplantıya dini cemaat liderlerinin yanında siyaset, medya, iş ve sanat camiasından da birçok kişi katıldı.

Toplantıya katılan Fener Rum Patriği Bartholomeos, diyalog alanında, memleketin refahını artırmak, dünya barışına katkıda bulunmak için yola çıkıldığını ifade etti. Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu da, sınırsız dünyevileşmenin insanoğlunda derin yaralar bıraktığı günümüzde tevhit dininin barış ve hoşgörüsüne ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekti.¹⁷⁸

KADİP, bir başka iftar buluşmasını da 16 Ekim 2005 tarihinde, *Evrensel Barışa Doğru* başlığı altında düzenledi. Toplantıya birçok ülkede açılmış olan Türk Kolejlerinden mezun olan öğrenciler katıldı. Farklı ırk, din ve kültürlere mensup bu öğrencilerin hepsi Türkçe konuşmalar yaparak barış mesajları verdiler. Böylece bu toplantıda evrensel barışa doğru köprüler kurulabileceği ispatlanmaya çalışıldı.

Geleneksel hale gelen iftar buluşmalarının 13'üncüsü ise, 9 Ekim 2007'de Yeşilköy WOW (İstanbul) Otellerinde *Hep Birlikte Sevgiyle Buluşuyoruz* başlığı altında düzenlendi. Bu iftar yemeğinde 81 il için ayrı masalar oluşturuldu ve her masada bir ilden 8 kişi ağırlandı. Bu iftar toplantısına toplumun her kesiminden önde gelen isimlerin yanı sıra her ili temsil edecek kişiler de davet edildi ve bu davetliler o il için ayrılan masaya oturtuldu.¹⁷⁹

4.8. Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı'nın Diyalog Faaliyetleri

Çok geniş kapsamlı olmasa da diyalog faaliyetlerinde bulunan bir diğer sivil toplum kuruluşu da Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı'dır. 1985 yılında kurulan vakıf yetkilileri kendilerini kamu yararına çalışan, bu amaçla

¹⁷⁸ Kùltürler Arası Diyalog Platformu Katalogu, s. 24.

¹⁷⁹ <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=254&cid=1245>, (19.11.2007).

araştırmalar yapan, projeler yürüten, tartışan, sorgulayan, gündem oluşturan bir düşünce üretim kuruluşu olarak tanıtmaktadır.¹⁸⁰

Dinlerarası diyalog faaliyetlerine katkıda bulunmaya çalışan Vakfın kendisine belirlediği hedefler şunlardır: Küresel değişimin etkilerini analiz ederek, değişim sürecinde uyum stratejileri geliştirmek; ülkemizin kalkınma ve barışının sürdürülebilir olması amacıyla bölge ülkeleri ile sosyal, ekonomik ve politik işbirliklerini teşvik etmek; yerel ve ulusal değerlerimizin yanında Avrupa Birliği değerlerinin paylaşılmasını teşvik etmek; Sosyal, ekonomik ve politik kararlarda kamuoyu oluşturarak, sivil toplum görüşlerinin etkin rol almasını, dolayısıyla demokrasinin ve sivil toplum kültürünün gelişmesinin sağlamak; sivil toplum kültürünün gelişimini sağlamak suretiyle de gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nin asıl sahipleri olacak Türk gençliğinin potansiyel gücünü ortaya çıkarmak.¹⁸¹

Marmara Vakfı'nın diyalog faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdiği ilk faaliyetlerden birisi 1997 yılından beri her yıl düzenlemiş olduğu “Sevgi ve Barış İftarları”dır. Başta İbrahimi dinlerin ruhani liderlerinin iştirak ettiği toplantılara ayrıca yabancı ülkelerin Türkiye'deki büyükelçileri, başkonsolosları, milletvekilleri, emekli generaller, sivil toplum kuruluşu temsilcileri, özel sektör temsilcileri de katılmaktadır. Ortalama 300 kadar davetlinin katıldığı toplantılarda kültürler ve dinler arası diyalogu gerçekleştirmek adına nelerin yapılabileceği hususunda fikir alış verişinde bulunulmakta, yeni gelişmeler tartışılmaktadır.¹⁸²

Vakfın, Sevgi, barış ve diyalog iftarı olarak isimlendirdiği toplantıların 11.si 19 Eylül 2007 tarihinde Adile Sultan Sarayı'nda gerçekleştirildi. Marmara Vakfı ve TÜRSAB'ın ortaklaşa düzenlediği bu geleneksel iftar yemeğine başta Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu olmak üzere Bosna Hersek Reisü'l- Uleması Mustafa Fendi Ceriç, Türkiye Ermeniler Patriği Mesrob Mutafyan, Türk Musevi Cemaati Türkiye Hahambaşı Silvio Ovadya, Süryani Kadim Cemaati Metropolitisi Yusuf Çetin gibi isimler katıldı.¹⁸³

¹⁸⁰ <http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog>, (02.10.2007).

¹⁸¹ <http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog>, (02.10.2007).

¹⁸² <http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog>, (02.10.2007).

¹⁸³ <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/haberler/bsk/07hab/07eyMarmara.htm>, (01.10.2007).

11 Eylül 2001’de İkizkule’ye yapılan terör saldırısının hemen ardından ABD Büyükelçiliği tarafından 15 Eylül 2001 tarihinde İstanbul’da Saint Antonie Kilisesi’nde düzenlenen anma törenine Marmara Vakfı da katıldı. Toplantıda söz alan Vakıf Başkanı Prof. Dr. Akkan Suver yaptığı konuşmasında hiçbir dinin şiddeti emretmediğini, aksine bu dinlerin insanlığa geliş amacının barış, huzur, mutluluk ve refah olduğunu vurguladı.¹⁸⁴

Marmara Grubu Vakfı 2004 yılında UNESCO çatısı altındaki “Dinlerarası Diyalog Merkezine” sivil toplum kuruluşu statüsünde kabul edilmiştir.¹⁸⁵ Papa XVI. Benedict, 9 Kasım 2006 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanlığının İtalya Dışişleri Bakanlığıyla ortaklaşa düzenledikleri Türkiye- İtalya ilişkilerinin 150. yıldönümü toplantıları münasebetiyle Roma’da bulunan Marmara Grubunun görüşme talebini kabul etti. Görüşme esnasında Marmara Grubu Vakfı’nın Türkiye’nin önde gelen sivil toplum kuruluşlarından olduğunu belirten Papa XVI. Benedict, Türkiye ziyaretine büyük önem verdiğini ifade etti. Papa, ayrıca Marmara Vakfı’nın on yıldır düzenlediği “Sevgi ve Barış İftarları”na büyük önem verdiklerini, bu sebeple iki iftara bakan seviyesinde katıldıklarını ve bu kabulde de vakfın bu çalışmalarının büyük payının olduğunu ifade etti.¹⁸⁶

Marmara Vakfı çeşitli zamanlarda kültürler ve dinler arası diyalog kapsamında karşılıklı görüş alış verişinde bulunmak amacıyla Vatikan’ı ziyaret etti. Kendi ifadeleriyle, vakıf bu temaslar esnasında Türkiye ile Vatikan arasında sevgi ve barış köprüsünün daha da güçlendirilmesi için sivil toplum kimliği ile çeşitli girişimlerde bulundu.

¹⁸⁴ <http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog>, (02.10.2007).

¹⁸⁵ <http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog>, (02.10.2007).

¹⁸⁶ <http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog>, (02.10.2007).

4.9. Dinlerarası Diyaloga Rezerv Koyan Gruplar

Dinlerarası diyalog konusuna olumlu yaklaşan kuruluşlar olduğu gibi, diyaloga en başından rezerv koyarak oldukça olumsuz bir tutum takınan gruplar da bulunmaktadır. Bunların başında da Haydar Baş grubu yer almaktadır.

Haydar Baş ve grubu, dinlerarası diyaloga sıcak bakmamakta, diyalog çalışmalarına destek verenleri de oldukça sert bir şekilde eleştirmektedir. Bu konuda öncelikli olarak Haydar Baş'ın Fethullah Gülen'e yazmış olduğu mektup incelenebilir. Haydar Baş bu mektupta diyaloga karşı olumsuz tavrını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Haydar Baş, Gülen'in Papa'yı ziyaretinden kısa bir süre önce, 6 Şubat 1998 tarihinde ona bir mektup yazmış ve bazı konularda ona uyarıda bulunmanın din kardeşi olmanın vazifesi olduğunu dile getirmiştir. Bu uyarı konularından biri de Gülen'in dinlerarası diyaloga destek vermesiyle ilgiliydi. Haydar Baş, Hristiyan din adamlarıyla yakınlık kurulmasını, dostluk mesajlarının verilmesini büyük bir yanlışlık olarak değerlendirmiş ve Hristiyan temsilcileriyle iftar yemeklerinde bir araya gelinmesini eleştirmiştir:

Basında ve kamuoyunda müşahede ettiğimiz daha büyük bir yanlış ise, Hristiyan din öncüleriyle yakınlıklar kurulması, karşılıklı dostluk mesajları verilmesi ve bu yolda birlik- beraberlik, işbirliği iyi niyet havasının verilmek istenmesidir.

Hatta son günlerde çıkan bir haberdan takip ettiğimize göre bir iftar sofrasında bir Hristiyan temsilciye dua ettiriliyor. Temsilci duasında teknik bir şekilde Allah Resulünü tanımadığını ifade ediyor. "ortak yanımda Allah-u Ekber'dir. Allah-u Ekber diyelim" diyor. Şimdi soruyorum; "Muhammed'ür Rasulüllah" demeden, gerçek manada Allah-u Ekber demek nasıl mümkün olur? Belli ki demagojidir. Bu şahıs, muharref İncil'e dayalı teslis inancını taşıyan ve Kur'n-ı Kerim'de şirk olduğu ifade edilen Hristiyanlığı cazip ve meşru göstermek maksadındadır. Güya iki din arasında ortak bir taraf bulunuyor ve bu basın yoluyla kamuoyuna arz ediliyor. Halbuki küfür olan Hristiyanlık ile yegane hakkın kendisi olan İslam'ın hiçbir ortak yanı yoktur. Küfür ile hak, karanlık ile aydınlık nasıl ortak cihet taşıyabilir?

Kaldı ki küfürde olanların duası makbul olmadığı gibi, böyle bir duayı meşru ve faziletli saymak da itikadi açıdan tehlikelidir. Bilindiği gibi, itikadi konular son derece büyük bir öneme haizdir. Küçük bir aç farkı, vahim neticeler doğurabilir.¹⁸⁷

¹⁸⁷ <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=haberler.politika&tarih=2005-02-05>, (07.12.2007).

Haydar Baş, burada KADİP tarafından düzenlenen ve farklı dinlere mensup kişileri bir araya getiren iftar buluşmalarının Hristiyanlığı cazip hale getirdiğini ve meşru gösterdiğini vurgulamakta, bu toplantıların Müslümanların Hristiyan olmasına sebep olacağını savunmaktadır. Ancak burada ifade etmek gerekir ki, KADİP bu iftar yemeklerine sadece Hristiyan din mensuplarını değil, toplumun çeşitli kesimlerinden farklı dinlere mensup birçok insanı davet etmektedir. Bu toplantılara, Hristiyanlar kadar Yahudiler ve farklı kesimlerden kişiler de katılmaktadır. Dolayısıyla düzenlenen bu iftar yemeklerinin amacının Hristiyanlığı cazip göstermek ya da meşrulaştırmak olduğu söylenemez.

Haydar Baş, diğer din mensuplarıyla bir araya gelmenin ancak tebliğ çerçevesinde olursa meşru olduğunu savunmakta ve mektubuna şu sözlerle devam etmektedir:

Çok iyi biliniz ki, “kelime-i tevhid” ancak nübüvvetle tamamlanır. Allah Resulünü inkar edenler, “Allah-u Ekber” kelimesinde nasıl samimi olabilirler? Biz Hristiyan veya diğer din mensuplarıyla görüşülmesin, irtibat kurulmasın demiyoruz. Ancak onlarla olan ilgi ve irtibat, Hakk’ı açıkça söylemek şartıyla meşrudur. Yani tebliğ esastır. Nitekim Allah Resulünün o devrin Hristiyanlarıyla olan görüşme ve münasebetleri, tam bir tebliğ örneği ve hakkın beyanı şeklinde cereyan etmiştir.¹⁸⁸

Haydar Baş mektubunda, kanaatimizce Said Nursi’nin inkar-ı uluhiyet fikrine karşı ehl-i kitap ile ittifak edilebileceği düşüncesine de atıfta bulunarak, dinlerarası diyalogu taviz, tahribat ve zillet olarak değerlendirmektedir:

Kaldı ki haham ve papazlarla işbirliği ihtiyacı nereden çıkmaktadır? Kimin için, neye ve kime karşı bir ve beraber olunacaktır? Ancak ilhad fikri ve ateizm öldüğüne göre bu taviz, bu tahribat, bu zillet nedendir? Bu tutum insanlara Hristiyanlığı normal ve meşru kabul etme hissiyatını verir ki, gençliğimiz, teknolojik üstünlüğü elinde tutan Hristiyan dünyasına, Hristiyanlık dinine meylederse bu vebali kim taşıyabilir? Nitekim bütün şehirlerimizde ve özellikle İstanbul, İzmir, Ankara, Eskişehir ve Adana gibi vilayetlerde gençlere İncil okutma faaliyetine başlanmıştır. Ve bilmekteyiz ki, asırlardır süren Hristiyanlaştırma ve misyonerlik faaliyetleri, özellikle günümüzde daha da organizeli ve sinsî bir şekilde hız kazanmıştır. Hâlâ tarihi haçlı taassubunda İstanbul, İzmir ve hatta Anadolu kurtarılmayı bekleyen işgal edilmiş topraklar olarak algılanıyor ve öğretiliyor.

Son günlerde manevi ve dini değerler üzerinde çıkarılan tartışmalar sebepsiz değildir. Bu, uluslararası organizeli bir güç tarafından planlanmakta, bu

¹⁸⁸ <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=haberler.politika&tarih=2005-02-05>, (07.12.2007).

hususta yerli uşaklar kullanılmaktadır. İyi bilelim ki hedef, sadece dinimiz değil, devletimiz ve hatta vatanımızdır.¹⁸⁹

Haydar Baş, yukarıdaki ifadelerinde haklı olarak vahyin nübüvveti tamamladığını ifade etmektedir. Zaten biz de vahiy ve peygamberliğin bir bütün olduğunu, tek Allah'a inanmanın onun göndermiş olduğu her şeyi toptan kabul etmek olduğunu daha önce ifade etmiştik. Ancak Haydar Başın, ateizm fikri öldüğü için diyaloga gerek kalmadığı ve farklı din mensuplarının bir araya gelişlerinin sadece tebliğ çerçevesinde olabileceği yönündeki kanaatlerinin doğru olmadığını düşünmekteyiz. Bizce eşit şartlarda farklı din mensupları diyalog zemininde bir araya gelebilmelidir. Çünkü inanan ve inanmayan bütün insanların karşı karşıya kaldığı ortak problemler bulunmaktadır. Ve farklı din mensubu dindarlar bir araya gelmek suretiyle bu ortak problemlere çözüm arayabilmelidir. Dolayısıyla Haydar Baş'ın ifade ettiği gibi ateizm düşüncesinin ölmüş olması diyaloga girilmesine engel olmamalıdır. Yine diyalog toplantıları vesilesiyle dindarlar kendi inançlarını anlatmak suretiyle kendi dinini tanıtabilir. Yani İslam'da tebliğ esastır ancak, her diyalog toplantısı da tebliğ içerikli olmamalıdır.

Haydar Baş, diyalog konusunda tavrını ortaya koyduktan ve kendince gerekli uyarıları yaptıktan sonra, Fethullah Gülen'e dini ya da siyasi bir lider olmadığını hatırlatarak mektubunu sona erdirmektedir:

Kaldı ki siz, ne bir siyasi lidersiniz, ne de İslam namına seçilmiş bir temsilcisiniz. Her iki halde de böyle badirelere düşmenin anlamı yoktur. Nitekim biz, devlet ve millet kucaklaşmasıyla milli bütünlüğü temine çalışıyor, mevzuat ve hukukun üstünlüğünü hayata geçirmeye gayret ediyoruz.¹⁹⁰

Haydar Baş, burada Fethullah Gülen'i siyasi bir parti lideri veya İslam adına seçilmiş bir temsilci olmama noktasında eleştirirken kendisini otorite sahibi birisiymiş gibi göstermektedir. Bu noktada Haydar Baş ile Fethullah Gülen arasında bir fark yoktur. Siyasi Parti lideri olması dinlerarası diyalog konusunda mutlak söz sahibi olması anlamına gelmemektedir.

¹⁸⁹ <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=haberler.politika&tarih=2005-02-05>, (07.12.2007).

¹⁹⁰ <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=haberler.politika&tarih=2005-02-05>, (07.12.2007).

Haydar Baş diyalogu, “sömürgeciliğin destek kolu, oryantalizmin post-modern süreci” olarak nitelemektedir (Baş 1989: 209). Ayrıca Hristiyanlık Dışı Dinler Sekreteryası Başkanı Kardinal Arinze’nin dinlerarası diyalogun “kitlesel ayağını”, Thomas Michel’in de diyalogun “akademik ayağını oluşturduğunu ifade etmektedir:

Türkiye’de diyalogun akademik ayağını oluşturmakla görevli Kilise Sekreteryası, bu işlerin İslam’a sadakatle bağlı geleneksel Müslümanlarla olamayacağını gayet iyi bildiğinden “gevşek vahiy” inancını kabullenmiş ve gerektiğinde Kur’an-ı Kerim’i sorgulayabilecek akademik çevrelerle çok yakın temas kurulmasının şart olduğunu düşünmektedir. Nitekim R. Arnaldez, normal bir Müslümana diyalogu kabul ettirmenin pratikte imkansız olduğunu söyledikten sonra, İslamî esasları modern akılla silkelemeyi bir metod haline dönüştürmüş ‘Vehhabi anlayışı’nın ve ‘M. Abduh’çu ekol’ün galip gelmesi halinde, dinlerarası diyalogun oldukça kolaylaşacağını ifade etmektedir. Bugün “ılımlı İslam” diye adlandırılan süreç, hakikatte küresel sömürge odakları ve Kilise’nin diyalog stratejisi bağlamında kurguladığı ve “gevşek vahiy inancı”yla oluşturulmuş “İslam’dan başka bir İslam” oluşturmaktadır (Baş 1989: 210-211).

Haydar Baş, Misyonerlik faaliyetlerinin Türkiye’de son yıllarda büyük bir hızla arttığını ve bu faaliyetlerin Türkiye’de milli bütünlüğü tehdit etme noktasına geldiğini vurgulamaktadır. Türkiye’deki bazı grupların, hatta Diyanet ve hükümetin de destek verdiği dinlerarası diyalog ve hoşgörü faaliyetlerinin misyonerliğin yeni bir boyutu olduğunu ifade etmektedir:

Ülkemizin devleti ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit edenlerin başında milli bütünlüğümüze yönelik olan misyonerlik çalışmaları gelmektedir. Çünkü misyonerlik, Hristiyanların kendin dinlerine sahip çıkma ve onu yaşama ihtiyacından ziyade, dünyayı hristiyanlaştırma adı altında bir işgal hareketidir. Ve bu hareket dinî değil tamamıyla siyasî bir organizasyondur.

Din ve vicdan hürriyeti hiç kimseye ve hiçbir kuruma başkalarının milli, manevi ve dini inançlarına müdahale hakkını vermez. Ancak Vatikan bunun bir istisnasıdır. Vatikan, Avrupa, Amerika ve Afrika’dan sonra Asya’yı da hristiyanlaştıracağını açıkça ilan etmiştir. Bunun için de misyonerlik faaliyetlerinde ‘Dinlerarası Diyalog’ metoduna yönelmiş ve bunu bütün ilgililerine de bildirmiştir. Bu çerçevede ülkemizden bazı cemaat liderleri ve hatta Diyanet yetkilileri Vatikan’ı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyarette bulunan bir cemaat lideri de ‘Papalık Konseyinin bir parçası olmak üzere buradayız’ diyerek inanç, düşünce ve hizmet birliği içinde olduklarını ifade eden bir mektubu Papa’ya takdim etmişlerdir. Ve yine eş zamanlı olarak Abant’ta bir vakıf tarafından hoşgörü ve diyalog başlıklı seri toplantılar düzenlenmiştir.

Yine bu doğrultuda Harran ve Mardin’de ‘Dinlerarası Diyalog’ toplantıları tertip edilmiş, hatta bu toplantılar Türk dünyasına kadar taşınmıştır.¹⁹¹

Haydar Baş, Trabzon’da Santa Maria Kilisesi Papazı’nın öldürülmesi olayını “Haydar Baş zihniyeti ile yetişme” şeklinde yorumlanması üzerine şu şekilde değerlendirmiştir:

Diyalog artık iflas etti. Bu çocuk, diyalogun çocuğudur. Bu olay diyalogun meyvesi. Diyalog, bunun dışında bir netice vermez. Katil verir, maktul verir. Bu gerçeğin üstünü kapatmak istediler. ‘Bu faturayı kime keselim?’ arayışına girdiler.

Biz, sürekli olarak ‘Dinlerarası Diyalog, aslında bir dini hareket olmayıp insanımızı Hristiyanlaştırma, Müslümanı Hristiyan yaparak ayağının altındaki toprağını alma harekâtıdır’ diye ifade ettik. Dinlerarası diyalog faaliyetlerinde İslam anlatılmaz. Devamlı çocuğun beynine Hristiyanlık işlenir. Bilerek ve bilmeyerek bir noktadan sonra da o çocuk teslim bayrağını çeker, yani Hristiyan olur. Müslüman bir Türk’e ‘Ben Türk değilim’ sözünü hiç kimse söyletmez. Çünkü Türklükle İslam birleşmiştir, kardeşir. Onun için bunların en çok korktuğu şey Türk İslam sentezidir. Niye korkuyorsun? Bu Türk, bin yıldan beri Müslüman olmuş, dinine de hizmet eden bir millettir. Türk’ün Müslüman olması çok farklıdır. Duygularını, hayallerini, her şeyini, insanlığın rahatı, mutluluğu, adaleti için dünyaya, insanlığa taşır. Can, mal, namus, din ve vicdan emniyetine insanlık kavuşsun diye Türk bunu hayatına geçirdi ve uygulamada şampiyonlar şampiyonu oldu. İrkilen, korkulan budur. Hedef bu toprakları işgaldır. Onun için insanımızı Hristiyanlaştırmak suretiyle Türklükten Ermeniliğe, Rumluğa tebdil etmek istiyorlar. Diyalogun asıl maksadı Türkiye’de budur. Onun için biz siyasi iktidarı çok ikaz ettik. ‘Yanlış yapıyorsunuz. Bu dine hizmet değildir. Bilakis Türk milletini mihrakından çıkartıp şu veya bu oyunla milletin karşısına milleti geçirmektir. Milleti birbirine düşman etmektir’ dedik.¹⁹²

Görüldüğü gibi, Said Nursi ve Fethullah Gülen’in aksine Haydar Baş ve onun gibi düşünenler dinlerarası diyaloga karşı çıkmakta ve diyalogu “şartlara uydurulmuş misyonerlik” olarak,¹⁹³ Vatikan’ın “sinsi bir oyun”u olarak, Müslümanlara karşı kurulmuş bir tuzak olarak değerlendirmektedir (Oruç 2004: 53, 404). Bu olumsuz söylemlerde aşırı eleştiriler yapılmış ve diyalog taraftarı olanlar “dinde reform yapıp dinin özünü değiştirmekle” suçlanmıştır (Oruç 2004: 193).

Dinlerarası diyaloga en başından rezerv koyan gruplardan biri de ulusalcı kesim olarak tanımlanan gruptur. Ulusalcılar, ülke sınırları içinde yaşayan tüm

¹⁹¹ <http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=4007636&tarikh=2004-06-06>, (10.02.2008); <http://www.diyalogmasali.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=100>, (09.01.2008).

¹⁹² <http://www.btp.org.tr/index.php?sayfa=icsayfa&sirano=845>, (15.02.2006).

¹⁹³ Daha fazla bilgi için bkz: Müslim Karabacak, *Dinlerarası Diyalog/ Şartlara Uydurulmuş Misyonerlik*, İcmal Yayıncılık, İstanbul, 2005.

bireylerin, oluşturduğu ortak geçmişe, ortak dile ve ortak ekine sahip olan toplumu (din, mezhep, soy farkı gözetmeksizin) 'ulus' olarak kabul etmek; bu ulusun her bireyinin ve tüm ulusun sahibi olduğu ülkenin doğal kaynaklarının, varlığının ve insanların sömürülmesine karşı çıkmak; Bunun olmazsa olmaz bir gereği olarak 'tam bağımsız' bir devlete sahip olmayı istemek; kendi ulusunun çıkarlarını savunurken başka uluslara da, onların çıkarlarına da saygılı olmak, genişlemeci olmamak; ülke insanların ulus olarak yaşama hakkını savunurken bunu geçmişten gelen herhangi bir dogmaya dayandırmamak, tam tersine gerçekçi ve uscu bir yaklaşımla, bunu ulusu oluşturan bireylerin ortak çıkarlarının bir gereği olarak görmek ve bu doğrultuda toplumun her kesiminde ve her bireyinde ulusal kimlik bilincini canlı ve geçerli bir inanç olarak yaratmak ve yaşatmak¹⁹⁴ ilkelerinden hareketle dinlerarası diyaloga karşı çıkmaktadır.

Ulusalıcılar, dinlerarası diyalogun milli değerlerin tasfiye edilmesi sürecinin bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle dinlerarası diyaloga karşı çıkmaktadır.¹⁹⁵ Hatta yapmış olduğu dinlerarası diyalog faaliyetlerinden dolayı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın artık "Hıyanet İşleri Başkanlığı"na dönüştüğünü iddia etmektedirler. Yani Diyanet, Atatürk'ün bu kurumu kuruluş amacına ihanet etmekle suçlanmaktadır.¹⁹⁶

Ulusalıcı çevre islam'ın peygamberine yalancı, Kur'an'a da Muhammed'in uydurması diyen kişilerle diyaloga girilmesini tuhaf karşılamakta, mantığa uygun olmadığını ifade ederek eleştirmektedir.¹⁹⁷ Yine, dinlerarası diyalog adı altında düzenlenen iftar yemekleri de eleştirilmekte ve bu yemeklerde bir papazın dua edip Müslümanların duaya "amin" demesini kıyamet alameti olarak değerlendirmektedirler. Dinlerarası diyalog adı altında Müslümanlara papaz dualarına amin dedirtilmek suretiyle, Filistin, Afganistan, Irak, Karabağ, genelde İslam alemi, özelde ise Türkiye üzerine oynanan Haçlı operasyonlarının

¹⁹⁴ Melih Aşık, "AŞTİ'ye Dikkat", <http://www.milliyet.com.tr/2007/07/13/yazar/asik.html>, (20.03.2008).

¹⁹⁵ <http://www.biroybil.com/archive/index.php/t-3712.html>, (21.03.2008).

¹⁹⁶ Cazim Gürbüz, "Diyanet'e Hıyanet Mi?", http://www.yenicaggazetesi.com.tr/a_haberdetay.php?hityaz=1907, (25.12.2007).

¹⁹⁷ Hasan Demir, "Bu İşler Ne tuhaf İşler!", http://www.yenicaggazetesi.com.tr/a_haberdetay.php?hityaz=699, (17.09.2007).

gölgelendiğini savunmaktadırlar.¹⁹⁸ Ayrıca dinlerarası diyalogun ABD’de yaşamayı yeğleyen bir cemaat lideri (Fethullah Gülen) tarafından gündemden düşürülmediğini ve dinlerarası diyalogu savunanların Batılıların yani Hristiyanlığın emellerine hizmet etmekten başka bir şey yapmayacağını savunmaktadırlar.¹⁹⁹

Aynı zamanda, Türklere ve Doğu kültürüne karşı Batı’nın inanılmaz önyargılara sahip olduğunu, bu önyargıların daha çok dini motiflerle örülü olduğunu ve Batı’nın bu önyargıları değiştirmesinin dinlerini değiştirmek kadar zor olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu konuyla ilgili şu sözler dikkat çekicidir:

Türklere ya da doğu kültürüne karşı Batı’nın bilinçaltı, inanılmaz önyargılarla tıka basa doludur. Bu önyargılar daha çok dini motiflerle bezenmiştir. Batı’nın bu önyargılarını değiştirmeleri, bir anlamda dinlerini değiştirmek kadar zordur. Bu anlamda tek başına Doğu’nun, yalnız Müslümanların gayretleri dinler ya da kültürlerarası barışı sağlamak için yeterli değildir. Batılılara göre Kıbrıs’ta barış nasıl ki, bütün Türklerin adadan çıkması ya da iddialarından tamamen vazgeçmesiyle yani tam teslimiyetle sağlamak mümkünse; Vatikan’la diyalog da ancak Hristiyanlığı kabul etmekle mümkündür. Bunun başka bir yolu yoktur. Bütün İslam Dünyasını bir araya toplayarak; Ey Papa cenapları “Biz az Müslümanız! Son derece barışçı yumuşak türden Müslümanız! Radikal Müslüman değiliz! Her yanımızdan barış, diyalog ve ılımlılık akıyor!” türden söylemler ile Vatikan’dan meşruiyet talep etseniz de buna Papa’nın aldiracağını düşünmek büyük yanılgıdır.²⁰⁰

Gerek Haydar Baş ve grubunun gerekse Ulusalcı kesimin söylemlerine baktığımızda her iki kesimin de diyaloga misyonerlik yöntemi olması noktasında karşı çıktıklarını görmekteyiz. Biz, bu iki kesimin de dinlerarası diyalogun Vatikan kaynaklı yeni bir misyon yöntemi olması ve Hristiyanların diyalog faaliyetleri adı altında milli değerleri tasfiye edebilecekleri endişelerini anlıyoruz. Hristiyanların İslama karşı önyargılı oldukları ve Müslümanların dini değerlerine saygı duymadıkları yönündeki eleştirilerine de katılıyoruz. Öbür yandan her iki kesimin de diyalog karşıtı söylemleri siyasi bir malzeme olarak kullandığını ve bu konu üzerinden rant sağlamaya çalıştığını ve zaman zaman diyalog çalışmalarında bulunanlara nezaket sınırlarını aşan eleştirilerde bulunulduğunu üzülerik

¹⁹⁸ Hasan Demir, “İftarda Papaz Duası”, http://www.yenicaggazetesi.com.tr/yeni/a_haberdetay.php?hityaz=811, (26.09.2007).

¹⁹⁹ Hüseyin Adıgüzel, “Karikatür Edepsizliği ve Batı’nın Gerçek Yüzü”, <http://www.turksolu.org/101/adiguzel101.htm> (04. 05. 2008).

²⁰⁰ Özcan Yeniçeri, “Vatikan’dan Meşruiyet Talebi!”, http://www.yenicaggazetesi.com.tr/a_haberdetay.php?hityaz=1401, (14.11.2007).

görmekteyiz. Kaldı ki, diyaloga karşı olmak ve diyalog faaliyetlerinde bulunanları sert bir şekilde eleştirmek ne önyargıları ortadan kaldırır ne de Müslümanların dini değerlerine saygı duyulmasını sağlar. Bu sebeple biz, diyalog yeni bir misyon yöntemidir, ondan uzak durulmalıdır, şeklindeki bir düşünceye kapılmaksızın diyalogun İslam inancının daha iyi anlatılması için bir vasıta olarak görülmesinin daha doğru bir yöntem olacağı kanaatindeyiz.

4.10. Sonuç

Ülkemizde dinlerarası diyalog konusunda adı geçen önemli isimlerden birisi Said Nursi'dir. Said Nursi'nin görüşlerini incelediğimizde onun bütün derdinin ateistler olduğunu görmekteyiz. Onun temel amacı ateistlere karşı olmaktı ve bunun için misyonerlerle dahi işbirliği yapılması gerektiğini savunmaktadır. Onun bu yaklaşımı ise takipçileri tarafından dinlerarası diyalog girişimi olarak değerlendirilmektedir. Aslında Said Nursi eserlerinde ehl-i kitapla diyaloga girilmesi gerektiğinden değil, inkar-ı uluhiyet fikrine, anarşi ve teröre karşı ehl-i kitapla ittifak edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu açıdan baktığımızda günümüzde gerçekleştirilen diyalog faaliyetlerinde de farklı din mensuplarının bir araya gelerek tüm dünyayı ilgilendiren açlık ve susuzluk, ahlaki dejenerasyonlar, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, anarşi ve terör gibi ortak problemlere karşı işbirliği yapması ve bu sorunların çözümü için ortak çaba sarf edilmesi söz konusudur. Said Nursi'nin yapmış olduğu ittifak çağrısını ortak sorunlara çözüm arama yönüyle günümüzdeki dinlerarası diyalog ile benzerlik arz etmektedir. Diğer yandan Said Nursi eserlerinin bazı yerlerinde, bir ittifaktan öte Hristiyanlığın İslama tabi olacağı beklentisi içerisinde bulunduğunu dile getirmektedir. Onun bu yaklaşımı ise, günümüzdeki dinlerarası diyalogdan farklı bir yapı arz etmektedir. Çünkü günümüzde gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetlerinin amaçları arasında tarafların birbirlerine kendi inanç ve kanaatlerini zorla kabul ettirme çabası yoktur. Yani bugün sözü edilen diyalogda asla bir dinin başka bir dine tabi olması ya da bütün dinleri bir araya getirerek yeni bir din oluşturma beklentisi söz konusu değildir. Dolayısıyla Said Nursi'nin Hristiyanlığın İslam'a tabi olacağını ve Hristiyanlığın İslam'a dönüşeceğini iddia

etmesi bile eserlerinde günümüzde anlaşılan şekliyle bir diyalogdan bahsetmediğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Said Nursi, diğer din mensuplarıyla ihtilaflı meselelerin tartışılmaması gerektiğini savunmaktadır. Kanaatimizce ihtilaflı meseleler derken dinler arasında var olan teolojik farklılıkları kastetmektedir. Dinler arasındaki en önemli farklılıklar ve ayrışma noktaları da zaten bu teolojik konularda ortaya çıkmaktadır. Ancak bilindiği üzere dinlerarası diyalogda tarafların birbirlerine baskı uygulamaksızın, kendi inanç ve kanaatlerini birbirlerine zorla kabul ettirme yoluna gitmeksizin kendi inancını aktarması, anlatması söz konusudur. İnançları, ibadetleri, dünyayı algılama biçimleri, idealleri birbirinden farklı olan bir insanın, kendini ve inancını anlatırken teolojik konulardan bahsetmemesi ise olanaksızdır. Dolayısıyla Said Nursi'nin savunduğunun tam aksine dinlerarası diyalogda ortak sorunların yanında teolojik konular da gündeme getirilip konuşulabilmelidir.

Kaynağını Said Nursi'den alan Fethullah Gülen de dinlerarası diyalogdan yana tavır sergilemiştir. Öyle ki Gülen, kendisinden önce başlatılan hoşgörü ve diyalog faaliyetlerine devam edilmesini teşvik etmek suretiyle İslam toplumuna yapılan diyalog çağrısını tekrar harekete geçirmiştir. Onun bu girişimleri, zamanla, onun ve onun çağrısıyla oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının yürütmüş olduğu diyalog faaliyetlerini popüler hale getirmiştir. Gülen ve hareketi dinlerarası diyalog alanında kurumsallaşma arzusu içerisindedir. Bu amaç doğrultusunda Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı bünyesinde oluşturulan platformlar, kamuoyunda oldukça tartışma yaratan ve kronolojik bir süreklilik arz eden birçok etkinliğe öncülük etmektedir.

Gülen'in diyalog çabaları, her ne kadar taraftarlarınca kronolojik bir süreklilikle ifade edilse de, Gülen'in hayatı, *yaşamı boyunca diyaloga adanmış bir ömür*²⁰¹

²⁰¹ Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, değişik basın organlarında yazan yazarların Fethullah Gülen Hakkında yazmış oldukları yazıları *Diyaloga Adanmış Hayat* isimli kitapta toplamıştır. Bu kitaplardan birincisi *Medya Aynasında Fethullah Gülen/ Kozadan Kelebeğe* isimyle 1999 yılında, ikincisi *Diyaloga Adanmış Hayat "Kozadan Kelebeğe": Aydınların Kaleminden Fethullah Gülen* isimyle 2001 yılında, üçüncüsü de *Küresel Barışa Doğru Kozadan Kelebeğe 3* isimyle 2003 yılında yayınlanmıştır.

olarak gösterilmekte ısrar edilse de, aslında onun diyalog niyetiyle gerçekleştirdiği çalışmalar 1990'lı yıllarda aleniyet kazanmakla birlikte 28 Şubat süreciyle hızlandı. Gülen, kendi diyalog faaliyetleri hakkında değerlendirme yaparken, hareketinin nebevi bir temele sahip olduğunu her fırsatta dile getirmekte ve Kur'an'a güvenen kişinin diyalogdan korkmayacağını vurgulamaktadır (Gündem, 2005: 205). Dikkat etmek gerekir ki, dini kaynaklarda yer alan bilgiler, İslam dininin ortaya çıkışından bu yana hiçbir değişikliğe uğramadı. Bu durumda akla şu soru gelmekte: Dini kaynaklardaki bilgilerde zaman içerisinde bir değişiklik olmazken Gülen'in diyalog söylemleri neden özellikle 1990'lı yılların sonunda aleniyet kazandı? 28 Şubat sürecine girildiğinde yurt içinde zor durumda kalan Gülen ve cemaati dışarıda güçlü bir destek bulmak için başta Roma Katolik Kilisesi olmak üzere ABD'deki kiliselerle, bunlara ait üniversite ve kuruluşlarla dinlerarası diyalog toplantıları düzenlemeye başlamıştır (Aydın 2008: 317). Hayrettin Karaman'ın da ifade ettiği gibi Gülen, “tebliğ özgürlüğü elde etmek için; yani İslam'ı yaşama, anlatma, tanıtmaya hürriyeti elde etmek için, güçlü olan, kendisine destek verebilecek olan, kendisini engelleyenleri engelleyecek olan ötekilerle diyalog kurma” gayretine girişmiştir (Karaman 2005: 55-56). Bu ifade Gülen ve ona bağlı kuruluşların, cemaate ve cemaate ait okullara yönelik baskıları en aza indirebilmek amacıyla Hristiyanlarla diyaloga girdiğini ortaya koymaktadır (Aydın 2008: 317). Bu, Gülen ve onun öğretileri etrafında şekillenen sivil toplum kuruluşlarının (Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, KADİP, DA Platform vs.) diyalog faaliyetlerini bütün Müslümanların çıkarlarını gözetmek amacıyla değil, daha ziyade sadece kendi menfaatlerini korumak amacıyla gerçekleştirdiklerini göstermektedir. Kısacası Gülen, değişen sosyal ve kültürel şartlar çerçevesinde dinlerarası diyalog kavramını kullanmak suretiyle hedeflerini gerçekleştirmek için hareket alanı sağlamaya ve kendi grubunun menfaatlerini korumaya çalışmaktadır. Bütün bunları dikkate aldığımızda da Gülen'in dinlerarası diyalog söyleminin değişen şartlara bağlı pragmatik bir yapıda ortaya çıktığını ve diyalogun siyasi bir malzeme olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Ülkemizde diyalog taraftarı olanların yanında diyaloga karşı çıkanlarda bulunmaktadır. Gerek Haydar Baş ve grubu gerekse ulusalcı çevreler diyalog savunucularının tam aksine diğer din mensuplarıyla diyaloga girilmesine tamamen karşı çıkmakta ve diyalog girişimlerinde bulunanları da sert bir şekilde eleştirmektedirler. Yukarıda görüşlerini verdiğimiz diyalog karşıtları, diyalogun Kilise kökenli bir anlayış olması, Batı'nın misyonerlik çalışmalarının bir yöntemi olması noktasından hareketle diyaloga karşı çıkmaktadır. Ancak tuhaf olan şey bilhassa ulusalcı çevrelerin bir yandan yeni bir misyonerlik yöntemi olduğu için dinlerarası diyaloga karşı çıkarken diğer yandan Türk milletinin önemli değerlerinden biri olan dine ve dini olan her türlü yaklaşıma karşı düşmanca tavır sergilemesidir. Ayrıca bu diyalog karşıtı söylemlere baktığımızda, ne Haydar Baş ve grubunun ne de ulusalcı çevrelerin gerçek bir diyalogun nasıl olması gerektiğine dair farklı bir öneri sunmadığını görmekteyiz.

Dinlerarası diyalog kavramı etrafındaki tartışmalar, bugün artık bir güvenlik sorunu haline getirilmiştir. Gerek diyalogdan yana olanlar gerekse diyaloga karşı çıkanlar diyalog kavramına yükledikleri anlam çerçevesinde devleti ya da dini koruma arzusunda olduklarını dile getirmektedirler. Diyalog faaliyetleri, Müslümanlarla diğer din mensupları arasındaki ilişkilerin teolojik ve ahlaki argümanlardan hareketle sürdürülmesi gerekirken, maalesef bugün siyasi bir zeminde polemik unsuru haline getirilmiştir. Oysa diyalog, gündelik siyasi arzu ve çıkarların derdine düşmeksizin, üzerinde derinlikli olarak düşünülmesi gereken bir konudur. Bu sebeple gerek bireysel gerekse kurumsal olarak yürütülen diyalog faaliyetleri siyasi polemik konusu olmaktan çıkarılmalı, sadece teolojik ve ahlaki argümanlardan hareketle sürdürülerek amacına hizmet etmelidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojik gelişmeler sonucu küresel bir köy halini alan dünyamızda farklı din ve kültürlerle mensup insanların bir araya gelmesi, birlikte yaşaması ve iletişim içinde olması artık kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu durum son zamanlarda dinler ve medeniyetler arası diyalog, dinler ve medeniyetler arası ittifak gibi kavramların sıkça gündeme getirilmesine ve diyalog girişimlerinin ve tartışmalarının tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de her geçen gün artmasına zemin hazırlamıştır. Geçmişten bu yana çok çeşitli kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan ve bu sebeple de medeniyetler beşiği olarak isimlendirilen Türkiye’de de son zamanlarda diyalog faaliyetlerinin çoğalması, bizi ülkemizde gerçekleştirilen diyalog faaliyetlerini incelemeye sevk etmiştir. İşte Batı Hristiyan dünyasının öncülüğünde ortaya çıkan dinlerarası diyalog sürecinde Türkiye’de gerçekleştirilen faaliyetleri ele aldığımız bu çalışma bizi şu sonuçlara ulaştırmıştır:

Dinlerarası diyalog kavramı Hristiyan Kiliseleri, özellikle de Katolik Kilisesi yetkililerinin, zamanın değişmesiyle birlikte meydana gelen gelişmelere paralel olarak misyonerlik faaliyetlerinin etkisiz hale gelmesi üzerine yeni bir misyon yöntemi olarak Hristiyan dünyada yerini alan bir kavramdır. Bu çerçevede tüm dünyada etkili olan dinlerarası diyalog faaliyetlerinde Türkiye, özellikle 1990’lı yıllardan sonra aktif olarak yer almaya başlamıştır. Hristiyan Kiliseler, diğer din mensuplarını görmezden gelerek misyonerlik yapamayacaklarını fark ederek geleneksel dışlayıcı anlayışlarından vazgeçti ve tamamen misyonerlik amacıyla diğer dinlerle ilişki kurmanın yollarını aramaya başladılar. Bu amaç doğrultusunda ortaya çıkan dinlerarası diyalog kavramı tüm dünyada yankı bulmuş ve pek çok farklı kültüre ve dine mensup olan insanlar diğer din ve kültürlerle mensup insanlarla iletişim kurmak için harekete geçmiştir. Böylece farklı din ve kültürlerle mensup insanlarla diyaloga girme süreci etkin bir şekilde başlamış oldu.

Katolik Kilisesi'nin çağrısı ile gündeme gelen dinlerarası diyalog faaliyetlerine Türkiye başlangıçta olumlu bakmamış ve diyalog faaliyetlerine girişmemiştir. Ancak 1970'li yıllardan sonra bu konuda adım atmaya başlamış ve 1990'lı yıllardan sonra aktif bir şekilde dinlerarası diyalog faaliyetlerinde yer almıştır. Diyalog faaliyetleri kapsamında hem yurt içinde diyalog faaliyetleri gerçekleştirilmiş hem de yurt dışında düzenlenen diyalog faaliyetlerine iştirak edilmiştir. Türkiye'de dinlerarası diyalog konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yanı sıra akademisyenler ve bazı sivil toplum kuruluşları da etkin bir şekilde çalışmaktadır.

Dünya'da İslam'ın yanlış tanıtılmasında Müslümanların sergilemiş oldukları yanlış davranışların ve yanlış din anlayışlarının önemli bir etkisi olmakla birlikte, bu yanlış anlaşılmanın tek sorumlusu Müslümanlar değildir. Hristiyan dünyası bu durumu bahane ederek başlatmış olduğu diyalogdan geri adım atmaya çalışmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Papa XVI. Benedict'in Regensburg ziyaretini hatırlayalım. Papa XVI. Benedict'in Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce gittiği Regensburg'da yaptığı konuşmada kullandığı ifadeler, Papa'nın kendi dinini üstün gösterme gayreti içerisinde olduğunu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Daha sonra bu konuşma doğrultusunda kendisine yöneltilen eleştiriler karşısında “sadece alıntı demesi” ise onun bu fikirleri taşımadığını göstermemektedir. Ne yazık ki, Papa'nın Regensburg'daki ifadeleri Kilise tarihinde süregelen anlayışın kelimelerde tekrar hayat bulmasıdır. Kaldı ki, Papa sarf ettiği bu sözlerden dolayı Müslümanlardan özür dileme gereği bile duymamıştır. Müslümanları rencide eden ifadeleri söylediği için değil, bu ifadelerden Müslümanlar incindiği için üzgün olduğunu ifade etmekle yetinmiştir. Bu durum Papa'nın hem İslam'a hem de Müslümanlara karşı adeta içindeki kini dışa vuran sözlerinin arkasında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple biz Papa'nın üzgün olduğunu ifade eden sözlerinde samimi olmadığı kanaatini taşımaktayız. Şayet sözlerinde samimi olsaydı İslami kaynaklara değil de Ortaçağ'da kaleme alınmış bir metne atıfla İslam'ın şiddet dini olduğunu ima etmekle doğru davranmadığını alenen kabul etmesi gerekirdi (Aydın 2006a, 5-11). Uzun zamandan beri diyalogdan söz edilmekte, yaklaşık 40 yıldır diyalog yapılmaktadır. Ancak Papa, Regensburg konuşmasında yer alan ifadeleriyle,

sağlıklı bir diyalogun sürdürülebilmesinin ön şartı olan muhatapların birbirlerine ve birbirlerinin kutsal değerlerine saygı göstermesi gerektiği ilkesini ihlal etmekte ve yıllardır sürdürülen diyalogu ortadan kaldırmaktadır. Burada Fethullah Gülen'in, İslam'ın yanlış anlaşılmasının sorumlusu Müslümanlardır ifadesine dönecek olursak: Müslümanlar İslam'ın yanlış anlaşılmasından sorumlu tutulmalı, ama İslam'ı öğretisini yaymak için şiddete başvuran bir din ve Hz. Muhammed'i de şiddet timsali biri olarak nitelendirmek suretiyle Müslümanlara ve onların kutsal değerlerine zerre kadar saygısı olmayanların hiç mi suçu yok? Dünya çapında İslam'ın yanlış anlaşılmasında Müslümanların İslam'ı yeterince tanıtamamalarının ve yaptıkları yanlış işleri din adına gerçekleştirmelerinin çok büyük bir etken olduğu inkar edilemez bir gerçek ancak, her fırsatta İslam'ı ve Müslümanları karalama yoluna giden gayri Müslimlerin bu konudaki olumsuz etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Diyalogu tamamen misyonunun bir parçası olarak gören ve sadece misyonunu gerçekleştirebilmek uğruna, Müslümanlara şirin görünmek maksadıyla İslamiyet hakkında olumlu ifadeler kullanan Katolik Kilisesi karşısında, İslam'ın yanlış anlaşılmasının bütün sorumluluğunun sadece Müslümanlara yüklenilmesini doğru bulmamakta ve Gülen'in bu yaklaşımını da tasvip etmemekteyiz.

Türkiye'de dinlerarası diyaloga karşı çıkanlar bulunmakla beraber dinlerarası diyalogdan yana olanlar, karşı çıkanlara oranla çoğunluktadır. Ülkemizde dinlerarası diyalog konusunda görüş beyan edenleri sınıflandırdığımızda iki temel grup karşımıza çıkmaktadır: Dinlerarası diyalogdan yana olanlar ve diyaloga karşı çıkanlar. Dinlerarası diyaloga olumlu yaklaşanlardan bazıları tamamen teslimiyetçi bir anlayışla diyalogu savunurken bazıları da dinlerarası diyalogun arka planını iyi bilmek gerektiğini ifade etmekte ve bu bilinçle dinlerarası diyalog faaliyetlerinde bulunulması gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer yandan ise dinlerarası diyaloga karşı çıkan ve diyalogu savunanları ve gerçekleştirmiş oldukları faaliyetleri eleştiren, hatta zaman zaman eleştirinin dozunu kaçırان çevreler de bulunmaktadır. Ancak ülkemizde bu şekilde dinlerarası diyaloga karşı çıkanlar diyalogu savunanlara oranla daha azdır.

Dinlerarası diyaloga karşı çıkan çevreler, bu konuya alternatif bir çözüm önerisi getirememektedir. Diyalog karşıtlarının diyaloga karşı çıkmalarının haklı nedenleri olmakla birlikte, bu nedenler diyaloga tamamen karşı çıkılmasını gerektirmemektedir. Ayrıca yine bu diyalog karşıtı söylemlere baktığımızda ne yazık ki sadece diyaloga karşı çıkmış olmak için söylenmiş olduklarını ve diyalog konusunda herhangi bir çözüm önerisi sunmadıklarını, kısacası kuru diyalog karşıtlığından öteye geçmediğini görmekteyiz.

Son yıllarda bazı sivil toplum kuruluşları ve bazı kanaat önderleri diyalog ve hoşgörü kavramlarını, ne yazık ki, bu kavramların içini boşaltacak şekilde ve gelişigüzel kullanmaktadır. Teolojik bir altyapıya sahip olmaksızın geliştirilen bu diyalog söylemleri de bazı çevrelerin diyaloga karşı cephe almasına ve halk nezdinde de şüpheyile karşılanmasına yol açmaktadır. Ayrıca gerek diyalog yandaşı olanların gerekse diyalog karşıtı olanların ifadeleri siyasi söylemlere kaymış ve ne yazık ki, dinlerarası diyalog konusu Türkiye’de şov aracı haline dönüştürülmüştür.

Türkiye’de diyaloga yöneltilen eleştirilere baktığımızda genellikle kişi merkezli, yani Gülen’in diyalog söylemlerini ve faaliyetleri etrafında diyalogu eleştirdiklerini görmekteyiz. Diyalog karşıtlarının Gülen merkezli diyaloga karşı itirazlarını anlamak aslında zor değil. Çünkü dinlerarası diyalog konusu siyasallaşmıştır. Dolayısıyla da Gülen ve taraftarlarının faaliyetlerine yönelik yapılan eleştiriler de bir anlamda bu konuda etkin ve söz sahibi olma çabasından kaynaklanmaktadır. Ancak diyalog karşıtı söylemlerin tümünü incelediğimizde gerçek anlamda diyalogun nasıl olması gerektiğine dair farklı bir öneri sunmamaktadır. Yapılan şey sadece, biraz İslami biraz da ulusalcı söylemlerden derleme yapmak suretiyle diyalogu aşırı tehlikeli göstermekten ibarettir.

Dinlerarası diyalog kavramı, Hristiyan Batı düşüncesinde misyon amaçlı ortaya çıkarılmış dahi olsa, İslam dinini daha iyi anlatılabilmesi ve İslam dini ile ilgili yanlış kanaatlerin düzeltilbilmesi için Müslümanlar diyalog toplantılarına katılmalıdır. Diğer dinlerle ilişkiler sürecinde, diğer din ve kültürleri önyargısız, taraftarlarınca kabul edildikleri gibi anlama ve tanıma; yüz yüze ilişkilerde kendimizi muhatabımıza daha iyi tanıtarak İslam ve Müslümanlarla ilgili

bilgisizliği ve bu bilgisizliğe bağlı olarak ortaya çıkan önyargıları bertaraf etmek; karşılıklı olarak kurulacak ilişkiler vasıtasıyla iyiliği ve hayrı anlatıp muhataplarımızı kötülükten ve kötü eylemlerden uzak durmaya davet etmek; evrensel hakkaniyet ve adalet duygularının gelişmesine katkı sağlamak; son olarak da tüm insanlığı tehdit eden ortak sorunlara karşı çözümler üretmek şekline bir yöntem takip edilmelidir. Dahası Türkiye’de Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen dinlerarası diyalog faaliyetleri kaynağını kendi gelenek ve tecrübesinden almalıdır. Kendi geleneğimizden ve tecrübemizden hareketle en doğru dinlerarası ilişkiler süreci tüm dünyada etkin hale getirilmelidir.

Dinlerarası diyaloga karşı çıkmak yerine dinlerarası diyalog kavramını ortaya çıkaranların ve bu kavramı amaçları doğrultusunda kullananların niyetlerinin bilincinde olmak suretiyle tüm insanlığın ortak problemlerinin çözümü için dinlerarası diyalog toplantılarında diğer din mensuplarıyla bir araya gelinmeli ve diyalojik ilişki içine girilmelidir.

Diğer din mensuplarıyla daha verimli bir şekilde diyaloga girebilmek için diyalog alanında kurumsallaşmaya daha fazla önem verilmelidir. Türkiye’deki dinlerarası diyalog çalışmalarını incelediğimizde, diyalog alanında yeterince kurumsallaşmadığımızı görmekteyiz. Ayrıca kurumsal bazda diyalog faaliyetleri gerçekleştiren Dünya Kiliseler Birliği ve Roma Katolik Kilisesi ile, her ne kadar siyaseten ve nezaketen de diyaloga girmek gerekse de, diyaloga girebilmek için diyalog alanında kurumsallaşmaya önem verilmelidir. Kaldı ki, Hristiyan tarafın, organize olmuş bir şekilde resmi bir politikayla bu işi yürüttüğü unutulmamalıdır. Dolayısıyla Türkiye’nin de diyalog alanında kurumsallaşması ve bir diyalog politikası geliştirmesi gerekmektedir. Bu konuda en büyük görev ise Diyanet İşleri Başkanlığı’na düşmektedir.

Bugün ülkemizde kurumsal bazda yürütülen dinlerarası diyalog faaliyetlerinin başında Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yürüttüğü faaliyetler gelmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın diyalog faaliyetlerini tarihsel süreç içerisinde incelediğimizde, Başkanlığın Türkiye’de yürütülen diyalog faaliyetlerinde çok etkin bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın gerek yurt içinde düzenlediği faaliyetlerde gerekse yurt dışında katıldığı bilimsel

toplantılarda, diyalog konusu hem teorik çerçevede ele alınmış hem de tüm insanların karşı karşıya olduğu hayati öneme sahip sorunlar gündeme taşınarak pratik alandaki sorunlara çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

Diyalog konusunda meydana gelen bu olumlu gelişmelere rağmen, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diyalog sürecini Başkanlığa mensup görevlilerin kişisel birikim ve gayretleriyle sürdürmektedir. Bu durum Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinlerarası diyalog konusunda yeterince kurumsallaşmadığını ve bunun sonucu olarak diğer dinlerle ilişkilerde istenilen düzeye ulaşamadığını ortaya koymaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı bu sorunu aşabilmek için öncelikli olarak kendisine kapsamlı bir diyalog politikası ve bu politikayı gerçekleştirebilmesine olanak sağlayacak metot belirlemelidir.

KAYNAKÇA

- ABALI, Nurullah. 2001. **Kur'an'a Göre Müslüman Hristiyan Diyalogu**. İstanbul: Nesil Basım Yayın A. Ş.
- ADAM, Baki. 2002. **Yahudilik ve Hristiyanlık Açısından Diğer Dinler**. İstanbul: Pınar Yayınları.
- ALBAYRAK, Kadir. 2004. **Başlamayan Diyalog**. Adana: Nobel Kitabevi.
- ALICI, Mustafa. 2002. "II. Vatikan Konsili Sonrası Papalık Diyalog Vesikalarında Türkiye (1962- 2001)". **Yeni Türkiye Dergisi**. sy. 46 (Temmuz- Ağustos). ss. 364- 376.
- _____. 2003. "Dinlerarası Diyalogun Ana Konuları ve Hedefleri", **Ekev Akademi Dergisi**. sy. 16. ss. 1- 16.
- _____. 2005a. **Müslüman- Hristiyan Diyalogu: Tarihçesi, Çeşitleri, Hedefleri, Problemleri**. İstanbul: İz Yayıncılık.
- _____. 2005b. "2000 Sonrası Roma Katolik Kilisesi ve WCC Belgelerinde Diyalog Misyon İlişkisi". **Dinler Tarihi Araştırmaları V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu)**. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları. ss. 69- 90.
- _____. 2006. "Müşterek Kelimeler ve Aykırı Oluşlar: Al-i İmran 64. Ayeti ve Müslüman- Hristiyan Diyalogu Sürecine Pratik Bir Bakış", **Köprü Dergisi**. sy. 93. ss. 23- 44.
- ALTINDAL, Aytunç. 2002. **Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri**. Ankara: Yeni Asya Yayınları.
- ARMAĞAN, Mustafa & ÜNAL, Ali (ed.). 1999. **Medya Aynasında Fethullah Gülen "Kozadan Kelebeğe"**. İstanbul: GYV Yayınları.

ARMAĞAN, Mustafa (ed.). 2001. **Diyaloga Adanmış Hayat: Aydınların Kaleminden Fethullah Gülen “Kozadan Kelebeğe-2”**. İstanbul: GYV Yayınları.

_____. 2003. **Küresel Barışa Doğru “Kozadan Kelebeğe- 3”**. İstanbul: GYV Yayınları.

ATALAY, Orhan. 1999. **Doğu- Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama**. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH KURUMU, TÜRK DİL KURUMU. 1998. **Türkçe Sözlük**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. c. 1.

ATEŞ, Toktamış & KARAKAŞ, Eser & ORTAYLI, İlber. 2005. **Barış Köprüleri: Dünyaya Açılan Türk Okulları**. İstanbul: Ufuk Kitap.

AYDIN, Ali Arslan. 1991. **İslam- Hristiyan Diyalogu ve İslam'ın Zaferi**. Ankara: Kültür Basın Yayın Birliği.

AYDIN, Mahmut. 2001a. **Monologdan Diyaloga: Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan- Müslüman Diyalogu**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

_____. 2001b. “Dinlerarası Diyalog Üzerine”, **Tezkire Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi**. sy. 23. ss. 128- 141.

_____. 2002a. **Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

_____. 2002b. **Modern Western Christian Theological Understandings of Muslims Since the Second Vatican Council**. USA: RVP.

_____. 2004. “Dünya Barışının Sağlanmasının Yolu, Dinlerarası Barışın Sağlanmasından Geçmektedir”. **İnanç Turizmi Günleri II (16-18 Nisan 2004)**. İstanbul: Şubat Yayıncılık, ss. 136- 143.

- _____. 2005a. “Diyalog Dinlerin Mensupları Arasında Olur”, **Türk Yurdu Dergisi**. Sy. 209. ss. 45- 49.
- _____. 2005- 2006. “Bir İstismarın Anatomisi, Davut Ayduz’un Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog Kitabı Üzerine Eleştirel Bir Analiz”. **Milel ve Nihal Dergisi**. c.3, sy. 1-2 (Aralık- Haziran). ss. 175- 190.
- _____. 2006a. “Dinlerarası Diyalog İflasın Eşiğine Mi Geldi?”. **Eski Yeni Dergisi**. Sy. 3. ss. 5- 11.
- _____. 2006b. “Dinlerarası Diyalog Bir İhanet Mi? Yoksa Bir Meşrulaştırma Aracı Mı? Yümnü Sezen’in “Dinlerarası Diyalog İhaneti” Adlı Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme”. **Virgöl Dergisi**. Sy. 96 (Haziran). ss. 16-20.
- _____. 2006c. “Dinlerarası Diyalogun Teorik Temelleri”, **Polemik Değil Diyalog**, ed. Hayretin Karaman vdğ., İstanbul: Ufuk Kitap. ss.155- 165.
- _____. 2007a. “Diyalogun İşlevsel Boyutu Üzerine/ Ortak Beşeri Sorunların Çözülmesinin Yolu: Eylem Temelli Diyalog”. **Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler**. ((Basılmamış Proje Müzakere Toplantısı Katılım Metni). Ankara. ss. 291- 295.
- _____. 2007b. “Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi Mi?” **Tek Dünya Çok İnanç: Diyaloğa Farklı Yaklaşımlar**. (eds. Mahmut AYDIN & Süleyman TURAN). İstanbul: Ufuk Kitap.
- _____. 2008. **Dinlerarası Diyalog: Mahiyet, İlkeler ve Tartışmalar**. İstanbul: Pınar Yayınları.
- AYDIN, Mehmet. 2005. “Dinlerarası Diyalog Çağın Bir İhtiyacı”, **Türk Yurdu Dergisi**. sy. 209. ss. 49-51.
- _____. 2007. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Dinlerarası Diyaloğa Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Yaklaşım Stratejisi”. **Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler**. (Basılmamış Proje Müzakere Toplantısı Katılım Metni). Ankara. ss. 322- 334.

- AYDÜZ, Davut. 2005. **Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog**. İstanbul: Işık Yayınları.
- AYOUB, Mahmoud. 2004. "Christian- Muslim Dialogue: Goals and Obstacles". **The Muslim World**. sy. 94. ss. 313- 319.
- BAŞ, Haydar. 1989. **Dini ve Milli Bütünlüğümüze Yönelik Tehditler**. İstanbul: İcmal Yayınları.
- BEŞER, Faruk. 2006. "Diyalogdan Ne Anlıyoruz?", **Polemik Değil, Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 103- 112.
- BOHM, David. 2006. **Birlikte Düşünmek: Diyalog**. trc. Onur Atalay. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- BOLAY, Süleyman Hayri. 2000. "Müzakere". **Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga**. İstanbul: GYV Yayınları, ss. 59- 66.
- BULAÇ, Ali. 2008. **Din- Kent ve Cemaat: Fethullah Gülen Örneği**, İstanbul: Ufuk Kitap.
- BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ. 1992. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- CANAN, İbrahim. 1998. **Hadis Ansiklopedisi: Kütüb-i Sitte**. İstanbul: Akçağ Yayınevi.
- _____. 2006. **Peygamberimizin Ehl-i Kitap İle Diyalogu**. İstanbul: Sufi Kitap.
- _____. 2006a. "Peygamberimizin Ehl-i Kitap'la Diyalogu". **Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri**. (ed. Ömer Çatinkaya). ss. 109- 128.
- _____. 2006b. "Hudeybiye Sulhünün Düşündürdükleri". **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 131- 136.

DERE, Ali. 2006. “Diyalog Taviz Değildir”, **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul:Ufuk Kitap. ss. 167-172.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. 1998. **II. Avrasya Şûrası**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

_____. 2000. **III. Avrasya İslam Şûrası**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_____. 2000. **Uluslar arası Avrupa Birliği Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri (II)**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_____. 2001. **Dördüncü Avrasya İslam Şûrası**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_____. 2003. **Beşinci Avrasya İslam Şûrası**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_____. 1995. **I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri- I**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_____. 2003. **II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri I-II**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

_____. 2005. **III. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri**. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI & TÛRSAB. 2002. **İnanç Turizmi Günleri – I**. İstanbul: Şubat Yayıncılık.

_____. **İnanç Turizmi Günleri – II**. İstanbul: Şubat Yayıncılık.

_____. **İnanç Turizmi Günleri – III**. İstanbul: Şubat Yayıncılık.

DOĞAN, İsmail. 2002. **Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar**. İstanbul: Pegem A Yayıncılık.

- DUMAN, Abdullah. 2006. "Peygamberimizin Hayatından Diyalog Örnekleri". **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap, ss. 235- 239.
- DUPUIS, Jacques. 1993. **Jesus Christ at the Encounter of World Religions**. New York: Orbis Boks.
- ERGENE, M. Enes. 2005. **Gülen Hareketinin Analizi: Gelenegin Modern Çağa Tanıklığı**. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.
- ERKAL, Mehmet. 2006. "Hz. Peygamber'in Gayrimüslimlerle İlişkileri", **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 65-78.
- Fazlur Rahman. 2000. **Ana Konularıyla Kur'an**. çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- GAZETECİLER VE YAZARLAR VAKFI. 2000. **Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga**. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları.
- GÖKTAŞ, Lütfullah. 2007. "Papa Ziyaretinde Diyanet Boyutu". **Diyanet Aylık Dergi**. sy. 193. ss. 28- 31.
- GÖLCÜK, Şerafettin. 2006. "Kelam İlmi Açısından Dinlerarası Diyalog". **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 79- 84.
- GÜNDEM, Mehmet. 2005. **Fethullah Gülen'le 11 Gün**. İstanbul: Alfa Yayınları.
- GÜLEN, Fethullah. 2004. **İnsanın Özündeki Sevgi**. İstanbul: Ufuk Kitap.
- GÜNAY, Ünver. 1998. **Din Sosyolojisi**. İstanbul: İnsan Yayınları.
- GÜNDÜZ, Şinasi & AYDIN, Mahmut. 2002. **Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye'ye Yönelik Faaliyetleri**. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- _____, Şinasi. 2004. **Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı**. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

_____. 2007. “Papa’ya Verilen Mesaj, Papa’nın Verdiği Mesaj”. **Diyanet Aylık Dergi**. Sy.193. ss. 24- 25.

GÜNGÖR, Ali İsrâ. 1997. **Vatikan, Misyon ve Diyalog**. Ankara: Alperen Yayınları.

_____. 2004. “Müslüman- Hristiyan Diyaloguna Güncel Yaklaşımlar”. **Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)**. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları. ss. 333- 343.

_____. 2005. “Dinlerarası Diyalog Mu, Dinlerarası İlişkiler Mi?”. **Türk Yurdu Dergisi**. sy.209. ss. 14- 20.

HARMAN, Ömer Faruk. 2005. “Katolik Kilisesi Diyalogu ve Misyonerlik”. **Türk Yurdu Dergisi**. sy.209. ss. 54- 57.

_____. 2006. “Dinlerarası Diyalog ve Papa Benedict”. **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 55- 64.

_____. 2007. “Papa’nın Türkiye Ziyareti ve Sonuçları”. **Diyanet Aylık Dergi**. Sy.193. ss. 22- 23.

HOWE, Reuel L.. 1969. **The Miracle of Dialogue**. Edinburgh: The Saint Andrew Pres.

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ. 1998. **Kültürlerarası Diyalog Sempozyumu**. İstanbul: Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları.

KARABACAK, Müslim. 2005. **Dinlerarası Diyalog/ Şartlara Uydurulmuş Misyonerlik**. İstanbul: İcmal Yayınları.

KARAMAN, Hayrettin. 2005. **Dinlerarası Diyalog Nedir?**. İstanbul: Ufuk Kitap.

_____. 2006. “Papa’ya Rağmen Diyalog”, **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. Ss. 113-120.

KAYA, Osman. 2005. **Kur’an’a Göre Diyalog**. Ankara: İlahiyat Yayınları.

- KIMBALL, Charles. 1991. **Striving Together: A Way Forward in Christian-Muslim Relations**. Maryknoll: Orbis Books.
- KNITTER, Paul F. 1996. **Jesus And Other Names: Christian Mission and Global Responsibility**. Maryknoll: Orbis Books.
- KURUCAN, Ahmet. 2006. **Niçin Diyalog- Diyalogun Temelleri**. İstanbul: Işık Yayınları.
- KÖYLÜ, Mustafa. 2001. **Dinlerarası Diyalog**. İstanbul: İnsan Yayınları.
- KÜÇÜK, Abdurrahman. 1998. “Dinlerarası Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır?”. **Dini Araştırmalar Dergisi**. c.1. sy. 1. ss. 31-43.
- _____. 2000. “Avrupa Birliği Sürecinde Dinler Arası Diyalogun Yeri ve Önemi”, **Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. ss. 467-490.
- _____. 2002. “Hristiyanlıkta Misyon Anlayışı, Yeni Yaklaşımlar ve Dinlerarası Diyalog”. **Dinler Tarihi Araştırmaları III (2000. Yılında Hristiyanlık: Dünü, Bugünü ve Geleceği)**. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları. ss. 359- 385.
- _____. 2008. **Misyonerlikten Diyaloga Türkiye**. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- MICHEL, Thomas. 2005a. **Said Nursi’s View on Muslim- Christian Understanding**. İstanbul: Söz Basın Yayın.
- _____. 2005 (b). “Sufizm and Modernity in the Thought of Fethullah Gülen”. **The Muslim World**. Sy. 95/3. ss. 341- 358.
- _____, Thomas. 2006. **Bir Barış Öncüsü**. Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Ufuk Kitap.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. 1995. **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

MOJZES, Paul. 2007. “Diyalogun Mahiyeti”. **Tek Dünya Çok İnanç: Diyaloga Farklı Yaklaşımlar**. Çev.Mehmet Alıcı. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 39-48.

NAZİR ALİ, Michael. 1995. **Mission and Dialogue**. London.

NEUNER, Joseph & DUPUIS, Jacques, eds., 2001. **The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Church**. Sidney: Collins.

NURSÎ, Bediüzzaman Said. 1980. **Mesnevi-i Nuriye**. İstanbul.

_____, Bediüzzaman Said. 1960. **Kastamonu Lahikası**. İstanbul: Sinan Matbaası.

_____. 1994a. **Emirdağ Lahikası**. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

_____. 1994b. **Tarihçe-i Hayat**. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

_____. 1997. **Şûalar**. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

_____. 1998. **Sözler**. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

_____. 2004. **Emirdağ Lahikası**. İstanbul: Söz Basın Yayın.

_____. 2005a. **Lem’alar**. İstanbul: Söz Basın Yayın.

_____. 2005b. **Mektubat**. İstanbul: Söz Basın Yayın.

OLGUN, Hakan. 2001. **Luther ve Reformu –Katolisizm’i Protesto**. Ankara: Fecr Yayınevi.

_____. 2007. “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Gündeminde Dinlerarası Diyalog”. **Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler** (Basılmamış Proje Müzakere Toplantısı Katılım Metinleri). Ankara: 210-221.

_____. 2008. **Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslâm**. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

- ORUÇ, Mehmet. 2004. **Dinlerarası Diyalog Tuzağı ve Dinde Reform**. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- OYMAK, İskender. 2000. “Dinlerarası Diyaloga İlişkin Görüş ve Düşünceler”. **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. sy.5, ss. 169- 192.
- ÖZDEMİRCİ, Harun. 2000. “Dinlerarası Diyalog”. **Diyanet Aylık Dergi**. sy. 115, ss. 4-17.
- ÖZEMRE, Ahmed Yüksel. 2005. “Dinlerarası Diyalog ve Misyonerlik”. **Türk Yurdu Dergisi**. sy.209. ss.10-11.
- ÖZŞAHİN, Lütfü, 2005. **Kaosun Jeopolitiği ve Dinlerarası Diyalog –Anti Emperyalist Bir Manifesto Denemesi-**. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ÖZTÜRK, Hüseyin. 2005. **Sosyolojik Yansımalar**. Ankara: Babil Yayın Dağıtım.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem. 2005. “Önce Kendi İçimizde Diyalog”. **Türk Yurdu Dergisi**. sy. 209, ss. 42-43.
- SARITOPRAK, Zeki. 2005. “An Islamic Approach to Peace and Nonviolence: A Turkish Experience”. **The Muslim World**. ss. 413- 427.
- _____ & GRIFFITH Sidney. 2005. “Fethullah Gülen and the ‘People of Book’: A Voice from Turkey for Interfaith Dialogue”. **The Muslim World**. ss. 329- 340.
- SEZEN, Yümni. 2006. **Dinlerarası Diyalog İhaneti: Dini- Psikolojik-Sosyolojik Tahlili**. İstanbul: Kelam Yayınları.
- SIDDIQUİ, Ataullah. 1997. **Christian- Muslim Dialogue in the Twentieth Century**. London: Macmillan Press.
- SPERBER, Jutta. 2000. **Christians and Muslims: The Dialogue Activities of the World Council of Churches and their Theological Foundation**. Berlin: Walter de Gruyter.

- SUBAŞI, Necdet. 2007. “Ülkemizde Diyalog Grupları ve Perspektifleri”. **Tarihsel, Doktrinsel ve İşlevsel Boyutlarıyla Dinlerarası İlişkiler** (Basılmamış Proje Müzakere Toplantısı Katılım Metinleri). Ankara. ss. 1-32.
- SULLIVAN, Francis A., 1992. **Salvation Outside of the Church?: Tracing the History of the Catholic Church Response**. New York: Paulist Press.
- TURAN, Süleyman. 2006. **Misyonerliğin Kurucusu Pavlus**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- TÜMER, Günay & KÜÇÜK, Abdurrahman. 2002. **Dinler Tarihi**. Ankara: Ocak Yayınları.
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI. 1993. **İslam Ansiklopedisi**. İstanbul: İsam Yayınları. c.7.
- UŞŞAK, Cemal (ed.). 2001. **Hız. İbrahim’in İzinde**. İstanbul: Ufuk Kitap.
- ÜNAL, Ali. 2002. **M. Fethullah Gülen (Bir Portre Denemesi)**. İstanbul: Nil Yayınları.
- _____ & WILLIAMS, Alphonse. 2000. **Advocate of Dialogue: Fethullah Gülen**. Fairfax: The Fountain.
- WATT, W. Montgomery. 2000. **Geçmişten Günümüze Müslüman- Hristiyan Diyalogu**. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Birey yayıncılık.
- _____. 2002. **Günümüzde İslam ve Hristiyanlık**. çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık.
- YARAN, Cafer Sadık. 2005. “Dinler Arasında Ortak Barışçıl Bir Kavram Olarak Bilgelik (Hikmet)”. **Dünya Barışına Bir Katkı Olarak Dinlerarası Diyalog**. Ed. J. Dudley Woodbery, Osman Zümrüt, Mustafa Köylü. Samsun: Din Bilim Kitapları, ss. 173- 181.

YILDIRIM, Suat. 2004. “Özel Türk Okullarının Diyaloga Katkısı”. **Harran Buluşmaları II: Hz. İbrahim’in Aydınlığında Dinler ve Barış Sempozyumu**. (Basılmamış Tebliğ Metni). Mardin.

_____. 2006a. “Diyalogun Dikenli Yolları”. **Polemik Değil Diyalog**. İstanbul: Ufuk Kitap. ss. 85-90.

_____. 2006b. “Kur’an-ı Kerim’e Göre Ehl-i Kitapla Diyalog”. **Diyalogun Dini ve Tarihi Temelleri**. (ed. Ömer Çetinkaya). İstanbul: Işık Yayınları. ss. 59- 76.

Web Kaynakları:

<http://www.watchman.org/rektop/christiandialogue.htm> (11. 01. 2007).

<http://www.biroybil.com/archive/index.php/t-3712.html> (21.03.2008).

<http://www.btp.org.tr/index.php?sayfa=icsayfa&sirano=845>, (15.02.2006).

www.da.com.tr/platform/index.efin?no=3.

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=10> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=11> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=12> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=13> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=14> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=15> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=20> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=23> (14.10.2006).

<http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=22> (14.10.2006).

- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=21> (14.10.2006).
- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=24> (14.10.2006).
- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=28> (14.10.2006).
- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=37> (14.10.2006).
- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=40> (14.10.2006).
- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=45> (14.10.2006).
- <http://www.daplatfrom.org/bpi.asp?caid=845&cid=1221> (01. 10. 2007).
- <http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=112&cid=1194> (01. 10. 2007).
- <http://www.daplatfrom.org/archive.asp?caid=827&aid=28> (03.10. 2007).
- <http://www.daplatfrom.org/bpi.asp?caid=657&cid=1295> (03. 10. 2007).
- <http://www.da.com.tr/platform/index.cfm?no=4> (12.11.2007).
- <http://www.daplatfrom.org/bpi.asp?caid=899&cid=1503>, (14.11.2007).
- <http://www.daplatfrom.org/bpi.asp?caid=492&cid=1463> (17.11.2007).
- <http://www.daplatfrom.org/bpi.asp?caid=879&cid=1449> (08.01.2008).
- <http://www.diyalogmasali.com/modules.php?name=Sections&op=viewarticle&artid=100> (09.01.2008).
- http://www.diyanet.gov.tr/diyanet/ilmi_dergi/ilmi/main.asp?makno=1.
- <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/karar.asp?id=1105&sorgu=3> (05.10.2006).
- <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/default.asp#> (11.11.2007).
- <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/sureliyayinoku.asp?sayfa=5&sayi=97>
(16.11.2007).

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=117> (07.12.20007).

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/bildiri.asp?id=123> (07.12.2007).

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/duyuru.asp?id=126> (05.11.2007).

<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/mevzuaticerik.asp?id=2554> (15.12.2007).

<http://www.dusuncegundem.com/sayi-25/afrika-afrikali-musliman-dini-liderler-istanbulda-bulustu.html> (07.12.2007).

<http://diyamet8.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/2001aylik/agustos/haberler.htm> (19.02.2007).

<http://fortuna.divinity.ankara.edu.tr/-adam/diyalog.html> (20.12.2005).

<http://tr.mfethullahgulen.com/content/view/2337/> (19. 09. 2006).

<http://tr.fgulen.com/content/view/9772/78/> (26.04.2007).

<http://tr.fgulen.com/comtent/view/3759/5/> (24.05.2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/7967/5/> (03. 10. 2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/13612/5/> (08.10.2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/1649/5/> (12. 10. 2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/14407/12/> (01.11.2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/14397/11/> (02.11.2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/14387/12/> (02.11.2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/14391/12/> (02.11.2007).

<http://tr.fgulen.com/content/view/7843/15/> (17.12.2007).

<http://www.gazeten.com/dinlerarasi-diyalog-ve-ic-yuzu/> (12.08.2007).

www.gencadam.net/content/wiev/122/5/ (24.05.2007).

<http://www.gyv.org.tr/bp.asp?caid=121> (14.10.2006).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=254&cid=1228> (20.10.2006).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=19> (24.10.2006).

www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=105&cid=276 (24.10.2006).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=105&cid=279> (24.10.2006).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=23>.

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=103> (31.10.2006).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=106&cid=153> (01.10.2007).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=103&cid=186> (15.10.2007).

<http://www.gyv.org.tr/bpi.asp?caid=254&cid=1245> (19.11.2007).

http://www.haber53.com/haber_detay.php?haber_id=19009 (23.11.2007).

www.haber5.com/artikel.php?artikel_id=3860&do=print (05. 03. 2008).

<http://hablemitoglu.com/organize.htm> (02. 03.20008).

<http://idari.cu.edu.tr/igunes/yerel/sivil1.htm> (12.01.2008).

<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=594> (12.12.2007).

www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=595 (25.05.2007).

www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=YaziNo=683 (15.12.2007).

<http://koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=748> (25. 05. 2007).

<http://www.marmaragrubu.org/?page=kulturdiyalog> (02.10.2007).

<http://www.milliyet.com.tr/2007/07/13/yazar/asik.html> (20.03.2008).

<http://www.nursistudies.com/turkishh/teblig.php?tno=128> (25. 10. 2007).

<http://nurpenceresi.com/moduller.php?modul=makale&op=1&id=56> (25. 10. 2007).

<http://www.oikoumene.org/en/news/news-management/all-news-english/display-single-english-news/article/1747/reconciliation-is-central.html> (29.12.2006).

http://www.ozemre.com/index.php?option=com_content&task=view&id=98&Itemid=57 (19.03.2007).

http://www.ozemre.com/index.php?option=com_content&task=view&id=45&Itemid=57 (17.03.2007).

<http://www.risaleinurenstitu.org/index.asp?Section=Enstitu&SubSection= Kongre 1&Subject=BirinciMasa> (25. 05. 2007).

<http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=Munazarat &Page=66> (28.11.2007).

<http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=Munazarat &Page=71> (28.11.2007).

www.risaleinurenstiusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=KastamonuLahik asi&Page192 (09.02.2008).

<http://www.risaleinurenstitusu.org/index.asp?Section=Kulliyat&Book=HutbeiSa miye&Page=57> (28.11.2008).

<http://www.sozlux.info/CEMAAT-nedir.html> (10.02.2008).

<http://www.takvim.com.tr/2006/09/15/yaz1433-3140-126.html> (12.01. 2007).

<http://www.turksolu.org/138/kisaoglu138.htm> (04.05.2008).

<http://www.turksolu.org/101/adiguzel101.htm> (04. 05. 2008).

<http://www.tursab.org.tr/content/turkish/haberler/bsk/07hab/07eyMarmara.htm>
(01.10.2007).

http://www.yenicaggazetesi.com.tr/a_haberdetay.php?hityaz=699 (17.09.2007).

http://www.yenicaggazetesi.com.tr/yeni/a_haberdetay.php?hityaz=811
(26.09.2007).

http://www.yenicaggazetesi.com.tr/a_haberdetay.php?hityaz=1401 (14.11.2007).

<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?sayfa=haberler.politika&tarih=2005-02-05>
(07.12.2007).

<http://www.yenimesaj.com.tr/index.php?haberno=4007636&tarih=2004-06-06>
(10.02.2008).

<http://www.yenisafak.com.tr/arsiv/2005/eylul/30/g03.html> (17.02.2008).

<http://www.takvim.com.tr/2006/09/15/yaz1433-3140-126.html> (12.01. 2007).

<http://www.ntvmsnbc.com/news/148983.asp> (19.12.2007).

<http://www.vasconews.com/haberdetay.asp?id=2882> 04.11.2007).

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/travels/2006/index_turkey_en.htm
(22.11.2006).

http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apot_exhortations/documents/hf_jp-ii_exh_20030628_ecclesia-in-europe_en.html (28.01.2007).

http://www.vatican.va/edocs/EN0219/_P7.HTM (19.02.2007).

http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letter/documents/hf_ip-ii_apl_20010106_novo-millennio-ineunte_en.html (13.02.2007).

http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/speeches/2006/september/documents/hf_ben-xvi_spe_20060912_university-regensburg_en.html (29.12.2007).

<http://www.wcc-assembly.info/en/news-media/news/english-news/article/1801/assembly-looks-to-future.html> (10.05.2006).

<http://wcc-coe.org/wcc/what/interreligious/diction.html> (16.12.2006).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Sivil_toplum_kurulu%C5%9Fu (12.12.2007).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Said_Nurs%C3%AE (02.01.2008).

<http://www.yenihareket.com/?action=show&type=rop&id=16> (4.10.2007).

<http://yenisafak.com.tr/arsiv/2000/mayis/09/g4.html> (25.09.2007).

<http://www.zaferdergisi.com/article/?makale=1350> (10.02.2008).

www.zaman.com.tr (31.12.2006).

<http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=444873> (06.12.2007).

<http://www.zenit.org/english/> (17.12.2007).

<http://www.2023.gen.tr/mayis05/9.htm> (01.05.2007).